Carl-Gustaf Thornström

Uppsala 1978

Bakom stagnationen

Lokalsamhället och omvärlden i en svensk skärgårdsby 1500–1975

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548924_0021

Bakom stagnationen

Lokalsamhället och omvärlden i en svensk skärgårdsby 1500–1975

av
Carl-Gustaf Thornström
Fil. kand.
av Kalmar Nation

Akademisk avhandling
som för avläggande av filosofie doktorsexamen vid universitetet i Uppsala kommer att offentligt försvaras å universitetshusets sal X, lördagen den 18 februari 1978 kl. 10.00 fm.

ISBN 91-506-0145-8
Uppsala 1978

UNIV.
LEIDEN
BIBL.

Carl-Gustaf Thornström

Bakom stagnationen

Lokalsamhället och omvärlden i en svensk skärgårdsby 1500–1975

Uppsala 1978

Doktorsavhandling framlagd vid samhällsvetenskapliga fakulteten vid Uppsala universitet läsåret 1977/78.

ISBN 91-506-0145-8

UNIV.
LEIDEN
BIBL.

Omslagsfoto: Lars Hesselmark
© Carl-Gustaf Thornström 1978

Printed in Sweden by
Offsetcenter ab, Uppsala 1978

Innehållsförteckning:

	Figurförteckning	7
	Tabellförteckning	7
I.	**Lokalsamhället och omvärlden – inledande diskussion kring teori och metodproblem**	**11**
I.1.	Att definiera lokalsamhället	11
I.2.	Omvärlden i lokalsamhället	12
I.3.	Överhistoriska teorier	15
I.4.	Ett reviderat lokalsamhällesbegrepp	16
I.5.	Marginella lokalsamhällen	18
I.6.	Syftet med denna undersökning	18
I.7.	Periodiseringsproblematiken	19
I.8.	Presentation av undersökningsområdet	19
I.9.	Tidigare empiriska undersökningar	20
I.10	Diskussion kring källmaterialet	23
II.	**Om ränta och bybildning på Strupö 1500–1820**	**24**
II.1.	Den första bosättningen	24
II.2.	Om jordägande och skärgårdens merprodukt	24
II.3.	Precisering av merproduktens innehåll och disposition	25
II.4.	Förmögenhet, boskap och produktion på 1500-talets Strupö	26
II.5.	Reglering av handeln	27
II.6.	Ytterligare skatteläggning	28
II.7.	1600-talet – kamp om merprodukten	28
II.8.	Ytterligare precisering av arbetsplikten	30
II.9.	1600-talets befolkningsutveckling på Strupö	31
II.10.	Bybildning	32
II.11.	1700-talet – befolkningsexpansion, begynnande lokal handel	33
II.12.	Befolkningstillväxt och storskifte på Strupö	34
II.13.	Strupö 1500–1820 – en avstannad feodaliseringsprocess?	37
III.	**En expanderande fiskarbondeekonomi 1820–1910**	**40**
III.1.	En utgångspunkt	40
III.2.	Det svenska agrarsamhället och industrialiseringsprocessen	41
III.3.	Begreppet bondeekonomi	42
III.4.	1840-talets Strupö – ökad handel och varubyte	45
III.5.	Hushållsstruktur	45
III.6.	Förmögenhet och produktion vid mitten av 1800-talet	47

III.7.	Lotsplikten omformas, skolgång införes	48
III.8.	1881-års jordstyckningslag – en viktig händelse	48
III.9.	Befolkningskris – ytterligare hemmansklyvning	49
III.10.	Om marknadsutveckling i nordöstra Smålands kustland vid 1800-talets slut	50
III.11.	Strupö inför 1900-talet	51
III.12.	Strupö 1820–1900 – en expanderande fiskarbondeekonomi, Chayanovs tes i kritisk belysning	53
III.13.	Strupö kring 1900 – social organisation, egendomsförhållanden och produktion	54
III.13.1.	Produktionsmedel	55
III.13.2.	Egendomsförhållanden	56
III.13.2.1.	Marken	57
III.13.2.2.	Vattnet	58
III.13.3.	Privategendom och dispositionsrätt	63
III.13.4.	Arbetsfördelning	64
III.13.5.	Arbetets tekniska organisation, byalaget	65
III.13.6	Arbetsplikten – kompletterande lönearbete	68
III.13.7.	Social stratifiering	70
III.13.8.	Den genomsnittligt manifesta årscykeln kring 1900	72
III.12.	Den "inre dynamiken" – sammanfattande diskussion	74
IV.	**Anpassning till en expanderande varumarknad 1910–1970**	**79**
IV.1.	Den inre marknadens framväxt – en teoretisk utgångspunkt	79
IV.1.2.	Kapitalackumulation och marknadsexpansion	79
IV.1.3.	Kapitalackumulation – bondeekonomi och enkel varuproduktion	82
IV.1.4	Familjebruket och den expanderande marknaden	84
IV.2.	Den inre marknadens expansion i Sverige	86
IV.3.	Marknadsexpanision i nordöstra Smålands kustland under 1900-talets första årtionden	87
IV.4.	Arbetsproduktivitetsutvecklingen inom det svenska fisket – en allmän skiss	88
IV.5.	Strupö vid 1900-talets början – köpmankapitalets expansion	89
IV.6.	En ny teknologi – motorisering av båtbeståndet	90
IV.7.	Byutveckling och statsingripanden under perioden fram till 1935	91
IV.7.1.	Marknadsanpassning av fiskelagstiftningen	92
IV.7.2.	Staten och fiskarbönderna på kollisionskurs	92
IV.7.3.	Det kompletterande lönearbetets bortfall – lotsplatsnedläggning	94
IV.7.4.	Byutveckling	95

IV.8. Explicit underordnande under marknaden 96
IV.9. Byutveckling fram till 1940-talets slut – befolkningsminskning, ytterligare ny teknologi introduceras 99
IV.10. 1950-talet: familjebruket mot staten och marknaden 101
IV.11. Byutveckling 1950–65 – familjebrukets kollaps 106
IV.12 Repressiv jordreform? 111
IV.13. Fiskarbönderna på Strupö blir yrkesfiskare och ensidiga varuproducenter 113
IV.14. Strupö 1900–1970 – familjebruk kontra kapitalism 115

V. Den marginaliserade byn – Strupö kring 1975 117
V.1. Strupö vid 1970-talets början – social organisation, egendomsförhållanden och produktion 117
V.1.1. Produktionsmedel 118
V.1.2. Egendomsförhållanden 118
V.1.3. Arbetsfördelning 120
V.1.4. Arbetets tekniska organisation 120
V.1.5. Social struktur 122
V.1.6. Den genomsnittligt manifesta årscykeln 122
V.1.7. Marknadsrelationen 123
V.1.8. Fossilisering av egendomsförhållanden och arbetsorganisation 126
V.1.9. Formell subsumtion? 127
V.1.10. Skärgårdsjord och kapital – ett exempel 127
V.1.11. Omvärldens slutliga seger? 128
V.2. Vad "förmedlar" lokalsamhället Strupö 1500–1975 – några allmänna slutsatser 129

English summary 132
Notförteckning 141
Källor och litteratur 149

Figurförteckning

Fig. 1a.	Karta över kuststräckan mellan Västervik och Oskarshamn.	21
Fig. 1b.	Karta över Misterhults norra skärgård.	22
Fig. 2.	Befolkningsutveckling på Strupö 1500–1975.	40
Fig. 3.	Principskiss över ett gårdshushålls byggnader.	56
Fig. 4.	1816-års mät- och storskifteskarta över Strupö.	57
Fig. 5.	Principskiss över fiskerättens cirkulation.	59
Fig. 6.	Karta över årsfördelningen av gädd- och ålryssjefiskevatten.	60
Fig. 7.	Karta över årsfördelningen av håmstånd och sättstånd.	62
Fig. 8.	Släktdiagram avseende giftermål inom Strupö by 1870–1950.	71
Fig. 9.	Schema över årscykeln på Strupö kring 1900.	74
Fig. 10.	Principskiss över gårdshushållets ekonomiska dynamik.	75
Fig. 11.	Principskiss för familjebrukets upplösning.	85
Fig. 12.	Karta över Strupös hemmansgräns mot havet 1896 och 1950.	105
Fig. 13	Näringslivsstrukturens förändring 1920–1970.	110
Fig. 14.	Karta över Strupö by i början av 1970-talet.	119

Tabellförteckning

Tabell 1.	Befolkningsutveckling på Strupö 1500–1975.	41
Tabell 2.	Gård/mantal/fjärding och fiskevatten.	61
Tabell 3.	Fiskare och fångst 1915–1973.	88
Tabell 4.	Båtbestånd på ostkusten 1915–1973.	88
Tabell 5.	Befolkningsutveckling på Strupö 1950–1965.	109
Tabell 6.	Befolkningsutveckling på Strupö 1960–1977.	117
Tabell 7.	Uppköpningspriser på fisk 1972–1973.	124

Förord.

Denna undersökning avser att belysa och förklara ett lokalsamhälles förändringsprocess i ett längre tidsperspektiv. Såväl teoretiskt som metodiskt betyder detta att generella utvecklingsförlopp relaterats till lokala förändringsprocesser. Man ställs därvid inför omfattande avvägningsproblem i förhållandet mellan framställningen av enskilda företeelser och allmänna utvecklingsprocesser. Med hänsyn till det perspektiv som undersökningen använder har diskussionen kring enskilda företeelser underordnats den överordnade intentionen om ett makroperspektiv. Den noggranne läsaren kan därför i enskilda avsnitt anse sig finna belägg för brist på uttömmande diskussion, något jag är väl medveten om. Likafullt är det min förhoppning att det är undersökningen *problemställning* som avgjort avgränsningen i de olika diskussioner som förs. Det är vidare min förhoppning att den undersökningsmetod som diskuteras skall visa sig vetenskapligt fruktbar.

Genomförandet av undersökningen har möjliggjorts med hjälp av ett forskarutbildningsbidrag vid Uppsala universitet. Vidare har anslag beviljats från Ograduerade forskares stipendiefond, Uppsala universitet; från Folkminnesarkivet Uppsala samt från Kalmar läns landsting. Till dessa institutioner framföres härmed ett tack.

Jag står särskilt i tacksamhetsskuld till framlidne fiskaren Tore Sundström med familj, Strupö; framlidne fiskaren Mats Olsson med familj, Strupö; framlidne överläraren Ragnar Wirsén med hustru, Stockholm; fiskaren Elof Ölin med hustru, Strupö; f. verkstadsförmannen Erling Ördén med hustru, Västervik; f. vaktkonstapeln Einar Sundström med familj, Västervik. Den välvilliga hjälp med uppgifter och information och den gästfrihet som kommit mig till del från dessa personer under årens lopp, har verksamt bidragit till genomförandet av denna undersökning.

Detta tack tillkommer också personer vid de myndigheter jag kommit i kontakt med.

Undersökningen har genomförts inom ramen för forskarutbildningen vid Socialantropologiska institutionen, Uppsala universitet. Mina kollegor vid denna institution: Peter Ekegren, Heimo Lappalainen, Knut Carlqvist, Bo Hännestrand och Rolf Samuelsson har genom kritik av och synpunkter på olika manuskriptutkast stimulerat mig till förnyade insatser under arbetets gång. Birger Lindskog har välvilligt tagit del av slutmanuskriptet.

Ett särkilt tack också till Aleksander Loit, vilken introducerat mig i källbearbetningens svårigheter och även varit ett stöd vid utarbetandet av slutmanuskriptet, inte minst då det gäller de metodologiska aspekterna.

Andra personer vilka i olika sammanhang delgivit mig synpunkter och kritik på olika manuskriptutkast och till vilka härmed framföres ett tack är: Bo Gustafsson, Rolf Torstendahl, Gunnar Arpi, Lawrence Krader, Anita Jacobson-Widding, Lars Magnusson, Sven Eliaeson, Göran Djurfeldt, Tomas Gerholm, Lars Bondestam, Michael Ståhl, Kajsa Ekholm, Jonathan Friedman, Lars Rudebeck, Hans Hedlund och Eva Gustavsson.

För skrivhjälp och stencilering är jag skyldig Jane Ramström och Zaida Hedlund ett tack. Sammaledes gäller Lars Hesselmark vilken bidragit med undersökningens fotoillustrationer, samt Henry Letocha vilken svarat för språkgranskning av undersökningens engelska sammanfattning.

För stöd och uppmuntran slutligen ett tack till Katarina, Nils och Gunnel.

Uppsala i januari 1978
Carl-Gustaf Thornström

I. Lokalsamhället och omvärlden – inledande diskussion kring teori och metodproblem.

När man vill undersöka ett lokalsamhällets förändringsprocess ställs man inför betydande metodologiska problem då det gäller att på ett fruktbart sätt avgränsa sitt studieobjekt. Redan en första konfrontation med studieobjektet antyder ett komplext nät av samband, vilka inte enbart kausalt kan återföras på studieobjektet självt, utan vilka måste relateras till samspelet och relationerna med den omgivande kulturella och naturliga miljön.

De tidigare etnologiska och socialantropologiska lokalundersökningarna avgränsade gärna lokalsamhället från omvärlden och studerade detta i ett tänkt jämviktsläge, s. k. etnografiskt presens. Modernare forskning har kommit att inriktas på själva utvecklings- och förändringsprocessen, dvs. lokalsamhällets integration i och anpassning till större och mera övergripande enheter och sammanhang t. ex. nationalstaten, världsmarknaden etc.[1]

I.1. Att definiera lokalsamhället.

Ett problem forskaren stöter på vid studiet av lokalsamhället rör definitionen av detsamma. I en uppsats söker G. A. Hillery ringa in det han benämner "areas of agreement". Hillery undersöker 94 olika definitioner av begreppet community och finner så småningom att ett community kännetecknas av följande karaktäristika: individerna är bosatta inom ett gemensamt område inom vilket förekommer gemensamma relationer och social interaktion.[2] I en senare artikel söker Hillery delvis precisera definitionen genom att jämföra tio byar ur lika många olika kulturer med avseende på gemensamma karaktäristika. I sin slutsats vid denna jämförelse konstaterar Hillery:

> "The folk-village is a localized system of co-operating families."

I såväl Hillery's definition av "the folk-village" som i den tidigare relaterade defintionen av begreppet "community" anförs "self-sufficiency" som centralt karaktäristika. Det lilla samhället – lokalsamhället – kännetecknas utifrån dessa defintioner av att det i huvudsak är ett avgränsat helt, orienterat kring sin egen sfär av verksamhet. De sammanfattande defintioner av begreppet community som Hillery genomförde kom att utsättas för kritik i senare samhälls-

vetenskapliga arbeten. Således konstaterar Bell & Newby 20 år senare något lakoniskt att:

> ". . . indeed Hillery's conclusion hardly seems to advance the analysis much further."[4]

Som huvudsakligt skäl anför Bell & Newby att Hillery snarare påvisar skillnader än likheter hos olika forskare då det gäller defintioner av community.

Parallellt med det som skulle kunna kallas en agrarsociologisk diskussion kring lokalsamhället pågick en annan diskussion kring användningen av begreppet community i abstrakt betydelse t. ex. i termer av rollmönster (Merton, Goffman, Southall m. fl.).[5]

Genom att använda community-begreppet på detta sätt möjliggjordes studier av lokalsamhället inom vad som kallades "complex societies". Särskilt i Storbritannien blev denna typ av studier vanliga under senare delen av 1950-talet samt under 1960-talet.

Hittills har begreppen community och lokalsamhälle använts som synonymer trots att de inte utan vidare kan översättas med varandra. Således implicerar begreppet community (ty. Gemeinschaft, fr. Communauté) snarare en abstrakt än en konkret företeelse: samfund, gemenskap, alltså närmast ett sociologiskt innehåll. Lokalsamhälle däremot associerar som begrepp snarare till geografiskt-morfologiska faktorer. Hillery's syntetiserande definition synes söka förena dessa innehållsliga skillnader i community/lokalsamhällesbegreppen. Men som Bell & Newby konstaterade ovan för detta inte analysen vidare.

Problemet uppmärksammas av några danska etnografer i en samlingsvolym kring lokalsamhället som analytisk kategori.[6] I ett försök att re-definiera begreppet lägger man tonvikten på de geografiskt-morfologiska faktorerna och ser det sociologiska innehållet som överlagrat dessa faktorer. Med denna definition avvisar man t. ex. samfund i sociologisk betydelse (=supralokala sammanslutningar).[7] Det är dock av skäl som senare skall redovisas tveksamt om denna definition för oss ett steg längre i analytiskt hänseende än Hillery's bidrag från 1955.

I.2. Omvärlden i lokalsamhället.

Den forskningstradition som kommer till uttryck i Hillery's definitioner av lokalsamhället lämpar sig väl för statiska tvärsnittsstudier av lokalsamhällen men löser inte problemet med hur man ur metodologisk synpunkt skall studera omvärldens roll.

Inom socialantropologin utvecklades tämligen tidigt olika metodologiska ansatser för att lösa denna problematik. Särskilt bör här uppmärksammas Eric Wolfs bidrag med begreppen *horisontella* och *vertikala relationer* för att belysa samspelet mellan lokala och övergripande samhällsnivåer.[8] Begreppet vertikal

relation får en tidig precisering genom Julian Stewards *nivåer av sociokulturell integration* (levels of socio-cultural integration).[9] Detta begrepp avser belysa den studerade enhetens integration i ett större system.[10] På detta sätt kan lokalsamhället beroende på vilken aspekt som studeras ses som relaterat till lokala, regionala, nationella och internationalla strukturer. Reidar Grønhaug utvecklar ett liknande resonemang med hjälp av begreppet *organisatoriska nivåer.*[11]

Genom att låna det ekologiska *nisch-begreppet* söker Fredrik Barth fånga in lokalsamhällets horisontella och vertikala relationer. Barth definierar begreppet nisch såsom:

> "– en grupps plats i den totala omgivningen, dess relationer till resurser och medtävlare."[12]

Denna grupp kan vara t. ex. ett hushåll eller en släktgrupp men även en lokaliserad stam. Gemensamt för dessa grupper är enligt Barth att de på grundval av sin värdeuppfattning (kulturella värdesystem) agerar enligt en *strategi* vilken syftar till att realisera dessa värden i förhållande till omvärldens restriktioner. Dessa restriktioner anger gruppens *möjligheter och begränsningar* för handlande. Man kan här se hur Barth för in ytterligare ett element i analysen, nämligen ett postulat om drivkrafter i anspassningsprocessen gentemot omvärlden. Med denna metodologiska ansats menar sig Barth och hans efterföljare t. ex. Ottar Brox sig kunna studera och förklara vad de benämner den observerade enhetens *opportunitetssituation.*[13] Innan jag närmare diskuterar införande av ett "aktivitets-begrepp" i defintionsproblematiken skall här anföras några ytterligare sätt att se omvärlden i lokalsamhället. Användandet av nisch-begreppet kan sägas ha sina rötter i den s. k. kulturekologiska skolan inom socialantropologin.

Enligt denna syn är "-cultures human *adaptions.*"[14] Denna anpassning är enligt M. D. Sahlins av dual karaktär: samhällen konfronteras med dels *"natural influence"* och dels *"cultural influence"* såsom "yttre" faktorer, men även samhället i sig självt kan genom den inre utvecklingen skapa begränsningar:

> "Adaptation implies maximizing the social life chances. But maximization is almost always a compromise, a vector of the internal structure of culture and the external pressure of environment."[15]

Anpassningen är både för Barth och Sahlins en *aktiv process* där gruppen, samhället eller kulturen söker maximera sin anpassning gentemot omvärlden. När det gäller begreppet "cultural influence" har den socialantropologiska diskussionen kring lokalsamhället och omvärlden i hög grad kommit att focuseras på *maktbegreppet.*[16]

Man har här uppmärksammat att kulturkontakt-ackulturation inte enbart är av symbiotisk karaktär dvs. *komplementär och symmetrisk* utan att denna även kan vara *antagonistisk och assymmetrisk.*[17] Detta innebär att 'cultural influ-

ence" kan innehålla centrala element av dominans/underordnande-förhållanden i relationen mellan grupper, samhällen och kulturer.

Eric Wolf berör denna problematik genom att introducera begreppen *dyadiska/polydyadiska (entrådiga/flertrådiga) vertikala och horisontella relationer,* av Wolf benämnda *koalitioner.*[18]

Dessa begrepp preciseras ytterligare genom begreppet *patron/klient* enligt vilka man talar om. . .

> ". . . stadigvarande personliga relationer där det sker ett utbyte av varor och/eller tjänster men där den ene, patronen, har en starkare ställning än den andre, hans klient."[19]

Här uttrycks klart en beroenderelation på individnivå där patronen utgör restriktionen för klientens möjligheter och begränsningar att realisera sina värden. På aggregerad individnivå t. ex. gruppen, lokalsamhället, saknas ännu i hög grad i den socialantropologiska litteraturen en motsvarande diskussion med utvecklade analytiska begrepp. Här har dock Fredrik Barth och särskilt Ottar Brox lämnat vissa bidrag: Barth utifrån spelteoretiska principer om gruppers strategiska ageranden och Brox genom en implicit utsträckning av patron/klient-begreppen i analogi med begreppen lokalsamhälle/storsamhälle.[20]

Av de redovisade försöken att skapa nya metodologiska ansatser kan här noteras att man främst inriktat sig på individnivån och gruppen samt beroendet till omvärlden. Man betonar ofta karaktären av underordnande uttryckt i restriktioner på lokalsamhället vilka skapas av omvärlden – storsamhället. Man konstaterar *att* relationer förekommer genom begreppen vertikala och horisontella relationer, nivåer av sociokulturell integration, ekologisk anpassning m. fl. Man är däremot mindre benägen att fråga sig *varför* relationer med omvärlden förekommer och *varför* relationerna har det innehåll man finner; frågor vilka svårligen kan besvaras utan grundläggande påståenden (implicita eller explicita) om *rörelsen och karaktären* hos övergripande förhållanden, helheten. Ulf Hannerz ger en god sammanfattning av den förra synen med hjälp av följande karatäristik:

> "Betraktar man de högre nivåerna som givna ser man dem också som en ram, en strukturell omgivning som lokalsamhället har att anpassa sig till."[21]

Det förefaller att ligga en risk i ett sådant metodologiskt ställningstagande eftersom man då avhänder sig möjligheten till analytisk fördjupning: omvärlden-storsamhället riskerar att bli något självklart – en opåverkbar nödvändighet vilken ingriper i lokalsamhället.

En central fråga i denna problematik rör förhållandet mellan begreppet lokalsamhälle å den ena sidan och omvärlden/storsamhället å den andra. Medan begreppet lokalsamhälle kan uppfattas som en konkret avgränsad och analyserbar enhet, utgör begreppen omvärld/storsamhälle kategorier med mer ab-

strakt innehåll, vilka i sig konkret även *inkluderar* lokalsamhället. Med andra ord är det synnerligen tveksamt metodologiskt sett om man kan ställa begreppen lokalsamhälle och storsamhälle bredvid varandra såsom likvärdiga analytiska kategorier refererande till samma objekt för kunskap. Om man ser lokalsamhället som föremål för analys kan det ju samtidigt vara så att det i praktiken även är storsamhället *i* lokalsamhället som studeras. Vad som saknas är med andra ord begrepp som arbetar med analysen av ett större reproduktivt system än lokalsamhället självt, men som samtidigt förmår integrera detta större system i analysen av lokala fenomen. Denna frågeställning leder över till problemet med *överhistoriska teorier,* eller om man så vill: den vetenskapsteoretiska referensramen.

I.3. Överhistoriska teorier.

De studier som utförts av förändringsprocessen i lokalsamhällen inom socialantropologi och etnologi har främst focuserat sig på beskrivning av processer i lokalsamhället självt: förekomsten av *entreprenörer* vilka i betydelsen aspekt av en roll agerar strategiskt i sin omgivning i syfte att maximera värden.[22]

Denna process brukar i anglo-amerikansk vetenskapstradition benämnas *moderniseringsprocessen.* Joel Halpern beskriver denna process på följande sätt i sin bok "The Changing Village Community":

> "Technical procedures are being substituted for hereditary folk methods. Income and status are increasingly based on skills and machines that must be acquired outside the context of extended kin and neighborhood units, just as production is becoming primarily for the market and not for home consumption. Simultaneously less labour is being required, and the alternatives to inward-focused rural living become more apparent to village people".[23]

Här antyder Halpern generella faktorer i lokalsamhällets förändring vilka kan anknytas till olika överhistoriska resonemang, dvs. teorier av generell karaktär gällande samhällets utveckling i dess helhet, teorier vilka gör anspråk på största vetenskapliga förklaringsvärdet. Centrala element i denna generella förändringsprocess är den ökade användningen av teknologi, marknadsproduktionens expansion samt frigörande av människor ur den lokala produktionen. Om man anknyter dessa centrala element till olika samhällsvetenskapliga makroterorier stöter man på sådana namn som Marx, Durkheim, Weber, Tönnies m. fl. I samtliga dessa teoriskapares diskussioner framskymtar övergången från ett traditionellt agrarsamhälle via marknadens framväxt till ett modernt industrisamhälle. Vad som huvudsakligen skiljer dessa forskares synsätt från varandra är frågan om sambanden, mekanismerna och drivkrafterna i övergångsprocessen.

Som representativ för t. ex. Weber och Tönnies syn kan anföras den s. k. tyska skolan enligt vilken utvecklingen generellt sett gått från naturahushållning till penninghushållning, eller i Weber och Tönnies termer: övergången från det traditionsorienterade samhället/Gemeinschaft till det rationellt orienterade samhället/Gesellschaft. I denna syn var handeln och därmed marknadens framväxt av avgörande betydelse för övergången.

En annan syn representeras av Marx och vidareutvecklas i dennes efterföljares arbeten. Medan t. ex. Weber såg den "kapitalistiska andan"[24] såsom central i övergången till det moderna samhället, formuleras i ett marxistiskt perspektiv problemet mer sammansatt:

> "Thus the clue to the periodisation as well as the movement of human history lay in the successive modes of production, severally characterised, not only by technical forms, division of labour and exhange, but also by different forms of 'social relations of production' between human beings and classes."[25]

Mycket förenklat skulle man kunna säga att medan Weber studerade konkurrensen mellan *individuella intitiativ* enligt företagsmetoden såsom avgörande drivkraft vid övergången till det moderna industrisamhället, focuseras den marxistiska analysen på studiet av de *grundläggande sociala relationernas specifika karaktär under olika historiska omständigheter.*

I.4. Ett reviderat lokalsamhällesbegrepp

Inom socialantropologisk forskning kring lokalsamhället kan man se att denna senare inriktning på sociala relationers innehåll och betydelse kommit till användning vid utarbetandet av sådana begrepp som patron/klient, symmetrisk/assymetrisk etc. Den som mest konsekvent vidareutvecklat denna analysmetod inom socialantropologin är Eric Wolf. I sitt närmast klassiska arbete "Peasants" (1966) söker Wolf arbeta med distinktionen primitiva odlare och bönder. Medan de förra endast behöver ta hänsyn till sin egen reproduktion definieras de senare såsom anhängiga en jordägande klass vilken tillgodogör sig en del av bondens *merprodukt.*[26] Att bonden sedan i sina primära sociala relationer tillhör ett lokalsamhälle, kan med Wolfs definition inte undanskymma det specifika faktum att man här i grunden har att göra med ett förhållande karaktäriserat av dominant/dominerad. Denna relation skulle med andra ord kunna ses som mer grundläggande och "genombrytande" kategorierna lokalsamhälle/storsamhälle och vidare såsom vidgande patron/klient-begreppen till aggregerade enheter. I marxistisk terminologi rör då analysen ej längre förhållandet lokalsamhälle/storsamhälle utan förhållandet mellan "produktionsbetingelsernas ägare och de verkliga producenterna" – en metodologisk rekommendation som Marx utvecklar i tredje volymen av "Kapitalet".[27]

I denna metodologiska riktning har några danska etnografer sökt definiera lokalsamhället såsom:

". . . formidlende en sammensat produktionsmådes og klassestrukturs dominerende traek i hele samfundsformationen."[28]

I vissa avseenden kan denna definition sägas lösa konflikten mellan lokalsamhället och storsamhället såsom icke likvärdiga analytiska kategorier. Den avser integrera samhällets utveckling i stort – produktionssätten och därmed samhällsformationens förändring såsom förhållandet mellan de verkliga producenterna och kontrollörerna av produktionen – staten och därmed sammanhängande klasstruktur. De svenska sociologerna Lindberg och Djurfeldt har nyligen (1975) presenterat en studie med denna metodologiska inriktning i en analys av den indiska byn Thaiyur. I Falk & Madsens definition talas om att lokalsamhället "förmedlar" samhällsformationens struktur och specifika sociala relationer. Denna formulering förefaller ganska problematisk ur metodologisk synpunkt, eftersom man kan tolka denna som om alla fenomen på lokal nivå kausalt skulle kunna återföras på samhällsformationen, dvs. en ganska traditionell s. k. central subjektsteori där allt kan återföras på en yttersta orsak. Denna metodologiska "knut" återstår ännu att lösa. Ett viktigt bidrag i en sådan riktning utgör några svenska ekonom-historikers diskussionsskiss kring det svenska samhällets utveckling från agrarsamhälle till industrination, såsom en övergång från ett *feodalt* till ett *kapitalistiskt produktionssätt.*[29]

För att återknyta till diskussionen i föregående avsnitt kan man säga att genom att arbeta utifrån en överhistorisk teori skapar man sig en vetenskapsteoretisk referensram, där enskildheter blir delar av en helhet eller med Lukács ord:

> "Varje kunskap om verkligheten bygger självfallet på fakta. Men det gäller att veta vilka av livets omständigheter som förtjänar att betraktas som för kunskapen relevanta fakta – och veta i vilket *metodologiskt sammanhang* de måste sättas in."[30]

Därmed inte sagt att endast *en* överhistorisk teori eller endast *en* vetenskapsteori kan göra anspråk på att ha funnit Metoden. Snarare innebär Lukács något dogmatiska formulering ett understrykande av nödvändigheten hos forskaren att göra reda för sin vetenskapsteoretiska referensram för att därigenom kunna öka den vetenskapliga förklaringskraften och det analytiska djupet.

Jämfört med tidigare lokalsamhällesdefinitioner sätter den ovan skisserade definitionen in lokalsamhället i ett *historiskt sammanhang* karaktäriserat av grundläggande strukturella förändringar i en helhet med avseende på förhållandet mellan dominerande/underordnad grupp/klass, dvs. utifrån en explicitgjord vetenskapsteoretisk referensram. Denna metodologiska ansats blir dock endast möjlig att utveckla då man studerar lokalsamhällen inom ramen för t. ex. en nationalstat med utvecklade sociala relationer över lokalsamhällesnivå. För lokalsamhällen med i Wolfs terminologi primitiva odlare blir definitionen troligen mindre användbar. Avsikten med den följande empiriska un-

dersökningen är inte primärt att vidareutveckla den definition som ovan skisserats eftersom den ännu så länge är ganska "trubbig" för att utan vidare kunna tillämpas på studiet av ett så pass specifikt lokalsamhälle som det här är fråga om. Snarare kommer denna undersökning att under framställningens gång försöka visa svårigheterna med att gå från teoretisk bestämning till empirisk tillämpning. Det är dock samtidigt min övertygelse att vidareutvecklandet av denna lokalsamhällesdefintion i fortsättningen inte primärt är en teoretisk fråga, utan rör sig om försök till tillämpning för skapandet av "förmedlande begrepp" på lägre abstraktionsnivå. Denna problematik kommer att i korthet diskuteras under framställningens gång i denna undersökning.

Avsikten med denna inledande teori- och metoddiskussion har varit att belysa svårigheter vid problemavgränsningen vid studiet av lokalsamhällesförändring. Innan jag övergår till den konkreta undersökningen skall här kort anföras några synpunkter på lokalsamhället och det som brukar benämnas urbaniseringsprocessen.

I.5. Marginella lokalsamhällen.

I den följande konkreta undersökningen kommer jag att studera ett svenskt lokalsamhälles utveckling och förändring. Man kommer då naturligtvis att få relatera studien lokalt till samhällsutvecklingen i stort. Framför allt får sådana fenomen som den svenska industrialiseringsprocessen, urbaniseringen och den inhemska marknadens expansion en viktig analytisk betydelse. Inom socialantropologin har Ottar Brox här bedrivit en banbrytande forskning genom sina studier av urbaniserings- och, vad han benämner, marginaliseringsprocessen gällande lokalsamhällen i Nordnorge.[31] I Sverige brukar motsvarande fenomen behandlas under rubriken *glesbygdsproblematik* och avser då vanligen marginaliseringen av vissa landområden ur produktionssynpunkt. I den norska debatten på detta område talar man om utkantsbygder vilka har ett "bräckligt och ensidigt" näringsunderlag i förhållande till ekonomiskt expansiva områden.[32] Ottar Brox räknar med sådana områden i Nordnorge, Skottland, New Foundland m. fl. Till dessa kan fogas övriga nordiska glesbygdsområden.[33] Den undersökning jag avser genomföra är inte enbart en studie av ett lokalsamhälle utan av ett marginaliserat lokalsamhälle, med en vid 1970-talets mitt stagnerad byekonomi.

I.6. Syftet med denna undersökning.

I denna undersökning avser jag söka kartlägga och förklara förändringsprocessen i ett specifikt lokalsamhälle. Jag avser belysa och förklara övergången från en fiskarbondeekonomi baserad på naturahushållning, till en teknologiskt relativt välutvecklad men ensidig avsaluekonomi karaktäriserad av marknads-

hushållning. Analysen kommer att inriktas på den sociala organisationens förändring och anpassningen till en expanderande inhemsk marknad och vilka effekter detta haft för lokalsamhällets utveckling. Jag är alltså inte primärt intresserad av lokalhistorien i sig (= den lokala förändringsprocessen) utan mekanismerna i själva förändringsprocessen sedd som en helhet (dvs. dess bindning till "externa faktorer"). Jag kommer att focusera analysen på relationerna med omvärlden och då särskilt staten och marknaden.

I.7. Periodiseringsproblematiken.

All forskning som medvetet och explicit söker ta hänsyn till kronologiska sammanhang konfronteras med vad som brukar benämnas periodiseringsproblemet. Denna problematik kan t. ex. röra frågan om i vad mån man skall låta insamlat empiriskt material ligga till grund för indelningen av faser i en studerad förändringsprocess och i vad mån man skall låta denna styras efter en bestämd problemställning, vilken har sin grund i en explicitgjort teoretisk begreppesram = överhistorisk teori. I denna undersökning har jag valt att starta utifrån en problemställning emmanerande ur en överhistorisk teori nämligen: *hur och varför "förmedlar" lokalsamhället grundläggande sociala relationer i samhällsformationen genom den lokala förändringsprocessen.* Med andra ord teoretisk inspiration i historiematerialismen med de reservationer som diskuterades kring frågan om ett reviderat lokalsamhällesbegrepp.

I.8. Presentation av undersökningsområdet.

Det lokalsamhälle jag valt att studera är den svenska skärgårdsbyn Strupö i Misterhults socken, Tunaläns härad i norra Kalmar län. Misterhults skärgård är till sin utsträckning ca. 2 mil lång och 1 mil bred, samt belägen halvvägs mellan kuststäderna Västervik och Oskarshamn. Skärgårdsområdet består av ca. 850 större och mindre öar. Totalt omfattar Misterhults skärgård över 8.000 ha varav 1.470 ha är landmark.[14] In- och mellanskärgårdarna karaktäriseras av tallskogsbevuxen grantiberggrund, vilken längre ut i havsbandet går i dagen.

På utöarna Strupö och Örö finns omfattande ekskogsområden. Skärgården kan för undersökningsområdets del indelas i tre huvudzoner:[15]

Innerskärgården: här är öarna stora, oftast tätt skogsbevuxna. Här finns också tämligen stora odlingsarealer. Små solitära fiskejordbruk karaktäriserar denna zon ur produktionssynpunkt.

Mellanskärgården: här blir öarna mindre, större vattenområden öppnar sig mot havet. Öarna är oftast sönderskurna och strandlinjens längd mycket omfattande i förhållande till landens ytareal. Öarna är fortfarande till stor

del skogsbevuxna men växtligheten blir närmare havet allt kargare. I denna zon återfinns de flesta av skärgårdens hamnplatser och byar. Åkerjorden på de öar som brukas är av ringa storlek, mycket spridd och mager.

Havsbandet: öarna är små och saknar ofta trädväxtlighet längst ute i havsbandet. Här finns skärgårdens trädgräns. Landen är runda men oftast med en utdragning åt det ovala och slipade av havet. Floran och faunan är främst kolonial, artfattig men individrik. I övergången mellan havsband och mellanskärgård finns lövskogsklädda öar.

I Misterhultsskärgården utgörs de bebyggda öarna i mellanskärgården av Vinö, St. Bergö, Älö samt Hamnö. I havsbandzonen på gränsen till mellanskärgården återfinns öarna Örö och Strupö (se karta). Öarnas bebyggelse och bosättning karaktäriseras, särskilt på gränsen till havsbandzonen, av ihopträngda byar kring naturliga hamnar i lä för den nordliga vinden: sjöbodar och bryggor runt hamngloet, boningshus en bit längre upp på land följt av ladugårdar, visthus etc. Inne i skogen på hemön och de omgivande öarna inom respektive hemman ligger de små (vid 1970-talets början nästan helt övergivna) åkerlyckorna. Misterhultsskärgårdens anknytning till fastlandet sker vid Klintemåla. Här finns lastbrygga samt tidvis en mindre affär. Från Klintemåla startar normalt färderna ut till de bebodda öarna. Hit transporteras gods och post vilket binder samman skärgården med yttervärlden. Via grusvägar kommer man från Klintemåla efter ca. 1 mil upp till riksväg 15 mellan Västervik och Oskarhamn. Den mantalsskrivna befolkningen på öarna uppgår vid början av 1970-talet till ca 30 personer främst sysselsatta inom fisket. Under sommarmånaderna ökar området sin befolkning till ca 1 000–1 500 personer i båtar, stugor och tält.

Misterhultsskärgården karaktäriseras av en särpräglad flora och fauna. Här finns bl. a. tobisgrissla, vigg, ejder, alfågel och havstrut. Längs yttersskären har det framför allt tidigare funnits talrik tillgång på säl och utter. Björnhallon, vildrosor och idgran är också företrädda.[14] Denna flora och fauna har man från myndigheternas sida sökt bevara genom olika skyddsåtgärder, framför allt beroende på den under sommartid livliga båttrafiken i området. Anläggandet av kärnkraftverket Simpvarp vid kusten ca 2 mil längre söderut har för Misterhultsskärgårdens del ytterligare aktualiserat sådana skyddsåtgärder.

I.9. Tidigare empiriska undersökningar.

Vad gäller beskrivningar av svenska skärgårdsbyar ur lokalhistorisk synpunkt finns för den svenska ostkusten främst två viktiga arbeten, nämligen John Granlunds studie över Runnö i Kalmarsund (1957–58), samt Per Gräslunds

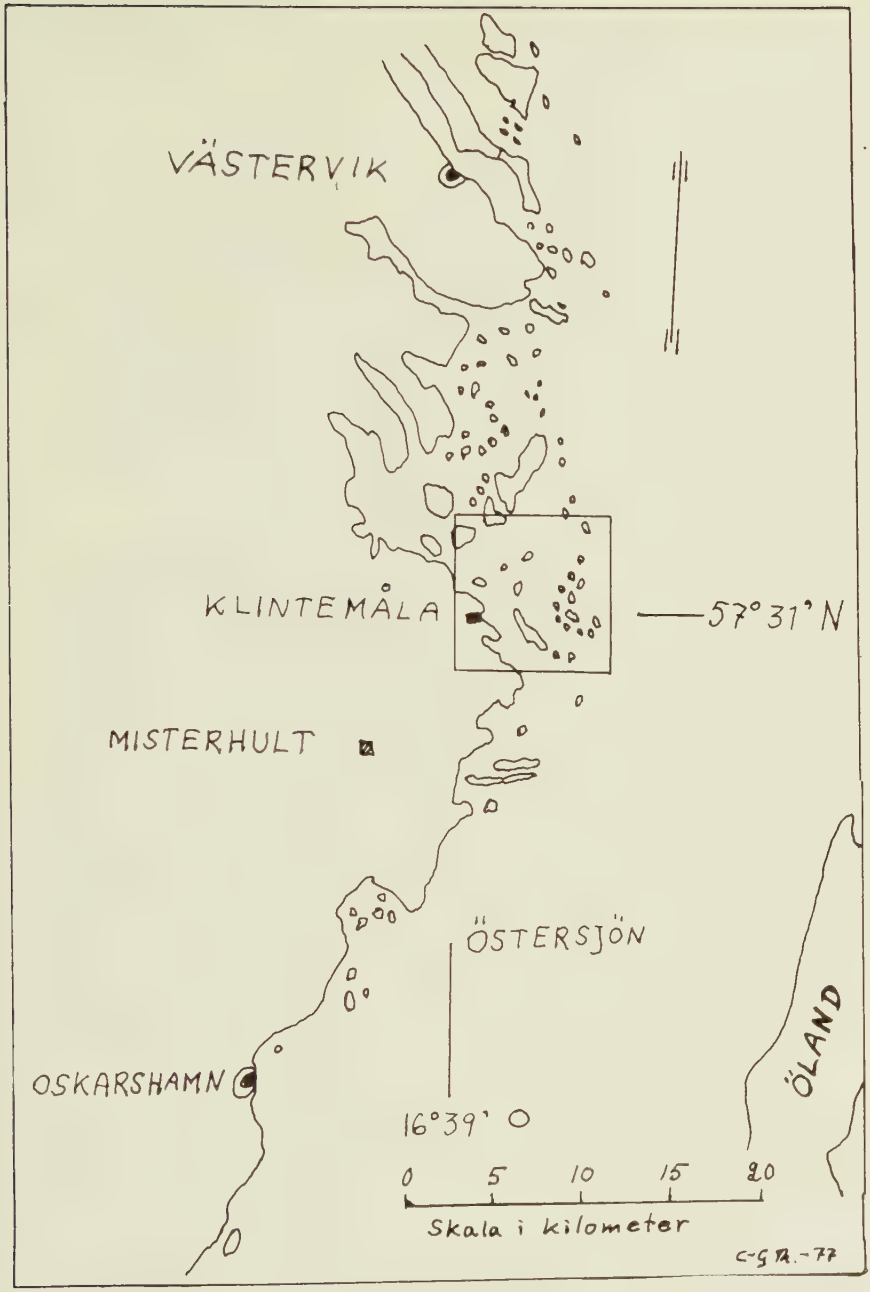

Fig. 1a. Karta över kuststräckan mellan Västervik och Oskarshamn, inritade området avser Misterhults norra skärgård.
(Map of coastal area between the cities of Västervik and Oskarshamn, in square the archpelago of northern Misterhult.)

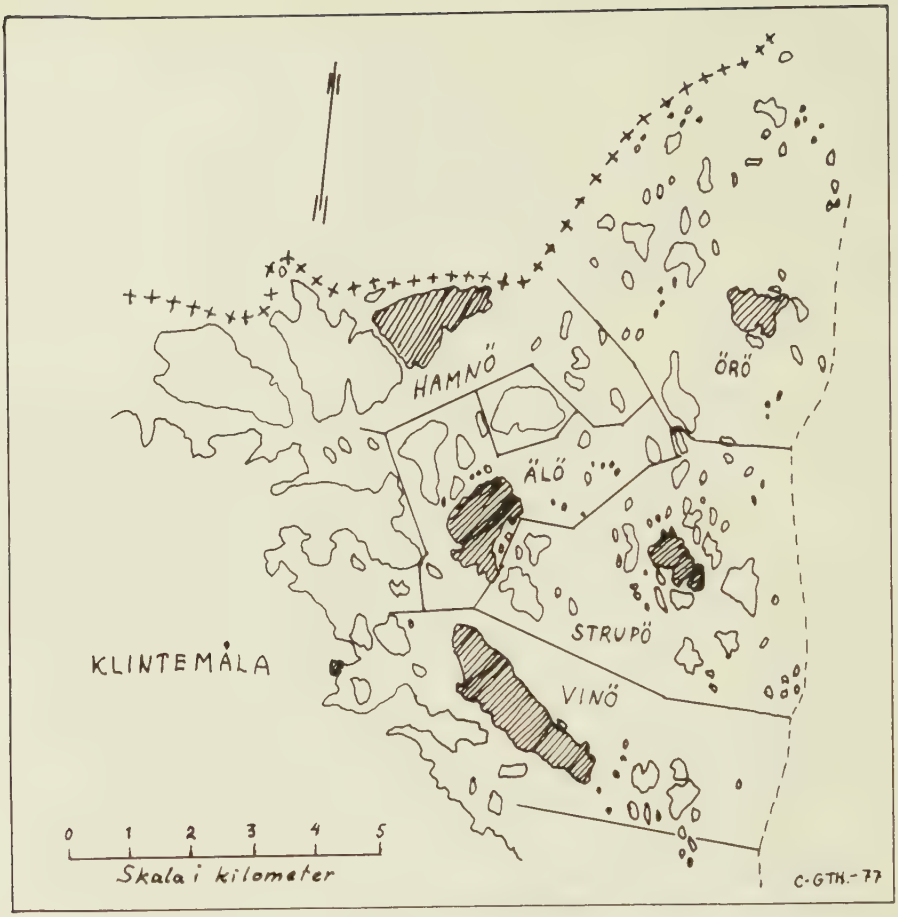

Fig. 1b. Karta över Misterhults norra skärgård, ungefärliga hemmansgränser för Örö, Strupö, Älö, Hamnö och Vinö. Streckad yta avser hemön. (Map of the archipelago of northern Misterhult with approximate village borderlines, shadowed surface implies settlement.)

studie över Kråkmarö och Harstena i Gryts skärgård (1952). Dessa två studier är av rent deskriptiv karaktär och snarast att betrakta som inventeringsredovisningar. Detta gäller särskilt Granlunds studie vilken presenterar ett digert material rörande en skärgårdsbys materiella kultur och sociala organisation. För Misterhults skärgårds del har Ragnar Wirsén genomfört en omfattande undersökning av kamerala förhållanden rörande lotseriets uppkomst (1968). Även hans övriga arbeten (1931, 1955 samt 1962) kring skärgårdssamhällets utveckling i Misterhult är här av intresse. Dessa forskare har arbetat med lokalsamhället som centralt studieobjekt. Beskrivande undersökningar av enskilda nä-

ringsgrenars utveckling i skärgårdsbyar och kustsamhällen föreligger i betydande omfattning. En nyligen presenterad sådan utgör Gunnar Nordlinders studie över fiskets utveckling i Västerbottensbyn Lövsele (1977).

Av mer generaliserande karaktär bör här också nämnas Olof Hasslöfs undersökning av västkustfiskarenas näringsliv och sociala kultur (1949). På senare år har inom etnologin utvecklats en forskningsgren, vilken ägnat vad man kallat "sjöbruket" uppmärksamhet. Under termen maritim etnologi bedrivs ett omfattande dokumentationsarbete kring svensk sjöfart samt kustsamhällenas sociala och ekonomiska organisationsformer; (se t. ex. Cederlund 1971, Hasslöf & Henningsen & Cristensen 1970, Löfgren 1974, Statens Sjöhistoriska Museum 1976). Någon omfattande teori- och metoddiskussion t. ex. i anslutning till förklarande överhistorisk teori har dock ej varit för handen i denna dokumentationsverksamhet. Snarare synes man här ännu röra sig på inventeringsstadiet.

I.10. Diskussion kring källmaterialet.

Någon systematisk genomgång av källmaterialet för Strupö har inte gjorts. Problemställningen gör det dessutom möjligt att helt enkelt sortera ut en del källmaterial såsom mindre väsentligt. Istället har olika stickprov gjorts med jämna intervaller där materialet så tillåtit. Sålunda grundar sig siffrorna rörande befolkningsutvecklingen på beräkningar ur jordeböcker 1543–1666, Älvsborgs lösen 1571 och 1613. Perioden 1650–1816 baseras på uppgifter ur mantalslängderna medan perioden 1816–1900 baseras på uppgifter ur husförhörslängderna. Perioden 1900–1965 har baserats på mantalslängder och församlingsböcker. I övrigt har boskapslängder, lagfartsböcker, köpebrev, domböcker, tingsprotokoll, boupptecknings, kommunalstämmoprotokoll, gårdsarkiv, privat korrespondens samt en biografi konsulterats. Merparten av materialet rörande utvecklingen efter 1900 har insamlats vid olika fältundersökningstillfällen 1970–76, främst genom intervjuer av skärgårdsbor och personer vid olika myndigheter.

I den mån osäkerhet kring källans tillförlitlighet är för handen, kommer detta att diskuteras i anslutning till källredovisningen vid den löpande framställningen.

II. Om ränta och bybildning på Strupö 1500–1820.

En studie över Strupös tidigare utveckling blir med hänsyn till problemställningen framför allt en studie av kamerala förhållanden dvs. förhållandet mellan bondefiskarena och jordägaren – centralmakten. Perioden 1500–1820 präglas starkt av regleringar från statens sida vilka man inte kan bortse från vid en analys av Strupös tidigare utveckling.

II.1. Den första bosättningen

Under senmedeltiden stärks den svenska centralmakten med kulmen i Gustav Vasas omfattande skatteläggning och uppbyggandet av statsförvaltningen. Successivt hävdas kronans överhöghet. När man vill kartlägga förhållanden rörande den första bosättningen i Misterhults yttre skärgård, bör man redan från början räkna med att utöarna under medeltiden var allmänning och hörde . . . "Gud, Konungen och Sveriges krona till".[1]

Med andra ord gjorde kronan anspråk på jordägandet där ingen permanent och skattelagd bosättning och produktion förekom. Enligt Wirsén daterar sig den första bosättningen på utöarna i Misterhult till slutet av 1200-talet.[2] Denna bosättning var ej av permanent karaktär utan utöarna användes som säsongfiskeplatser av bönder och bondefiskare bosatta längre in i skärgården och på fastlandet. Under senare delen av medeltiden dvs. kring 1400 bryts t. ex. öarna Vinö och Örö ur skärgårdsallmänningen och bildar egna hemman. Möjligen kan någon form av befolkningsökning i kusttrakterna vara den direkta orsaken till detta. När Strupö bildat eget hemman är osäkert att exakt fastställa, men man kan anta att detta sker i nära anslutning till hemmansbildningen på Örö och Vinö dvs. omkring 1400. I källorna kan bosättning av permanent karaktär på Strupö beläggas först i 1543-års jordebok för Tunalän.

II.2. Om jordägande och skärgårdens merprodukt.

De hemman i utskärgården som kom att bildas under senmedeltiden hade karaktären av *sämjehemman*. Namnet avsåg att den förste innehavaren inlöst detta från kronan mot erläggandet av en avgift – sämja.

Enligt Wirsén intog sämjebonden en mycket fördelaktigare besittningsrätt än kronobonden vilken kunde vräkas när städslotiden (arrendeperiod om sex

år) var ute.[3] I "Undervisningen om rikets ränta 1530–33" anges enligt Wirsén att alla hemman i Misterhultsskärgården utom Örö och Vinö betalar städsla. 1579-års fogderäkenskaper upptar däremot även dessa hemman såsom städslade. Därmed är dessa hemman enligt Wirsén att betrakta som rena *kronohemman* liksom övriga skärgården. Hemmanen i Misterhults socken var indelade i gärder, åtta till antalet. Dessa gärder bildade grundvalen för beskattningen.[4]

Man kan här se hur statsmakten – kronan redan tidigt utövar överhöghetsanspråk på jorden, vilket tar sig uttryck i *kravet på en skatt* bestående av en del av merprodukten från de verkliga producenterna.

I Tunaläns äldsta bevarade jordebok från 1543 anges att en "Nils i Strupöö" erlägger. 1 lispund avradssmör, 1/2 lispund hästeståndssmör samt 2 öre i arbetspengar i *årlig ränta* till kronan.[5] Man kan därför konstatera att de hemman som senare kom att bilda byar – lokalsamhällen i skärgården redan från den första permanenta bosättningen ingår i specifika sociala relationer med omvärlden. I detta fall kronan såsom jordägare med krav på en del av merprodukten. Man kan därför här använda Eric Wolfs definition av bonden för producenterna på utöarna i Misterhult. Den del av merprodukten som genom den successiva skatteläggningen avhändes skärgårdsbönderna, kom genom följande århundraden att bilda en viktig makrostrukturell ram och få en avgörande betydelse för bybildningen och utvecklingen i övrigt i ytterskärgården. Den lokalhistoriska utvecklingen och förändringsprocessen blir därför i hög grad relaterad till förhållandet mellan jordägaren – kronan och bondefiskarena samt det sätt på vilket merprodukten disponerades.

II.3. Precisering av merproduktens innehåll och disposition.

Redan 1543-års jordebok för Tunalän innehåller två marginalnoteringar för Strupö: "ingen gestning" samt "oijefarter".[6] Med den första noteringen avses att gården var befriad från skyldighet att hålla logi för kungliga resesällskap. Den andra noteringen antyder att gården var relaterad till sjöfarten.

Under 1550-talet och framåt anges enligt Wirsén i fogderäkenskaperna en mycket låg skatt för "några skärkarlar" i jämförelse med andra. Detta kan enligt Wirsén sättas i samband med en begynnande institutionalisering av lotsningsverksamhet på utöarna.[7] Det är dock först i ett kungligt brev av den 9 oktober 1571 som man får belägg för att Vinö, Örö och Strupö var s. k. *styresmanshemman*. Brevet förtjänar återges i sin helhet:

> "Wij Johan etc. giöre Weterligt at effter thesse brewwisare wåre undersåtare och styremän udi Tjusta skäregårdh Oluff i Winö, Jon i Örö, Henningh i Strupö bo i skepzledene och måtta altid ware weder-rede til at styre wåre skep och skuter som där igjenom same skäregårdh aff och till löpe. Therföre haffue wij gunsteligen efterlåtit at de måge ware frij och förskonte medh then lanttågsgerdh som Rikzens nödtorffter pålagd är."[8]

I detta brev åläggs bondefiskare på Vinö, Örö och Strupö att "styre skep och skuter" som passerar genom Misterhultsskärgården. Skyldigheten gällde kronans fartyg vilka genomfor skärgården på väg mellan Borgholm, Kalmar och Stegeborg. De styremanshemman som härmed bildades kom senare att benämnas *kronolotshemman* genom flera århundraden. Befrielsen från att erlägga lanttågsgärd var kronans motprestation under 1500-talet. Arbetsplikten i form av lotsningsskyldighet betydde en precisering av merproduktens innehåll och disposition gentemot jordägaren – kronan.

II.4. Förmögenhet, boskap och produktion på 1500-talets Strupö.

I de kamerala handlingarna upptas för hela 1500-talet *en* skattelagd gård på Strupö. Uppgifterna före 1543 är osäkra men troligt är som tidigare anförts att denna gård har anor i tidigt 1400-tal. 1500-talets bondefiskarhushåll på Strupö livnärde sig på boskapsskötsel och litet fiske. 1571-års inventering av svenska folkets förmögenhet inför erläggandet av första Älvsborgs lösen ger för Strupö en intressant redovisning. Den i 1571-års kungliga brev nämnde bondefiskaren på Strupö redovisas under "Henning ij Strupa" och innehade följande till taxering:[9]

Silver 30 lod
koppar 5 lispund
10 kor
7 ettårsnöt
2 tvåårsnöt
3 treårsnöt
10 får
häst för 10 mark

I skatt skulle denne Henning därför erlägga motsvarande 3 lod silver, 18 mark och 2 öre i penningar.[10] Skatten erlades dock sällan i "reda pengar" utan i naturapersedlar. Gustav Vasas förrådshushållningspolitik efter 1540 betydde att skatten erlades i de produkter som landsdelen med fördel kunde producera. I kungens räntekammare och av fogdarna omräknades sedan denna naturaskatt enligt "jämförelsetabeller" till klingande mynt.[11] Strupös bondefiskare erlade enligt jordeböckerna sin ränta främst i smör och fisk. T. ex. anför 1545-års jordebok räntan för "Niels ij Strupöö" sålunda:[12]

landgäldssmör 1 lispund
hästeståndssmör 1/2 lispund
dagsverkspenningar 2 öre
salt grön ål 1 fjärding

Det förefaller troligt att åtminstone en del av räntan verkligen erlades i smör med hänsyn till det stora boskapsbeståndet i en trakt, vars ekologiska beting-

elser med i övrigt begränsat bete, knappast borde gynna boskapsskötsel. Den myckna boskapen gav en del mjölk vilken kunde omvandlas till väl saltat smör. Å andra sidan bör också påpekas boskapens ringa storlek. Även om Älvsborgs lösen redovisar över 17 nötkreatursenheter (Ne) för Hennings gård på Strupö bör man beakta de låga slaktvikterna för boskapen.* Forsell beräknar att 1500-talets kor hade en levande vikt på 150 kg och en slaktvikt på 60–75 kg.[13] Det behövdes alltså ganska många kor för att kunna producera ett överskott av mjölk för smörtillverkning. De 17 Ne som beräknats för Henning i Strupö avser beståndet på *en* gård och kan under vissa betingelser jämföras med Hannebergs beräkningar för kreatursbeståndet på gårdar i Östergötland under början av 1600–talet, där antalet Ne/brukningsenhet pendlar mellan 11–16.[14]

Om man antar att redovisningen enligt Älvsborgs lösen 1571 är representativ för senare delen av 1500-talet, talar detta för en myckenhet av boskap på Strupö vid denna tid. Det höga antalet nötkreatursenheter på Strupö jämfört med Hannebergs beräkningar för gårdar i Östergötland, kan möjligen förklaras av att boskapen på Strupö var lågproduktiv (mätt i mjölkavkastning per ko), vilket nödvändiggjorde ett ovanligt stort antal kor för att smörproduktionen skulle kunna uppfyllas.

Denna boskap krävde daglig tillsyn och man kan anta att fisket vid denna tid var mindre dominerande än det skulle bli under senare århundraden i skärgården.

II.5. Reglering av handeln.

Man kan på rimliga grunder anta att bondefiskarna på Strupö redan under senmedeltiden bedrev någon form av lokal byteshandel med fastlandsbönder och att dessa även avyttrade en del överskottsfisk. Hur denna handel i verkligheten gick till är mycket svårt att kartlägga med tillgängligt källmaterial. Det är först under följande århundraden som man mer systematiskt kan belägga handelns roll i skärgårdsbyarna. För Gustav Vasa var kontrollen över handeln en viktig del i riksbyggandet. Genom olika förordningar sökte statsmakten koncentrera handeln till städerna för att möjliggöra upptagande av tullar och utdelande av handelsprivilegier.** För Misterhultsskärgårdens bondefiskare

* Nötkreatursenhet (Ne) beräkning har skett efter följande: 1 häst = 1,5 Ne; 1 nötkreatur = 1 Ne; 1 ungnöt eller kalv = 0,5 Ne; 1 svin = 0,25 Ne; 1 får = 0,1 Ne; 1 get = 0,08 Ne; enligt beräkningsgrund utvecklad av Forsell 1884. (Efter Hanneberg 1971:97)

** I anslutning till detta kan nämnas att Strupö även utgjorde tullpostering med därstädes stationerad kustuppsyningsman biträdd av två roddarkarlar. När posteringen inrättades har inte närmare undersökts i denna studie. Posteringen indrogs 1831. (se vidare Wirsén 1968:101 f.)

kom en sådan förordning redan 1547 där Gustav Vasa påbjuder sin fogde i Kalmar att:

> ". . . I så handle med skärkarlarna därnere i Tjust och Stegeborgsskären bo, att all den fisk de få härefter och ombäre kunne, både strömming, torsk, ål, gädder och annan fisk, måtte till Söderköping och Norrköping fört blive."[15]

Därmed inleds de marknadsfärder från Misterhultsskärgården vilka kom att bestå i över 325 år. Men sin påbjudan avsåg Gustav Vasa säkra försörjningen på fisk i västgötalandskapen emedan Halland och Bohuslän ännu ej var svenska landskap och kustremsan för fiske i västerhavet vid Älvsborg mycket liten. Fjärrmarknaderna i Söderköping och Norrköping kom genom århundraden att vara av avgörande betydelse för avyttringen av det lokala överskottet inom fisket. Även om lokala marknader börjar utvecklas under 1700-talet är det först under senare delen av 1800-talet som dessa tar överhanden.

II.6. Ytterligare skatteläggning.

Under sin regering företar Gustav Vasa på 1550-talet en resa genom Misterhultstrakten. Här finner Vasa många nya skatteobjekt, där såväl gårdarna inne i landet, som fisket vid kusten blir föremål för "kungliga åtgärder". Sålunda skatteläggs t. ex. håmständen, vidare förhandlas om hamnar och trävirke för statens ändamål.[16] I Simpvarp på fastlandet längre söderut anläggs ett kronofiske sorterande under Kalmar slott. Bl. a. berörs Strupö av detta s. k. regalfiske.[17] Enligt Wirsén synes detta ha skett på så sätt att ett antal håmstånd vanligen 3–5 per hemman nyttjades.[18] Den fångst som på detta sätt erhölls användes av kronan för försörjning av krigsfolk på slotten, i detta fall Kalmar Slott.[19]

II.7. 1600-talet – kamp om merprodukten.

Mot slutet av 1500-talet utgjorde Strupö en gård vilken genom statliga ingripanden fått sin produktion av överskott reglerad, där skatten dvs. en del av merprodukten, huvudsakligen erlades i naturapersedlar och arbetsplikt (styreman) och där avsaluproduktionen skulle försäljas på av kronan godkända orter. Under 1500-talets mitt efter Gustaf Vasas död var Tunalän åren 1561–64 förlänat till Charles de Mornay, kungagunstling hos Erik XIV.[20] Detta innebar i korthet att förläningsinnehavaren upptog delar av eller hela kronans uppbörd från Tunaläns härad.

I övrigt förblir i stort bönderna i Tunalän under hela 1500-talet kronans landbor. Under början av 1600-talet förändras relationen mellan kronan och bondefiskarena i Misterhultskärgården. Kampen mellan den centraliserade kungamakten och adeln kom för Misterhultsskärgårdens del att ta sig uttryck

i en kamp om räntan, dvs. den del av merprodukten som utgjorde skatt. År 1611 övergår 19 gårdar i Misterhult som förläning till adelsmannen Peder Michilsson Hammarskiöld som belöning för militära insatser under Karl den IX.[21] Denna förläning på "behagelig tid" var en form av prebendedomän där förläningsinnehavaren så länge det behagade kronan uppbar delar av eller hela årliga räntan och eventuella övriga "hjälper" och "bevillningar".[22]

Vad som förlänades var alltså räntan av jorden och inte jorden i sig. Att äga jord (som förläning eller frälsearv) var som Herlitz uttrycker det ". . . väsentligen att äga ränta av jord."[23]

Patrimoniella domän eller som det hette i den svenska formen allodiala förläningar (dvs. ärftliga) hade genom Karl den IX:s försorg omöjliggjorts genom det s. k. Norrköpingsbeslut 1604, ehuru detta ej uteslöt att sådana förekom. För t. ex. Örös del låg detta hemman som förläning på "behagelig tid" ända till 1698 då det reducerades till krono. Wirsén ger i sin ingående kamerala underökning en intressant redovisning av hur förlänade personer genom olika åtgärder och transaktioner via giftemål etc. söker och delvis lyckas omvandla förläningen av Örö till "evigt gods".[24] Det har inte varit möjligt att i detalj följa om motsvarande utveckling varit för handen för Strupös del under 1600-talet. Kalmar läns landsbok upptar Strupö t. ex. 1656 såsom "donerat välb. Peder Hammarskiöld efter Norrköpings beslut."[25]

Den skatt som Strupös bondefiskare hade att erlägga ägaren av räntan uppgick t. ex. år 1666 till 6 daler och 22 ören och fördelade sig enligt följande:[26]

1 1/2 lispund smör	2 daler	14 ören
1/4 tunna salt ål	3 daler	0 ören
st:der (oläsligt)		
penningar	1 daler	8 ören
	6 daler	22 ören

Denna ränta utgjorde den s. k. *jordeboksräntan*. Under 1600-talet tillkommer också *mantalsräntan* vilken kom att inkludera "hjälperna" och tillsammans med jordeboksräntan bilda årliga räntan. Man kan här se att i jämförelse med t. ex. 1545-års ränta så har denna 1666 ökat då det gäller skatten i pengar, medan skatten i naturapersedlar närmast förhållit sig konstant för Strupö.

1666-års landsbok upptar även följande notering för Strupö i anslutning till redovisningen av årliga räntan:[27]

> "Styremanshemman revocerat med 1667-års ränta, förpantat till hustru Elisabet Joensdotter i Kalmar med årliga räntan, gärden, byggnings- och salpeterhjälpen, halva boskaps- skjutspengarna och hela dagsverket."

Med detta avses att hemmanet indragits till kronan med 1667-års ränta men förpantats till en person i Kalmar. Denna typ av förpantning innebar att kronan

belånade sina hemman (för Örö redovisar Wirsén en summa 18 gånger årliga räntan) mot att långivaren erhöll delar av eller hela räntan (Wirsén beräknar för Örö att räntorna utgjorde 5% av pantebeloppet, i överensstämmelse med inlåningsräntan i Riksens ständers bank).[28] Som man kan se av förpantningen räntor till hustru Joensdotter och behåller endast halva boskaps- och skjutspengarna. Dessa förpantningar blev ännu vanligare under 1700-talets början, spengarna. Dessa förpantningar blev ännu vanligare under 1700-talets början, då statskassan behövde medel för finansiering av krigen.

De omfattande reduktionerna under 1600-talets senare del, då förlänad jord åter indrogs till kronan under Karl den XI:s regering, återspeglar kampen mellan kungamakten och adeln.[29]

Jag har i denna undersökning inte i detalj kontrollerat när Strupö återgår till kronojord, men troligt är att detta sker vid samma tidpunkt som Örö dvs. åren strax före 1700. Sett ur bondefiskarens synpunkt på Strupö var det viktiga inte räntans ägare, utan i första hand dess existens överhuvud taget och i andra hand dess innehåll och omfång. Den var och förblev som sådan ett för egna syften icke disponerat överskott. Kampen under hela 1600-talet om merproduktens användning synes inte ha berört den i 1571 års kungliga brev ålagda styremansplikten (med tillhörande skattereduktion). Nedan skall beröras något kring orsakerna varför styremansplikten kom att förbli en skyldighet gentemot kronan även då övriga "besvär" tillföll förlänade personer eller pantmottagare.

II.8. Ytterligare precisering av arbetsplikten.

Medan den årliga räntans mottagare således varierade vinnlade sig emellertid staten om att i allt högre utsträckning institutionalisera styremanshemmanens speciella arbetsplikt. Detta gällde främst lotsningen. 1606 utfärdar Karl den IX den första lotstaxan där det omtalas att styremännen (lotsarna) skulle ha rätt att upptaga kontanta avgifter för sitt arbete. Att lotsa var dock fortfarande medgivet varje skärkarl som ville och kunde, den som först kom ombord hade rätten till lotsningen.[30]

Vid 1634-års regeringsform läggs styremanshemmanen formellt undet det nyinrättade amiralitetet. På 1670-talet formaliseras lotsningsverksamheten ytterligare i så måtto att det i fortsättningen blev amiralitetet som utsåg lotsarna – i praktiken åbor på kronolotshemmanen.[31] Man kan här se hur den 1571 konfirmerade lotsningsplikten sakta börjar utveckla sig till ett kontraktsförhållande mellan berörda bondefiskare på styremanshemmanen och kronan. Slutligen 1696 inrangeras lotsmännen bland kronans edsvurna befattningshavare genom kunglig förordning av den 19 september.[32]

II.9. 1600-talets befolkningsutveckling på Strupö.

I början av 1600-talet utgör Strupö fortfarande endast en skattelagd gård. Älvsborgs andra lösen upptar 1613 "Jesper i Strupe" utgörande: 2/3 hjonelag med 2 drängar och 1 piga." Eftersom längden endast upptar skatteskyldiga personer uppstår svårigheter då det gäller att beräkna det verkliga befolkningstalet på Strupö vid denna tid. Man kan räkna med att gården hyste mer än 4 personer, troligen några barn och eventuellt någon "utgammal". I historisk forskning har man påvisat svårigheterna med att fastställa genomsnittsstorlekar för bondehushåll under 1600-talet. Bl. a. diskuterar David Gaunt hur hushållsstorleken . . ." utgjorde en praktisk anpassning till en rad faktorer som inkomstmöjligheter, arvsstrategier, livslängd, social struktur."[34] Olika ekologiska miljöer påverkade därför hushållets sammansättning och storlek olika. En hypotes kan vara att med 2 drängar och 1 piga är 1600-talets gård på Strupö att betrakta såsom relativt välbeställd, vilket skulle kunna peka på en totalbefolkning om 9 personer dvs. utöver de skattskyldiga ytterligare 3 barn och 1 "utgammal". En av de äldsta bevarade mantalslängderna för Kalmar län anger 1651 under "Jesper i Strupe":[35]

bonde – (Jesper troligen avliden)
hustru 1
son 1
dräng 1

1675 anger mantalslängden 2 bönder, 2 hustur, 1 dräng, 1 piga samt 1 inhyses under "Thore och Jöns i Strupö".[36] Troligen brukade nämnda Thore och Jöns gården gemensamt eftersom de inte i längden redovisas var för sig. Mot slutet av 1600-talet redovisas under "Jöns i Strupe" åter 1 bonde, 1 hustru, 2 drängar och 1 piga." Det förefaller sannolikt att förmoda att Jöns är son till Thore och att den förre vid Thores bortgång övertagit gården. Med de siffror man kan erhålla ur mantalslängderna samt Älvsborgs andra lösen kan man finna att Strupö under 1600-talet består av en gård med i genomsnitt 4–5 skatteskyldiga personer. Om man sedan räknar i genomsnitt 3 barn samt 1 utgammal till hushållet erhåller man en befolkningssiffra om totalt ca 9 personer på gården.

De omständigheter under vilka människorna på Strupö under 1600-talet försörjde sig skilde sig inte i några väsentliga avseenden från föregående århundrades. Boskapsskötseln och fisket var huvudnäringar och till detta kom skyldigheten att utföra lotsning.

Enligt 1637-års boskapslängd för Kalmar län innehade "Jesper i Strupöö" följande:[38]

1 föl, 10 kor, 6 kvigor, 10 gamla får
och 7 unga får

Omräknat i nötkreatursenheter (Ne) erhålles en siffra kring 18 Ne, vilket ligger nära 1500-talet siffra för Strupö." På grundval av denna information kan man

dock troligen ej generalisera för hela 1600-talet utan blott konstatera att boskapsbeståndet vid mitten av århundradet fortfarande är högt och möjligen ökat något i förhållande till en sakta stigande befolkning.

Att skärgårdshemmanen hade en roll i maktspelet på högre nivå kunde skärgårdsbefolkningen erfara i Misterhult både då det gällde striden om Sveriges krona mellan Sigismund och hertig Karl och under Kalmarkriget 1611–13 samt under kriget mot danskarna 1675–79. I första fallet omtalas att Anders i Örö och Mats i Strupö erhållit vederlag av kronan för de skador de åsamkats. I senare fallet omnämns att Örö och Strupö brändes av danskarna och i sistnämnda fallet nämns att Misterhultsskärgården ånyo härjades av bränder.[40]

II.10. Bybildning.

Lotsningsverksamheten vidgades under 1700-talet. Fram till 1700-talets början satt en lots med åborätt på hemmanet. Snart kom emellertid flera behöriga "lotsbetjänte" på en lotsgård än vad som upptogs i staten. Man kan därför sluta sig till att bybildningen sker vid denna tid, dvs. hemmanet klövs och fler gårdar växte upp. Wirsén anger tidpunkten för den reella bybildningen på utöarna i Misterhultsskärgården till tiden kring 1740.[41]

Om man ser närmare på denna process på Strupö kan man finna i mantalslängderna under början av 1700-talet hur dessa redovisar följande för Strupö; t. ex. 1717:[42]

> Jon Börgesson 1/2 hemman utgörande:
> 1 bonde, 1 hustru, 1 son samt drängen Lars
>
> och vidare:
>
> Enkian Kerstin 1/2 hemman utgörande:
> 1 hustru, 2 drängar Sven och Lars

Här upptar mantalslängden i praktiken hemmanet såsom bestående av minst två gårdar om vardera ett 1/2-mantal. Redan 1730 dvs. blott 13 år senare redovisar mantalslängden hela tre gårdar på Strupö nämligen:[43]

> Anders Larsson 1/4 hemman utgörande:
> 1 man, 1 hustru
>
> Lars Jonson 1/4 hemman utgörande:
> 1 man, 1 hustru
>
> Jacob Svensson 1/2 hemman utgörande:
>
> 1 man, 1 hustru, 1 piga, 1 dräng;
> samt med noteringen drängen Jöns Nahr(?)

För Strupös del kan man alltså datera bybildningen till de första årtiondena på 1700-talet, troligen kring 1710. Detta skulle betyda en tidigare datering än vad Wirsén anger för utöarna. Framväxten av byar på lotshemmanen kan troligen sättas i samband med lotsarnas förmåner. Man var som lots befriad från ut-

skrivning till krigstjänst och det förefaller troligt att lotsar sökte behålla sönerna inom yrket och på hemmanet. En begynnande hemmansklyvning blev följden. Detta skedde tvärt emot de restriktioner jordägaren, kronan, hade utfärdat och vilka genom 1783-års kungliga förordning samlades i följande text:"

> "Sådana kronolotshemman eller lägenheter få icke klyvas i flera eller mindre delar eller någon tillhörighet därifrån avsöndras, så framt våre och rikets amiralitets- och kammarkollegier icke pröva, att sådant utan lotsningens och hemmanets obestånd ske må."

Det synes som om statsmakten i praktiken haft att söka bringa stadgar i överensstämmelse med verkligheten och detta sker främst vid storskiftets genomförande på Örö 1799 och Strupö 1816 då hemmansdelningen (i Strupös fall då fem gårdar) i praktiken även officiellt erkänns.

II.11. 1700-talet – befolkningsexpansion, begynnande lokal handel.

Om 1700-talet Misterhultsskärgård skriver 1772 t. ex. häradsfogden Craelius i Tunalän att skärgårdens produkter utgjordes av: kreatur, smör och ost, fisk, fågel, sälspäck och hudar, särskilt sälfångsten anges som värdefull. Som exempel på redskap anger Craelius: stornot, landtogsnot, skötar, metkrokar, sänkemjälar, håmmor och kattser. Om åkerarealen på Strupö och Örö säger Craelius att den är . . ." så obetydelig at then ej förtjenar nämnas". Om lotsplatsen Strupö skriver Craelius att:[45]

> "Strupö skjutsar till Idösund tre mil och till Kråkelund halvannan mil, har en ålderman, en lots och två drängar, fem båtar och femton ökor, lotsar en halv mil till sjöss."

Vid mitten av 1700-talet kan man beräkna Strupös sammanlagda befolkning till 20 personer (8 skatteskyldiga fördelade på tre gårdar samt 3 barn och 1 "utgammal" per gård).[46]

Mot senare delen av 1700-talet ökar antalet gårdar till fyra för att mot slutet av århundradet utgöra fem gårdar med 15 skatteskyldiga personer och en totalbefolkning om 35 personer.[47] Man kan alltså finna att Strupö under perioden 1600–1750 tredubblar sin befolkning.

Den jordskatt vilken sedan medeltiden vilat på Strupö erlades liksom tidigare i pengar och naturapersedlar. Landsboken för Kalmar län år 1740 redovisar följande:[48]

> Strupö 1 helt kronolotshemman:
>
> Per Joenson 1/4 hemman
> enkehustru Maria 1/4 hemman
> Lars Jonsson 1/2 hemman
>
> Jordeboksräntan 6 daler 22 ören
> Hemmantalsräntan 19 daler 18 ören 2 1/5 penningar

Man kan se att skatten i form av jordeboksräntan kvarstår oförändrad sedan mitten av 1600-talet medan den under 1600-talet införda mantalsräntan (bl. a. "hjälperna") utgör en summa mer än tre gånger jordeboksräntan vid mitten av 1700-talet.[49] I anslutning till redovisningen av 1740-års räntor för Misterhults socken är för Strupö noterat "avkortad" vilket betyder att räntan ej till fullo tillkommit kronan på grund av skatteoförmåga eller att räntan till delar eller helt var förpantad.[50]

Den skatt som 1740 utgjorde jordeboks- respektive mantalsräntan för Strupö gällde hemmanet som helhet. Fördelningen av prestationerna mellan brukarna av hemmanet var till en början en intern fråga för bondefiskarena själva, men som ovan redovisats förs de efter 1700-talets början i mantalslängden åsatta mantalsandel.

Noteringen om 1740-års ränta såsom avkortad föranleder en återknytning till den tidigare förda diskussionen om förpantning av styremanshemman. När statskassan behövde medel för krigen under Karl den XII lämnades t. ex. Örö som säkerhet för upptagna lån.[51] Noteringen för Strupö antyder att även detta hemman på 1740-talet var förpantat. Jag har dock ej i detalj kontrollerat denna hypotes. Noteras vidare bör att dessa pantehemman i utskärgården inlöses av kronan under 1760-talet.[52] För Örö anger Wirsén denna inlösning till 1767 där pantinnehavarna de sista 21 åren dessutom var åborna själva.[53] Under senare delen av 1700-talet förblev Strupö kronojord och skulle så förbli fram till skatteköpen på 1870-talet.

Liksom under tidigare århundraden förblev de viktiga avsalumarknaderna för skärgårdens produkter Söderköping och Norrköping. En kunglig kungörelse från 1797 stadgar dock att allmogen i skärgården framgent måtte leverera fisk även till lokala uppköpare.[54] Dessa uppköpare representerade troligen lokala marknader i de närbelägna städerna Västervik och senare Oskarshamn. Det har dock inom ramen för denna undersökning inte varit möjligt att i detalj dokumentera den lokala handelns karaktär vid denna tid.

II.12. Befolkningstillväxt och storskifte på Strupö.

Mantalslängden för 1785 upptar sammanlagt 23 personer för Strupö, varav 15 skatteskyldiga.[55] 1809-års mantalslängd upptar sammanlagt 22 personer varav 15 skatteskyldiga.[56] Både 1785 och 1809 redovisas fem gårdar på Strupö. Eftersom mantalslängderna under senare delen av 1700-talet för Misterhults socken även upptar minderåriga barn, men detta i ett anmärkningsvärt ringa antal, bör man misstänka att exakta befolkningssiffror ej kan härledas ur dessa längder. Istället får man gå till husförhörslängderna för att erhålla tillförlitliga siffror. Den äldsta bevarade husförhörslängden för Misterhults socken rör perio-

den 1812–1816. Här är dock ej Strupö medtaget utan förekommer först i 1816-års längd.

Husförhörslängden för Strupö 1816 redovisar 45 personer fördelade på sex hushåll, vilket ger ett medeltal på 7,5 personer per hushåll.[5] Från mitten av 1780-talet har alltså befolkningen ökat med 10 personer. 1785-års Strupöhemman fördelar mantalen mycket olika på byns gårdar: 2 st 3/16 mtl, 1 st 1/8 mtl samt 2 st 1/4 mtl. I 1809-års längd är däremot fördelningen 2 st 1/8 mtl och 3 st 1/4 mtl, en mantalsfördelning som kvarstår till storskiftets början. Man kan här se att mantalslängden anger fem gårdar 1809 medan husförhörslängden 1816 anger sex hushåll. Denna skillnad kan förklaras med att mantalsdelningen före storskiftet är oklar och utan officiell sanktion. Därför kan något av 1/4 mantalen redan 1809 i praktiken varit delat, för att hysa ytterligare ett hushåll som uppträder i 1816-års husförhörslängd. En annan förklaring, ehuru mer osäker, kan vara förekomsten av obesuttna, vilket ska diskuteras i nästa kapitel vid behandlingen av hushållsstrukturen.

Man kan för Strupös vidkommande konstatera en befolkningsöking under senare delen av 1700-talet, vilken i början av 1800-talet accentueras något. I denna undersökning har inte orsakerna till denna befolkningsökning närmare granskats. Möjligen kan en allmän höjning av byns sammanlagda produktion varit för handen. Detta för dock tankarna till en klassisk fråga, nämligen den om "hönan och ägget".[6] Den begynnande lokala handeln kan tillsammans med upphävandet av regalrätten (t. ex. Simpvarps kungliga fiske i och med

1766-års fiskestadga,[59] där även strandägarrätten till fisket framhävs), ha betytt gynnsamma omständigheter för Strupös ekonomiska tillväxt.

Den bybildning som skett i skärgården på lotshemmanen kan sägas ha ägt rum spontant genom delning av gårdar. Officiellt var sådana delningar av lotshemman förbjudna eller åtminstone starkt kringgärade med villkor. Likafullt består Strupö vid början av 1800-talet av fem gårdar, vilket kom att konfirmeras vid genomförande av storskifte på hemmanet. Hur den tidigare delningen av mark och vatten skett mellan de producerande gårdarna är osäkert att yttra sig om, eftersom det ej föreligger något bevarat kartmaterial för Strupö före 1816-års avmätning.

Sannolikt är dock att en, med hänsyn till ekologiska särförhållanden i skärgårdsområdet, lokal variation på tegskiftet tillämpats före storskiftet. Medan storskiftet på fastlandets slättbygder syftade till en sammanslagning av småloter till endast en eller åtminstone färre brukningsenheter, för att möjliggöra intensivare jordbruksproduktion,[60] betydde storskiftets genomförande på Strupö och övriga lotshemman i Misterhultsskärgården att det av hävd utvecklade systemet med lotter och cirkulation av fiskevatten fick officiell juridisk sanktion. En viktig bidragande orsak av naturgeografisk art var bristen på naturliga hamnar och långa transportavstånd vid en utlokalisering av gårdarna på hemmanets ägor. Längre fram i denna undersökning kommer man kunna konstatera att det även fanns produktionsmässiga fördelar med en bevarad by.

1816 inleds storskiftet på Strupö. I förrättningsprotokollet noteras att hemmanet var. . . "det svagaste i orten." med en myckenhet av . . . "förqvafd Ängvall." till följd av – som det heter i protokollet – underlåtenhet att företa slyrensning.[61] Vid storskiftets genomförande på Strupö, kommer hemmanet nyttjanderättsmässigt att fördela sig på fem mantalssatta gårdar, nämligen:

Nils Larsson för 1/4 mtl
Jöns Svensson för 1/4 mtl
Olof Olofsson för 1/4 mtl
Johan Andersson för 1/8 mtl
Anders Månsson för 1/8 mtl

Vid skiftet sätts åborna även officiellt på mantal och byns gräns samt gårdstomter utstakats. Vidare avsätts en allmänning på sydsidan av hemön Strupö. I undersökningens följande kapitel ges en ingående kartläggning och analys av egendomsförhållandena på bynivå.[62] Som kommer att framgå av framställningen i det följande kapitlet betydde genomförandet av storskifte på Strupö en privatisering av egendomsförhållandena. Likafullt sattes samtidigt grundtanken i storskiftet ur spel, eftersom främst ekologiska faktorer förhindrade sammaförande av jord i full arrondering. Även om befolkningsutvecklingen synes peka på en mindre expansion i början av 1800-talet och även om hemmanet om man får tro bedömningen hos lantmätaren enligt storskiftesproto-

kollet med hemmanet såsom det svagaste i orten, stod byn Strupö likafullt fram emot 1820-talet inför en kraftig ekonomisk och demografisk expansion, vilket skall närmare belysas i nästa kapitel.

Innan jag går vidare i framställningen görs här en sammanfattning av perioden 1500–1820 för Strupös vidkommande. Här uppmärksammas då särskilt frågan om relationerna mellan lokalsamhället Strupö och omvärlden.

II.13. Strupö 1500–1820 – en avstannad feodaliseringsprocess?

I undersökningens inledande metoddiskussion konstaterades svårigheten med att utan vidare använda begreppen lokalsamhälle/storsamhälle för analysen av förändringsprocesser på lokal nivå. Istället föreslogs ett närmande till den definition av lokalsamhället vilken i detta såg "förmedlingen" från samhällsformationen till lokal nivå av grundläggande och historiskt specifika sociala relationer i samhällets generella utveckling. De bondefiskare som här följts från början av 1500-talet till början av 1800-talet har inte varit avskurna från omvärlden. En överhet har gjort anspråk på deras jord och avkrävt dem en del av *merprodukten,* vilken definitionsmässigt skiljer bondefiskarena från primitiva odlare. Strupös bondefiskare har under denna period haft en ekonomi baserad på naturahushållning, där de också producerat ett överskott, vilket tillfallit som Eric Wolf uttrycker det:

> ". . . en dominerande härskargrupp, som använder överskotten både för att främja sin egen levnadsstandard och för att fördela återstoden bland de grupper i samhället som inte brukar jorden, utan måste födas som underlag för sina speciella varor och tjänster."[63]

Man kan för Strupös vidkommande finna att bondefiskarena stått i ett historiskt specifikt förhållande till sin härskargrupp: kungamakten och förlänad adel samt övriga ståndspersoner, vilka åtnjutit räntan av Strupöproducenternas arbete. Särskilt 1600-talets kamp om räntans användning mellan kungamakt och aristokrati understryker det specifika relationsinnehållet av dominant/dominerad mellan de verkliga producenterna och produktionsbetingelsernas ägare. Kan man då här tala om en grundläggande feodal relation mellan lokalsamhället och omvärlden? För att kunna besvara denna fråga måste man söka definiera vad som normalt menas med feodalism. Enligt vedertagna definitioner förekommer feodalism i ett samhälle där naturahushållningsekonomi dominerar och där jordägaren låter bruka jorden genom att utöva makt över människor.[64]

I sin utvecklade kontinentala form brukar Frankrike anföras med sitt system av fasta förläningar av jord, av vasaller med vidsträckt besittningsrätt till sin jord, med egen rättsskipning och egen militär styrka för att upprätthålla lag och ordning inom länet. De direkta producenterna är här livegna.[65] För den marxistiska analysen utgör de verkliga producenternas besittningsförhållanden avgörande determinanter för bestämmandet av ett *feodalt produktionssätt.*[66]

Ett centralt kriterium utgör här *ränteförhållandet* (arbets-, produkt- eller penningränta=den feodala jordräntan). Medan arbetsräntan kännetecknar den klassiska feodalismen karaktäriserar penningräntan en samhällsformation där varuproduktion för en *marknad* är i tillväxt. Ränteförhållandet kan för de direkta producenterna således innebära allt ifrån livegenskap till enbart tributskyldighet. Om man ser till Strupös bondefiskare under perioden 1500–1820 kan man inte tala om att någon livegenskap varit för handen. Kravet på del av merprodukten har snarare legat på jorden än på den enskilde individen i så måtto att denne alltid teoretiskt sett haft rätt att flytta från hemmanet och ej för all sin livstid varit bunden till sin gård och sin jordägare. Kravet på del av merprodukten har närmat sig enbart tributskyldighet med dagsverksskyldighet, vilken över tid får alltmer karaktär av ett kontraktsförhållande mellan jordägaren – kronan och 'styrmannen'.

Under 1500-talet ingriper jordägaren (=kronan) med ett flertal restriktioner vad gäller bondefiskarenas disposition av sin merprodukt. Förlänade ståndspersoners försök att under 1600-talet omvandla jorden till "evigt gods" pekar på en begynnande feodalisering i klassisk mening, då centralmakten försvagas. Det synes samtidigt som om centralmakten (=kronan) över tid ändå hävdar sin överhöghet emedan lotsningsinrättningen fortfar att ligga under kronan även om Strupös bondefiskare i övrigt producerar för en annan ränteägare. Alexander Kan har i en uppsats sökt karaktärisera Sverige under 1500- och 1600-talen såsom ett samhälle karaktäriserat av statsfeodalism.[6] Denna karaktäristik kan sannolikt vara rimlig med hänsyn till *förläningarnas* karaktär enligt Norrköpings beslut. Däremot förefaller det överdrivet att tala om en *feodal samhällsformation* i Sverige under 1500- och 1600-talen. Någon feodalism i klassisk mening synes ej ha förekommit i Sverige eftersom *marknaden* för varuproduktion vid denna tid var stadd i tillväxt. Vad gäller t. ex. skattebönder i Sverige kunde dessa köpa och sälja sin jord, vilket pekar på en outvecklad feodal samhällsstruktur. Det centrala i den svenska samhällsformationen vad gäller de direkta producenterna vid denna tid, nämligen ränteförhållandet, uttrycker snarare feodala *inslag* men aviserar samtidigt marknadens expansion. Det marxistiska begreppet feodalt produktionssätt utpekar ränteförhållandet såsom centralt. Använt på den svenska samhällsformationen under 1500- och 1600-talen anvisar detta begrepp endast *platsen för kunskapssökande* utifrån vår problemställning. Det implicerar således inte ett påstående om att Sverige var rent feodalt.

Den begynnande feodaliseringsprocess som man under vissa omständigheter kan påtala för 1500- och 1600-talens Strupö upplöses under 1700-talet, inte minst genom folkökningen och handelns expansion, för att i början av 1800-talet enbart framstå som en kontraktsrelation mellan jordägaren/staten och de verkliga producenterna/bondefiskarena. Man skall dock här ej glömma att kravet på en del av merprodukten kvarstår i form av jord- och mantalsskatt, vilket uttrycker innehållet i den sociala relationen mellan producenten och

jordägaren. 1500–1820 genomgår Strupö en mängd förändringar: produktionen av varor och tjänster differentieras, befolkningen ökar och lotsningsverksamheten institutionaliseras alltmer. Det framgår av framställningen i detta kapitel att det närmast är en truism att säga att omvärlden fått större betydelse i lokalsamhällets utveckling, ty detta utpekar enbart en formförändring. Vad som är viktigt att kartlägga är *innehållet* i relationen till omvärlden. En slutsats är därför istället att Strupös utveckling som lokalsamhälle under perioden 1500–1820 i huvudsak bestämts av det specifika historiska innehållet i relationen mellan jordägaren/staten och de verkliga producenterna. Med reservation för otydligheten i Falk & Madsens definition av lokalsamhället kan man säga att Strupö "förmedlat" förhållanden, dvs. grundläggande sociala relationer och dominerande drag i den svenska samhällsformationens utveckling som helhet. Därmed inte sagt att denna utveckling i alla avseenden "slagit igenom" på Strupö, men att grundläggande förändringar i förhållandet dominerande/dominerad grupp/klass är av avgörande betydelse. Grundläggande faktor i omvärlden/storsamhället har för lokalsamhället Strupö under perioden 1500–1820 varit *kravet på en del av merprodukten,* men även möjlighet till en tillväxt i produktionen på bynivå.

III. En expanderande fiskarbondeekonomi 1820–1910.

III.1. En utgångspunkt.

Följande diagram över befolkningsutvecklingen på Strupö 1500–1975 kan tas som utgångspunkt för den fortsatta undersökningen av utvecklingen i lokalsamhället Strupös förändringsprocess fram till ca 1910:[1]

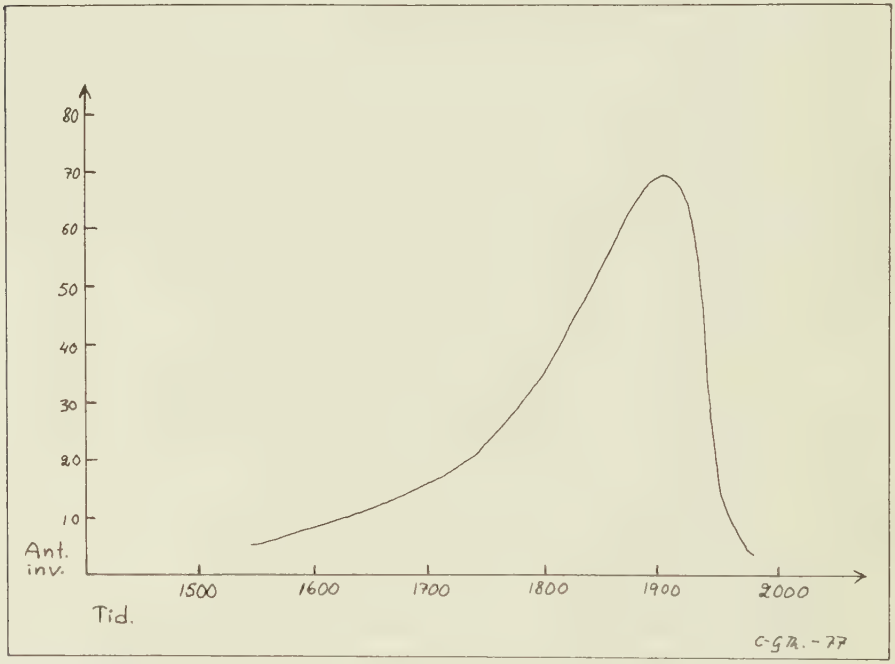

Fig. 2. Befolkningsutveckling på Strupö 1500–1975.
(Development of population at Strupö 1500–1975.)

Anm. Perioden 1540–1650 har beräknats på skatteskyldiga enligt jordeböckerna samt Älvsborgs lösen 1571 och 1613; dvs. nominati + hustru samt i medeltal tre barn, ett tjänstefolk (där längden ej upptar sådan) samt en utgammal per hushåll.
Perioden 1651–1816 baseras på uppgifter ur mantalslängderna; dvs. antalet skatteskyldiga + tre barn och i medeltal en utgammal per hushåll.
Perioden 1816–1900 baseras på uppgifter ur husförhörslängderna.
Perioden 1900–1950 baseras på uppgifter ur församlingsböckerna.
Perioden 1950–1965 baseras på uppgifter ur mantalslängderna.

Tabell 1. *Befolkningsutvecklingen på Strupö 1500–1975:*
(Development of population on Strupö 1500–1975.):

1543	7	personer	1785	35	personer	1890	68	personer
1545	7	"	1800	38	"	1900	71	"
1571	7	"	1809	41	"	1920	59	"
1613	9	"	1816	45	"	1930	43	"
1651	7	"	1820	47	"	1940	29	"
1669	6	"	1830	58	"	1950	16	"
1671	9	"	1840	59	"	1955	12	"
1675	11	"	1850	65	"	1960	10	"
1688	9	"	1860	62	"	1965	7	"
1717	11	"	1870	67	"	1970	7	"
1730	19	"	1880	68	"	1975	6	"
1750	24	"				(1977	4	")
1770	29	"						

Den befolkningskurva som erhålls i figur 2 är en interpolerad kurva. Många invändningar kan resas gällande exaktheten främst före 1816. Avsikten är här ej heller att fastställa exakt befolkningsutveckling utan fastmer utifrån undersökningens problemställning kartlägga en *tendens*. Denna tendens vilken kan utläsas av diagrammet ovan är dock helt klar. I tabell 1 följer en redovisning av befolkningssiffrorna.

Med reservation för att siffrorna före 1816 innehåller felkällor sannolikt kring + – 2 kan man ur den interpolerade kurvan utläsa en befolkningsökning under slutet av 1700-talet vilken accelereras under hela 1800-talet för att nå sin kulmen vid sekelskiftet 1900 och därefter snabbt falla.

Befolkningsutvecklingens möjliga orsaker fram till 1820 har jag delvis sökt ange i föregående kapitel med den ökade hemmansklyvningen, storskiftet, en ökad handel, regalrättens upphävande samt strandfiskerättens lagstadgande. För att kunna belysa bakgrunden till 1800-talets expansiva befolkningsutveckling på Strupö, måste här åter knytas an till diskussionen kring lokalsamhället och omvärlden och samhällsutvecklingen i stort.

III.2 Det svenska agrarsamhället och industrialiseringsprocessen.

Olika hypoteser har framförts angående bakomliggande orskar till den stora folkökningen i Sverige under 1800-talet. Skalden Tegnérs ord om "freden, vaccinen och potäterna" sammanfattar de förändrade produktionsbetingelser som kom att bli för handen i det begynnande 1800-talets svenska agrarsamhälle.[2] Särskilt har man understrukit betydelsen av jordbrukets modernisering under denna tid, skiftesreformerna m.m. Nya odlingstekniker sänkte behovet av arbetskraft inom jordbruket, vilket skapade ett relativt befolkningsöverskott. Under 1800-talets första årtionden kunde denna arbetskraft ej sugas upp av industrin eftersom industrialiseringsprocessen ännu låg i sin linda.[3] Följden

blev uppkomsten av ett jordbruksproletariat av backstugusittare, inhyseshjon och statare – den "industriella reservarmén." Näringslagstiftningen under senare hälften av 1800-talet gynnade utveckling av handeln; hemindustrin och hantverket utvecklades genom förlagssystem till fabriksindustri. Nya exportvaror t. ex. trä gynnade framväxten av nya industrier. Handelshus grundlades vilka kunde ställa upp med erfoderligt kapital – ett kapital vilket huvudsakligen:

> ". . . var en följd av den ökade produktionen inom jordbruk och hemslöjd och den växande marknad som skapades genom den ökade sociala differentieringen."[4]

Uppkomsten av en inre marknad för konsumtions- och kapitalvaror var en viktig betingelse för att industrialiseringsprocessen skulle kunna starta. Det är dock först under senare delen av 1800-talet som man kan tala om att industrialiseringen verkligen började ta fart.[5] Framväxten av en inre marknad innebar penninghushållningens slutliga genombrott och successiv övergång till varuproduktion för en marknad. Behov av konsumtionsvaror fanns bland den egendomslösa jordbruksbefolkningen och behov av kapitalvaror bland kapitalägare vilka investerade i maskiner och nya produktionsmedel för att ackumulera sitt kapital. Köpmannen/handelsmannen blev kapitalist medan den egendomslöse ej längre sålde frukterna av sitt arbete utan själva *arbetskraften*. En förutsättning för den inre marknadens framväxt var alltså förekomsten av kapital och arbetskraft vilket skapade ett ökat behov av varor. Detta innebar successivt genombrottet för en kapitalistisk ekonomi i Sverige och upplösningen av det naturahushållande ståndssamhället.

III.3. Begreppet bondeekonomi.

I undersökningen av lokalsamhället Strupös utveckling från 1500 fram till 1800-talets början har jag främst uppehållit mig vid relationerna till omvärlden och vilka effekter detta haft på byns ekonomi och produktion. Jag har dock ej närmare granskat karaktären och dynamiken i denna byekonomi utan nöjt mig med att framhålla dess inriktning på naturahushållning och begränsat varubyte. Vad är det då för slags ekonomi man kan finna på Strupö under termen "naturahushållningsekonomi"? I den samhällsvetenskapliga litteraturen och inte minst i den socialantropologiska har denna problematik diskuterats under termen "natural economy", "subsistence economy", m. fl.[6] Det centrala problemet i denna diskussion rör vad som brukar kallas *familjebrukets reproduktion*, dvs. fastställande av determinanter som bestämmer den naturahushållande familjens produktion och utvecklingscykel. Av avgörande betydelse i denna diskussion är Chayanovs arbete från 1923. Som rysk agrarekonom studerade han utvecklingen på den ryska landsbygden och särskilt då jordbruksnärningens villkor under tiden före och efter 1917 års revolution. En central tes hos Chayanov var att det naturahushållande familjebrukets primus motor

inte var strävan efter maximal avkastning på de produktionsresurer hushållet förfogade över. Istället sökte Chayanov formulera en specifik produktionscykel som kännetecknade familjebruket – ett sätt att producera vilket han benämnde med termen *bondeekonomi*. Medan drivkraften i en kapitalistisk varuhushållningsekonomi var vinstmaximering menade Chayanov att denna princip inte höll för bondeekonomin. Genom att studera sambandet mellan familjebrukets konsumtionsbehov och arbetsinsats menade sig Chayanov kunna formulera en lag – "Chyanovs rule" enligt vilken produktionsenhetens avkastning (t. ex. hushållet) bestämdes av förhållandet mellan producenter och konsumenter i familjen. Chayanov formulerade detta på följande sätt:

> "The amount of the labor product is mainly determined by the size and composition of the working family, the number of its members capable of work, then by the productivity of the labor unit, and – this is especially important – by the degree of labor effort – the degree of self-exploitation through which the working members effect a certain quantity of labor units in the course of the year."

Annorlunda formulerat betyder detta att arbetsintensiteten är omvänt relaterad till arbetskapaciteten inom familjebruket.

Genom att studera familjens demografiska utveckling då det gällde förhållandet mellan antalet producenter och konsumenter fann Chayanov att det inte fanns något linjärt samband mellan ökat antal familjemedlemmar och produktionsökning. Detta ville Chayanov förklara med att familjebrukets primus motor var konsumtionsbehoven inom hushållet och ej maximering av avkastningen. Chayanov visade att avkastningen inom hushållet således varierade linjärt med tillgänglig arbetskraft och dennas konsumtionsbehov, vilket i sin tur var avhängigt hushållets demografiska sammansättning. Förutsättningen för familjebrukets reproduktion låg med andra ord enligt Chayanov i dess förmåga att laborera med graden av *självexploatering* i förhållande till konsumtionsbehoven.

Chayanovs analys focuserades främst på hushållsnivån, "omvärldsfaktorer" såsom handelns roll, förekomsten av eventuell merprodukt m. m. beaktades endast perifert. Chayanov framhöll sin modell främst såsom icke dynamisk. Det blir därför något problematiskt när man vill relatera bondeekonomin till sådana fenomen som varubyte och förekomsten av en expanderande marknad. En ofta anförd svaghet i Chayanovs analys utgör hans focusering på demografiska förhållanden i familjens utvecklingscykel såsom avgörande för bondeekonmins karaktär.[8] Problem som Chayanov ej uttömmande tar ställning till rör t. ex. vad som händer med familjebruket när priset på den del som försäljes på en marknad går under den gräns (vilken med hänsyn till graden av potentiell själv-exploatering naturligtvis kan pressas mycket långt) inom vilket familjebruket fortfarande är räntabelt.[9] Jag kommer att uppmärksamma denna problematik i nästa kapitel av denna undersökning.

Låt mig därför nu begränsa mig till en diskussion av handelns roll i bondeekonomin. Bondeekonomin tar sig uttryck i en begränsad varuproduktion, dvs. av familjebrukets samlade produktion konsumeras merparten direkt medan ett mindre överskott försäljes eller bytes på en marknad.

Denna begränsade varuproduktion har ofta karaktären av *enkel varuproduktion*. I den enkla varuproduktionen besitter de direkta producenterna själva sin arbetskraft och sina produktionsmedel och de produkter som är resultat av arbetet. Vidare tenderar varorna att under ideala förhållanden utväxlas i sådana proportioner och i sådana absoluta storheter som motsvarar den mängd arbete som i ett givet samhälle krävs för att reproducera de aktuella varorna.[10] Mellan bytet av varor kan någon form av penningekvivalent förekomma. Vad som är viktigt är att bytet på detta sätt blir byte av genomsnittligt nödvändigt arbete samhälleligt sett.

I bondeekonomin har alltså den enskilde varuproducenten ett intresse i att:

> ". . . arbejdsproduktiviteten øges hos de producenter, der fremstiller de varer, han selv har behov for, idet han dervid vil kunne få flere brugsværdier, men derimod har han ingen intresse i en tillsvarende udvikling hos sig selv eller hos andre producenter af den samme vare. Der existerer ikke nogen tvangsmekanisme, der kan bidrage til att øge arbejdsproduktiviteten, hvilket betyder, at den udvikler sig langsomt."[11]

Denna slutsats av några danska forskare är ingalunda oproblematisk eftersom den synes lyfta ut bondeekonomin såsom självständig, ställd utanför historien, dömd enligt sin egen princip att endast mycket långsamt tillväxa. Den bortser från en så enkel sak som att t. ex. en ökning i kravet på en del av merprodukten (enligt definitionen någon som i egenskap av ränteägare eller motsvarande avhänder bonden en del av hans överskott) per definitionem framtvingar en ökning av produktionen på hushållsnivå. Chayanov bortser från detta och hänvisar endast till demografiska faktorer inom hushållet. Andra faktorer kan vara tekniska förbättringar och nya odlingstekniker som sänker värdet på arbetskraften inom familjebruket och samhälleligt sett även sänker priset på avsaluprodukten, vilket enligt vissa forskare snarare borde framtvinga en ökning och höjning av arbetsproduktiviteten inom bondeekonomin och därmed successivt familjebrukets kollaps.[12] Jag kommer att närmare diskutera denna viktiga problematik i nästa kapitel vid undersökningen av den inre marknadens expansion och mekanismer i denna process vid framväxten av ett nationellt kapitalistiskt produktionssystem.

Med hjälp av begreppet bondeekonomi kommer jag i nästa avsnitt att studera byns utveckling fram till 1800-talets slut, för att via en tvärsnittsanalys av Strupös ekonomi kring 1900, diskutera i vad mån man kan tala om en bondeekonomi – fiskarbondeekonomi i reell funktion på Strupö vid 1900-talets inbrott.

III.4. 1840-talets Strupö – ökad handel och varubyte.

Att "omvärldens" utveckling med nödvändighet skulle komma att påverka Strupö blir närmast en truism att påstå. Expansionen hos en inre marknad gör sig för Strupö påmind genom ökade avsalumöjligheter i nordöstra Smålands kuststäder. På 1840-talet inleder bondefiskarena även marknadsfärder med storbåt till Linköping, vilken kom att ersätta det längre norrut liggande Söderköping såsom vårmarknad.

Liksom tidigare var Norrköping höstmarknad för försäljning av saltad ål medan Linköping var avsalumarknad för vårsillen.[13] Även försäljningen i de närliggande kuststäderna Västervik och Oskarshamn ökade. Alltsedan 1500-talet betydde besöken i marknadsstäderna möjlighet till inköp och tillbyte av varor som ej producerades inom bondefiskarhushållet: spannmål, redskap, salt, garn m. m. Under 1700- och 1800-talet intensifieras även den lokala byteshandeln. Normalt innebar detta att varje bondefiskar-hushåll i skärgården hade en sädesbonde längre in på fastlandet som stadig handelspartner med vilken fisk byttes mot spannmål. Denna byteshandel fortsatte ännu något årtionde in på 1900-talet.[14]

Man kan sannolikt räkna med en stigande handel med omvärlden för Strupös del under tiden 1840–1875, vilken kulminerar i tyska köpmäns besök i ostkustskärgården vid 1870-talets slut. Detta innebär slutet på fjärrhandeln med marknaden i Norrköping. De tyska köpmännen börjar med snabba segeljakter besöka Tjustskärgårdarna, "åltysken".

Främst köper de upp levande blankål. Priserna (i dåtidens penningvärde ca 9 kr per lispund = 8 1/2 kg) är så pass höga att nedsaltning och marknadsfärd till Norrköping blir överflödiga. Överenskommelser med de tyska uppköparna träffas om att dessa ensamma skall få köpa upp blankål under augusti, september och oktober månad. Uppköparna skaffar sig garantier för detta genom att förskottera en summa till varje byalag.[15]

Försäljningen av färsk fisk, i detta fall ål, innebar bindande kontraktsrelationer dvs. nya krav från marknaden och samtidig ökade kontakter med omvärlden. Det förefaller högst troligt att den ökade handeln också innebar att fisket kom att inta en centralare ställning som näringsgren i den naturahushållande fiskarbondeekonomin. Samtidigt kan man konstatera att avsalumarknaden för vårsillen i Linköping kom att stå sig ännu några årtionden. I stort betyder dock detta att Strupös bondefiskare nu alltmer övergick till att bli fiskarbönder.

III.5. Hushållsstruktur.

Hittills har i denna undersökning hushållets sammansättning på Strupö ej närmare granskats. Ett av de viktigaste skälen till detta är bristen på tillförlitligt material före 1816. En belysning av hushållsstrukturen bland Strupös fiskar-

bönder kan därför främst beröra förhållandena under 1800-talet samt några årtionden in på 1900-talet. I husförhörslängderna för de första årtiondena på 1800-talet redovisas i genomsnitt 7 hushåll i byn med i medeltal 6,5 personer per hushåll. Som regel består hushållen av mor och far, tre barn samt en dräng och en piga. Hushållens huvudman förs i längden som kronolots eller lotsdräng. I några av hushållen anges inhysespersoner vars ålder ligger kring 70 år. I ytterligare några hushåll upptar längden personer under beteckningen "moder".[14] Mot slutet av 1830-talet upptar längden bl. a. en "måg" med eget hushåll. Detta hushåll är sedemera indraget i en arvstvist varför man kan antaga att hushållet genom sämjedelning besitter jord ehuru denna besittning ännu ej erhållit lagfart.[15] Efter mitten av 1800-talet ökar hushållstorleken något. Denna ökning kan främst tillskrivas antalet barn. Således innehåller 1860- och 1870-talens hushåll i genomsnitt 9 personer. Dessa fördelar sig på mor och far, fem barn samt "måg", "moder" eller "inhyses" och antingen en piga eller en dräng.

Medan hushållsstrukturen under första delen av 1800-talet domineras av vad som brukar benämnas *stamfamiljen,* dvs. hushållsbildarna samt deras barn och mor- eller farföräldrar, karaktäriseras hushållet efter 1840-talet av *storfamiljen,* dvs. hushållsbildarna samt deras barn, mor- eller farföräldrar och hemmavarande syster eller bror.[16] Således upptar längden för 1850 minst tre hushåll med hemmavarande gifta söner eller döttrar med barn, samt ogift dotter eller son. I dessa hushåll minskar också antalet pigor och drängar. Efter 1850-talet upptar längderna andra benämningar än kronolots och lotsdräng på hushållets huvudman. Således upptar 1860-års längd tre hushåll under "hemmansägare". Mot slutet av 1800-talet upptar längden även "brukare" och "arbetare" såsom huvudmän för hushåll. Eftersom jordbesittningen före 1881 är mycket oklar är det svårt att i verkligheten fastställa om man här har att göra med obesuttna eller om intern sämjedelning alternativt arrendering förekommer. Den under 1880-talet uppkomna rättstvisten på Strupö synes peka på det senare alternativet.

I lagfartsböckerna upptas husförhörslängdens "brukare" såsom mantalsägare med vilande lagfart varför det är svårt att exakt fastställa vad som är verklig besittning.[17] Mycket synes peka på att storfamiljens framväxt på Strupö medför mindre rekrytering av utbys tjänstefolk. Mot slutet av 1800-talet och under början av 1900-talet upplöses storfamiljen och ersätts åter av stamfamiljen. Detta torde ha sin orsak i arvsgången på Strupö där efter 1881 normalt en av sönerna (oftast den äldste) övertar gården och löser ut sina syskon, vilka får lämna ön och gå till sjöss eller ta anställning på fastlandet. Man kan alltså finna att folkökningen på Strupö under 1800-talet medför övergång från stamfamilj till storfamilj inom hushållen. Denna övergång betyder också mindre behov av tjänstefolk varför antalet pigor och drängar i hushållen minskar mot slutet av 1800-talet. Man kan möjligen antaga att stamfamiljen utgjort hushållets nor-

mala sammansättning från 1500-talets mitt fram till början av 1800-talet, medan det relativa befolkningsöverskottet under 1800-talets senare årtionden nödvändiggör storfamiljen i ett övergångsskede, men där trycket på försörjningsresurserna mot slutet av århundradet minskas genom att överskottet kan "exporteras". I den mån vi verkligen kan belägga förekomst av obesuttna *hushåll* på Strupö bör dessa i så fall vid storfamiljens genombrott bland de besuttna ha kommit i ett mycket utsatt läge. Slutligen bör noteras att storfamiljens förekomst på Strupö är av ganska tillfällig karaktär: den uppträder samtidigt med avsaluproduktionens expansion under senare delen av 1800-talet.[20]

III.6. Förmögenhet och produktion vid mitten av 1800-talet

Med hjälp av några bouppteckningar skall nedan kort belysas något kring förmögenhet och produktion på Strupö hos de besuttna hushållen under första hälften av 1800-talet.[21] Jag har begränsat mig till två hushåll: kronolotsen Anders Månsson om 1/8 mtl avliden 1831, samt kronolotsen Jöns Svensson om 1/4 mtl avliden 1841.

Vid bouppteckningen värderas den förstnämnde lotsens hela förmögehet till 225 riksdaler och 44 skillingar banco. Den sistnämnde lotsens förmögenhet värderas vid frånfället till 357 riksdaler och 15 skillingar banco varav förmögenhet motsvarande 161 riksdaler och 2 skillingar banco redan fördelats vid tidigare bouppteckning. Bouppteckningarna upptar silver, koppar, tenn, järn och mässing till ett värde av ca 70 riksdaler för den förstnämnde lotsen; sänglinne och kläder till ett värde av 70 riksdaler; trädvaror till ett värde av 15 riksdaler varav "storöka" och fyra ytterligare båtar utgör 4 riksdaler och 20 skillingar banco. Under rubriken "Sjöredskap" upptas segel, segelduk, skötar, "gremmelgarn", ålhåmmor, "skälegarn" m. m. till ett värde av 20 rdr bko. Till hushållet förs också tre kor, en kviga, en årskalv, åtta får samt en årsgris utgörande ett värde av 22 rdr bko.

För den sistnämnde lotsens vidkommande bör noteras att bouppteckningen 1841 rör dennes kvarvarande *personliga* egendom och ej hushållets. För denne lots upptas metallförmål till ett värde av ca 25 rdr bko; kläder och linne för ca 12 rdr bko; båtar ("storöka" och "sättöka") för 11 rdr bko; kreatur till ett värde av ca 40 rdr bko. Det förefaller av bouppteckningarna att döma som om metallföremålen anses särskilt värdefulla liksom boskapen. I båda bouppteckningarna svarar dessa poster för ca 25% av den samlade förmögenheten, medan t. ex. "sjöredskapen" endast svarar för ca 10 %.

Jämfört med tidigare århundraden är antalet kreatur per hushåll enligt bouppteckningarna fortfarande stort. Likaså upptas jordbruksredskap med större differentiering och precisering än "sjöredskapen", vilket möjligen skulle kunna peka på att fisket fortfarande intar en mindre central plats i hushållsekonomin. Det förefaller vanskligt att på grundval av förmögenhetsredovisningen

ovan dra några mer generella slutsatser rörande i vad mån man kan tala om ett relativt välstånd för de besuttna på Strupö. Det föreligger ej heller ännu adekvat jämförelsematerial i bearbetad form rörande bönders och fiskarbönders förmögenhet i Sverige vid denna tid.

III.7. Lotsplikten omformas, skolgång införes.

Arbetsplikten på Misterhultsskärgårdens utöar omformas under slutet av 1870-talet. Vid en omorganisering inom lotsverket indras Örö lotsplats formellt den 15 februari 1881 genom kungligt brev varvid de kvarvarande lotsarna överförs till Strupö lotsplats.[22] Överförandet av lotsarna till Strupö belyser det faktum att lotsningssysslan ej längre följer som en konsekvens av jordinnehav, utan att lotsen alltmer från statsmaktens sida kommit att betraktas såsom avlönad statstjänsteman, där jordinnehavet är dennes privata angelägenhet. Frigörandet av arbetsplikten från jordinnehav är främst att betrakta som ett resultat av den tillämpning 1881-års jordstyckningslag kom att få då det gällde kronolotshemmanen, något jag ska belysa i nästa avsnitt. Först dock några ord om skolväsendets utbyggnad.

Från andra hälften av 1800-talet startas genom kungligt brev 1845 ambulerande lotsbarnskolor. För enheten Örö/Strupö bedrivs undervisning fram till 1873 därefter flyttas skolan till enbart Strupö. Lotsbarnskolan öppnas successivt även för andra än lotspersonalens barn. Lästiden är i genomsnitt 80 dagar per skolenhet.

Inrättandet av skolgång i utöarnas bysamhällen innebär att undervisningen i allt högre utsträckning tar fasta på att orientera människorna till omständigheter utanför bysamhället, dvs. den lokala socialisationen skjuts i bakgrunden.

III.8. 1881-års jordstyckningslag – en viktig händelse.

1823 ger en kunglig förordning kronans åbor på lotshemmanen tillåtelse att lösa sina andelar till skatte. Till denna förordning fogades dock villkoret att skatterätten gick förlorad om lotsningsskyldigheten försummades.[23] Det var med andra ord fortfarande så att innehav av jord på lotshemmanen relaterades till arbetsplikten, i detta fall lotsningsskyldigheten. Varken på Örö eller Strupö sker något skatteköp vid denna tid utan det är först i början av 1870-talet som detta äger rum.

Skatteköpen undantog skogen som fortfarande var kronans egendom. Detta gällde främst ekarna som användes vid kronans fartygsbyggen. Skogen fick senare lösas separat från övriga jorden. T. ex. löser en Strupölots 1867 sin skog till skatte med undantag av de ekar:

> ”. . . som för Kongl. Maj:ts och Kronans behof blifvit utmärkta och antecknade,. . .”[24]

Omorganisationen inom lotsverket innebar att lotsen skildes från jorden och av staten kom att betraktas såsom försörjd med sin lotslön. Hans jordinnehav var efter 1881 en privatsak. 1881 års jordstyckningslag syftade generellt att tillåta fler människors försörjning på jorden:" ingen gräns sattes nedåt vad gäller besuttenhet. Ett hemman fick i princip klyvas i hur små delar som helst. Ur statsmaktens synpunkt var detta en motiverad, men klent verkande åtgärd, bl. a. för att minska emigrationen till USA. Eftersom kronolotshemman enligt bl. a. 1783 års kungliga förordning ej lagligen fick klyvas (se ovan II.11.) löste kronan problemet genom att vid omorganisationen av lotsverket skilja lotsen från jorden. Vid denna tid var i stort sett hela hemmanet löst till skattejord och dessutom delat i ytterligare andelar än vid storskiftet före 1820. Efter 1881 blev alltså Strupös fiskarbönder fria innehavare av sin jord och där lotsningssysslan var en rättighet snarare än en skyldighet. Lagen innebar också att ej lotsningskunniga nu kunde inneha jord på de f. d. kronolotshemmanen, en situation vilken i en tid av relativ överbefolkning samhälleligt sett även var ägnat att skapa konflikter då det gällde arvsgången och besittningen av jord på Strupö.

III.9. Befolkningskris – ytterligare hemmansklyvning.

Mot 1880-talets mitt började befolkningsutvecklingen på Strupö nå sin kulmen. Husförhörslängderna anger för perioden 1870–1900 ett par inflyttade hushåll.[26] Dessa hushåll erhöll sin försörjning genom omfattande strömmingsfiske på frivattnet utanför hemmansgränsen mot havet. Några hushåll finner man i längderna upptagna såsom "arrendeinnehavare" (vilket får förmodas innebära att de brukade myndlings del) ytterligare några såsom "arbetare."[27]

Sammantaget betydde detta ett starkt tryck på byns produktionsresurser samtidigt som man kan räkna med att de lokala städernas behov av skärgårdsprodukter ökade, inte minst då den strömming som fångades av bl. a. obesuttna på Strupö. Existensen av obesuttna på hemmanet utgjorde ett hot mot den besuttna delen av befolkningen vid arvsskiften. Nedan ska med hjälp av lagfartsböcker och tingsprotokoll belysas en sådan konflikt på Strupö.

Vid 1870-talets slut kvarstår endast ett 1/4 mantal okluvet. Då gällde ännu förordningen om förbud mot klyvning av lotshemmansdel. Vid denna tidpunkt ärver en kvinna, Caisa-Greta Jönsdotter, 1/4 mtl efter sin far kronolotsen Jöns Svensson. Mantalsdelen är köpt till skatte och för att klara lotsskyldigheten upplåter hon 1/3 dvs. 1/12 mtl till fiskaren Jonas Kjellgren "arrendeinnehavare" och gift med Caisa-Gretas halvsyster Maria Jönsdotter. Jonas Kjellgren begär lagfart på 1/12 mtl för att såsom utsocknes bli besutten i byn.

I lagfartsboken noteras att lagfarten är vilande och 1883 meddelas om:

> "Anmälan gjord af arfvingarne efter enkan Caisa Greta Jönsdotter om klander å köpet."[28]

De verkliga arvingarna till Caisa-Greta Jönsdotter kunde grunda sin klander före 1881 bl. a. på 1862 års kungliga förordning, enligt vilken lotshemmanslott skulle ärvas i rakt nedstigande led, men att om sådan arvtagare ej förelåg även annan å hemmanet obesutten lots kunde hos kunglig befallningshavande ansöka om "inrymme" å hemmansdelen.[29] Tydligen föll ej Caisa-Gretas val av "inrymmare" i god jord hos arvingarna även om 1/6 mantal skulle återstå vid ett sådant arvsskifte. Efter flera rättegångar vid tinget i Ishult återgick köpet.[30] Under tiden hade lotsningsskyldigheten upphört och 1884 sker nytt arvsskifte varvid 1/4 mantalet delas i två 1/8 mantal.

Den befolkningsökning som är för handen på Strupö kan efter 1881 absorberas genom ökad mantalsdelning – teoretiskt sett – i praktiken sker dock ej någon ytterligare delning varför byn efter 1884 kommer att bestå av 6 st 1/8 mtl och 3 st 1/12 mtl, alltså nio gårdar. De åttondelar som bildas av Caisa-Greta Jönsdotters 1/4 mtl kommer att innehas av rena fiskarebönder som ej är lotsningskunniga. Kring 1885 är befolkningssiffran ca 70 personer vilket skulle ge ett medeltal på ca 8 personer per i mantal satt gård. Utöver detta synes rådande egendomsförhållanden och arbetsproduktivitet ej tillåta ytterligare demografisk expansion.

Man kan säga att en viktig gräns nåddes på Strupö ur demografisk synpunkt kring 1880-talets slut. Även om barnkullarna förblir stora under resten av 1800-talet och en bit in på 1900-talet, stabiliseras befolkningskurvan mot sekelskiftet för att sedan snabbt sjunka. Detta måste innebära att nya försörjningsmöjligheter öppnat sig på nära håll, vilket möjliggjorde en utflyttning från Strupö för dem som inte kom i besittning av hemmansdel.

III.10. Om marknadsutveckling i nordösta Smålands kustland vid 1800-talets slut.

Under perioden 1850–1900 fördubblar staden Västervik sin befolkning. Köpingen Oskarshamn (stad 1856) mer än tredubblar sin befolkning under motsvarande period.[31] Denna tillväxt kan särskilt sättas i samband med handelssjöfartens snabba expansion, samt framväxten av lokala förädlingsindutrier i nordöstra Småland.[32] Längs kuststräckan mellan Västervik och Oskarshamn anläggs småindustrier t. ex. tegelbruk. Vidare upptas stenbrott, mindre timmerhamnar anläggs längs kusten för utskeppning av sågtimmer till sågverken längre norrut. Figeholm strax norr om Oskarshamn utvecklas till en betydande ort för trävaruexport och skeppsbyggeri. Den på det närbelägna fastlandet under 1630-talet upptagna Solstad koppargruva drivs under tiden efter 1850 bl. a. av ett engelskt bolag och sysselsätter över 200 människor vilka bor i trakten runtomkring. Denna gruvdrift pågår med smärre uppehåll fram till 1920.[33] På detta sätt skapades i landsändan ett behov av arbetskraft samtidigt som nya varor och tjänster producerades. De allmänna kommunikationerna förbätt-

rades och landsdelens näringsliv omformades i riktning mot marknadshushållning.

Även skärgården i Misterhult kom att beröras av denna marknadsexpansion. Redan tidigt bedrev en del fiskarbönder skutsjöfart. Wirsén meddelar att en person, "Anders i Örö" redan på slutet av 1500-talet bedrev sådan handel till förtrytelse för Västerviks borgare, vilka ville vara ensamma om dylika inkomstbringande företag.[34] Städernas handelsprivilegier upphör mot slutet av 1800-talet, vilket gynnade framväxten av bondeseglation.[35] Många vedskutor från Misterhultsskärgården besökte städerna längs kusten. Strupö deltog såvitt gått att utreda ej i denna seglation, åtminstone ej med egna fartyg. Däremot deltog grannön Älö i denna seglation och på öarna Vinö och Örö förekom mindre båtvarv. Sammanfattningsvis kan vi konstatera en intensifierad utveckling och expansion inom industri och handel i nordöstra Småland under senare delen av 1800-talet. Sett i ett samhälleligt perspektiv uttrycker denna utveckling i nordöstra Småland en övergripande förändring av det svenska samhället: industrialiseringen och uppkomsten av en inre marknad.

III.11. Strupö inför 1900-talet.

Som kunnat konstateras genomgick Strupös "omvärld" stora förändringar under senare delen av 1800-talet, förändringar som skulle få avgörande inverkan på Strupös vidareutveckling. Efter 1881-års jordstyckningslag sker ytterligare statliga regleringar, vilka kom att få betydelse för Strupös fiskarbönder. Under de sista årtiondena på 1800-talet avskaffas succesivt *grundskatterna* (jord- och hjälpskatterna) vilka kom att ersättas med indirekta skatter.[36]

Ett ytterligare viktig förändring var tillkomsten av 1896 års fiskelag, vilken framhävde strandägarrätten i fisket.
Utredningar och diskussioner i riksdagen före lagens tillkomst uppvisar en intressekamp mellan dem som ville framhäva strandägarrätten: godsägare, ombud för industrier, tjänstemän och storbönder och de som ville genomdriva ett avskaffande eller en kraftig nedskärning av strandfiskets besittningsrätt: professionaliserade yrkesfiskare på västkusten, vilka bedrev fiske för en kommersiell varumarknad.[37]

Den 1896 antagna lagen stadgade att saltsjöfisket:

> ". . . tillhör, der ej annorledes i denna lag stadgas, dem, som ega stränder och holmar omkring fiskevattnet."[38]

och vidare:

> "Vid öppna hafsstranden samt utom skären omfattar, der ej annorledes är lagligen bestämt, strandägarens enskilda fiskerätt allt det vatten, som finnes till och med etthundraåttio meter från det ställe invid stranden, der stadigt djup av två meter vidtager."[39]

I lagen talades även om sedvanerättens primat: ". . . urminnes häfd . . . vare detta gällande." I och med denna nya fiskelag angavs en bestämd gräns för byns fiskevatten mot öppna havet. Inom byns vatten ägde endast mantalsägare fiskerätt, medan vatten utanför bygränsen var fritt fiskevatten. Man kan säga att det är först genom denna lag som Strupö bys ägogränser slutgiltigt fastställs. Hemmangränsen mot andra byar inne i skärgården gällde av hävd sedan århundraden, medan gränsen mot havet var oklart definierad. Gränsens läge mot havet var ur skärgårdsbyarnas synpunkt av ringa betydelse eftersom varje by i utskärgården hade del av havsbandets fiskevatten. Det var först när obesuttna i byarna, samt fiskare från fastlandet och då främst städernas yrkesfiskare, började bedriva fiske i större skala nära kusten som de mantalssatta byarnas fiskarbönder började känna sig hotade. För de senare var framhävandet av strandägarrätten ett sätt att hävda sig mot intrång i de ekologiska nischer man sedan århundraden exploaterade.
Medan storskiftet under 1800-talets första årtionden utgjorde första ansatsen till en privatisering av byjorden, innebar 1896-års fiskelag närmast en slutlig bekräftelse på att Strupös fiskarbönder nu var privata jordägare i full besittning av sin jord.

Den ökade kontakten med lokala marknader med möjlighet till avsalu av fisk försköt dominansen i byekonomin från boskapsskötsel till fiske. På Strupö ökade kring sekelskiftet 1900 fisket efter mellanskärgårdens gulål – småryssjfisket, även strömmingsfisket fick ökad betydelse. De lokala marknadernas växande betydelse minskade fjärrhandeln och 1891 besöktes marknaden för vårsill i Linköping sista gången av Strupöbor.[40] Om man för några ögonblick stannar upp och ser till Strupös närmaste "omvärld" finner man kring 1900 följande:
Misterhults kyrkby är socknens medelpunkt. Här finns centrum för den lokala förvaltningen, pastorsexpedition och handelsbod. På närmare håll finns för t. ex. Strupöborna poststation, handelsbod och senare slakteri i Klintemåla. Tillgång till telefon finns i Figeholm sedan 1893 och telefonnätet byggs snabbt ut med växelstationer. För Strupö dröjer det dock till in på 1930-talet innan den första telefonen installeras av lotsverket. Kringvandrande skomakare och skräddare utför arbeten mot mat och logi i hushållen. Smed finns i Ängvik på fastlandet. Barnmorska liksom fjärdingsman är stationerade i Misterhult. 1897 inrättas en provinsialläkartjänst i Mörtfors längre in på fastlandet. Fyra månader per år håller lotsverket skola på Strupö och därutöver finns sockenskola på grannön Vinö. Leden Västervik-Oskarshamn trafikeras av ett mindre last- och passagerarfartyg som angör de större hamnplatserna längs kusten. Ett mindre ångfartyg befar samma sträcka och angör de flesta bebodda öarna. Med detta kan fisk och andra varor sändas. Landsvägsskjuts kan erhållas i Klintemåla.[41]

Förutom ett ökat administrativt beroende till "omvärlden" kan man finna ett ökat marknadsberoende på hushållsnivå; socker, salt, kaffe, mjöl, smide,

hampa, garn, tyger, fotogen m. m. var varor som i allt högre utsträckning kom i bruk än tidigare. För dessa behövdes kontanta medel vilka införskaffades genom ökad avsaluproduktion, det blev fisket som fick bära upp dessa nya varubehov.

Mot 1880-talet blev även dagstidningar allt vanligare ute i skärgårdsbyarna. Kringresande predikanter ur Östra Smålands Mission besökte öarna och höll predikningar mot mat och logi i något hushåll.

Den ökade kontakten med en snabbt växande lokal marknad, statens administrativa och ideologiska ingrepp samt en inom byarna i skärgården relativ överbefolkning antyder att ett lokalsamhälle som Strupö kring 1900 stod inför viktiga och avgörande förändringar.

Vad är det då som karaktäriserar utvecklingen på Strupö under perioden 1820–1900? I vad mån kan man tala om en bondeekonomi – fiskarbondeekonomi i Chayanovs mening på Strupö?

III.12. Strupö 1820–1900 – en expanderande fiskarbondeekonomi, Chayanovs tes i kritisk belysning.

I undersökningen av utvecklingen på Strupö under 1800-talet har kunnat konstateras en kraftig folkökning vilken kulminerar vid sekelskiftet 1900. Vidare har konstaterats handelns ökade betydelse i byekonomin. Dessutom har staten genom olika administrativa ingrepp, främst då det gäller jordbesittningen på ett avgörande sätt ingripit i byns egendomsförhållanden. Som helhet karaktäriseras perioden av en expansiv ekonomi på Strupö. Avsaluhandeln har ökat, fler gårdar har uppstått. I vad mån kan man då tala om att demografiska faktorer styrt den ökade produktionen enligt Chayanovs tes? Man kan konstatera att folkökningen främst skett *inom* byn, någon ny jord utanför hemmanet har ej tagits i bruk, vilket bör betyda att hemmanets produktionsresurser kommit att nyttjas *intensivare*, nya ekologiska nischer har "inmutats". Vidare kan man se hur handeln inneburit en växande marknad för överskottsproduktion av fisk, vilket i sin tur möjliggjort demografisk expansion inom byn – större behov av arbetskraft – t. o. m i form av inflyttning. Familjebruket på Strupö karaktäriseras alltså under perioden främst av dess inledande kontakter med en expanderande inre marknad, vilket möjliggjort ändrad konsumtionsstruktur. Man ser också hur produktionsbehoven inom hushållet inte bara bestämts av demografiska förhållanden, utan också sedan 1500-talet varit relaterad till kravet på en del av merprodukten samt till en växande marknad för överskottsproduktionen. Det är därför inte tillräckligt att säga att demografisk expansion varit drivkraften i fiskarbondeekonomins tillväxt. Snarare har kravet på merprodukt samt den växande marknaden för avsaluproduktion *nödvändiggjort en intensifiering* av produktionen. Andersen & Pedersens tes om att det i bondeekonomin i princip inte förekommer någon tvångsmekanism som

kan öka arbetsproduktiviteten måste därför avvisas. Sammanfattningsvis kan man säga att man på Strupö under 1800-talet finner en ekonomi huvudsakligen baserad på naturahushållning dvs. produktion för direkt konsumtion. Så långt kan man tala om en bondeekonomi – fiskarbondeekonomi. Men att avkastningen inom denna ekonomi skulle bestämmas av konsumtionsbehov emanerande ur familjens demografiska utvecklingscykel är att förneka grundläggande mekanismer i "omvärlden". Under iakttagande av marknadens ökade betydelse under senare delen av 1800-talet kan man notera att konsumtionsbehoven i allt högre utsträckning blir avhängiga "omvärldsfaktorer". Den fiskarbondeekonomi som genom århundraden kulminerar i 1890-talets Strupö har inte svävat fritt ovan historien. Dess tillväxt har i högsta grad varit intimt förknippad med strukturen i övergripande samhällsförhållanden. 1800-talets Strupö är därför en kraftigt expanderande fiskarbondeekonomi vilken *ingår* i en total samhällsutveckling karaktäriserad av industrialisering och övergången till ett kapitalistiskt produktionssystem. Det viktiga med denna fiskarbondeekonomi är som jag sökt visa ej primärt dess demografiska förhållanden, även om dessa spelar en viktig roll, utan relationen med "omvärlden", dvs. innehållet i de övergripande samhällsförhållandena.

Mot slutet av 1800-talet når Strupö sitt högsta befolkningstal, fiskarbondeekonomin når sin höjdpunkt. Jag skall i nästa avsnitt närmare granska byns inre struktur och funktion kring sekelskiftet 1900 för att kartlägga vilket slags samhälle det här är frågan om, dess *inre benägenhet* till förändring för att i nästa kapitel undersöka 'anpassningen' till den övergripande samhällsutvecklingen med fortsatt och intensifierad industrialisering och expanderande inre marknad i Sverige.

III.13. Strupö kring 1900 – social organisation, egendomsförhållanden och produktion.

Av den föregående analysen har framgått att studiet av produktionen på bynivå och dess relation till övergripande villkor visat sig ge viktig information om avgörande determinanter i lokalsamhället Strupös utveckling. Jag kommer i detta avsnitt att ingående undersöka Strupö bys sociala organisation, egendomsförhållanden och produktion kring 1900. Kring sekelskiftet utgörs Strupös huvudsakliga produktionsgrenar av:

1. Fiske (ål-, sköt-, fjäll- och notfiske)
2. Extensivt jordbruk (viss sädesodling, potatis, grönsaker)
3. Boskapsskötsel (kor, får, grisar och höns)
4. Jakt (sjöfågel, säl och pälsdjur)
5. Samlande (hö, löv, ved och bär)
6. Hantverk (möbler och redskap)
7. Lotsning

Dessa sju produktionsgrenar utgör huvudnäringar i öns ekonomi. Fiske och lotsning utgör de näringar genom vilka tillgång till kontanta medel uppnås. De övriga produktionsgrenarna utgör produktion för direkt konsumtion.

III.13.1. Produktionsmedel.

Gårdshushållen har följande utrustning och redskap:[42]

1. Andel i byns mark och vatten (1/12 eller 1/8 mtl)
2. Bostadshus, fähus, visthusbod, bykhus, sjöbod och uthus.
3. Båtar:
   a) *storbåt,* odäckad ca 30 fot lång, används för tyngre frakter av typ kreatur, hö etc.
   b) *skötbåt,* även kallad silleka används för sköt- och håmfiske samt ibland som mjölkeka.
   c) *lillbåt,* för nätfiske inomskärs, mjölkning samt sjöfågel- och säljakt.
   d) *flatbottnad eka,* används främst till stöjning och stakning efter ål i grunda havsvikar.
   e) *roddsump* med sumphåll i aktern, används främst vid vittjning av håmmor och ryssjor.

   I lotshushållen även:

   f) *lotsbåt,* påminner om skötbåten, används normalt enbart till lotsningsändamål.
4. Redskap: för det extensiva jordbruket och boskapskötseln: spadar, harvar, årder, liar, räfsor etc.

   för fisket: 10 st *ålhåmmor,* 15 st *ålryssjor,* 10–15 st *strömmingsskötar, grimnät* (för gäddfångst i avstängda vikar), 5–6 st *aborrnät, not* för sikfångst vid särskilda notvarp, vanligtvis delar två hushåll en not, 5 st *ål* och *torskrevar, spiggnot, löjskötar, ljuster* för ålstöjning, 50 st *gäddkrokar* för vinterfisket, 3–4 st *sälnät, hagelbössa* samt 2 *fisksumpar.*
5. Tekniska kunskaper om fiske, boskapsskötsel, lotsning etc.

Hushållet är suverän innehavare av produktionsmedlen 2–4, vanligtvis mannen och hustrun tillsammans. Rätten till mark och vatten kan vi tills vidare definiera som nyttjanderätt.

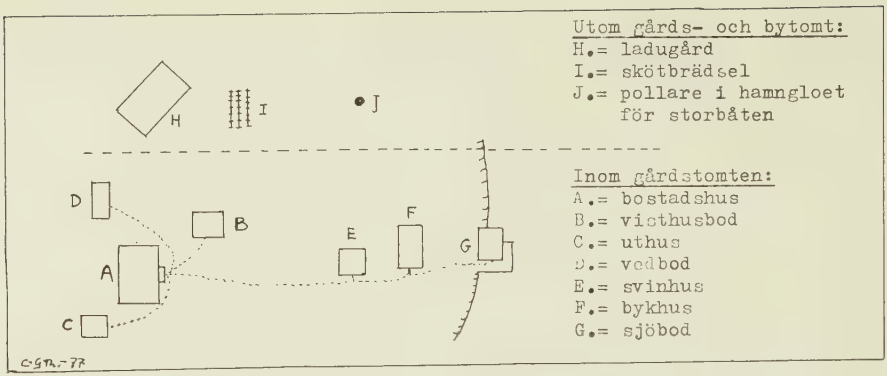

Fig. 3. Principskiss över ett gårdshushålls byggnader.
(The buildings of one farm.)

III.13.2. Egendomsförhållanden.

Efter det att Strupös fiskarbönder på 1870 och 80-talen köper sina mantalsdelar till skatte blir de i och med 1881 års jordstyckningslag fria innehavare med full förfoganderätt över sin jord. När man vill undersöka egendomsförhållandena på bynivå vid 1900-talets början ställs man inför betydande svårigheter då det gäller att fastställa vad som skall menas med "ägande" respektive "innehav". Byn Strupö genomgår varken en-skifte eller laga skifte utan vid 1900-talets början liksom under resten av 1900-talet (den del som här undersöks) gäller storskiftets principer. Visavi sina enskilda hushåll uppträder byn såsom "ägare" av jorden: all mark, allt vatten är byns "gemensamma egendom." Utgångspunkt för fördelning av "nyttjanderätten" blir därför ej den enskilde individen utan den i mantal satta *gården.*" På Strupö benämnes gårdarna – liksom på t. ex. Harstena vid denna tid, delar, eftersom byn betraktas som framvuxen ur *en* gård." "Ägandet" av mark och vatten för ett enskilt hushåll relateras ej primärt till exploateringsrätt inom ett bestämt geografiskt område, utan i förhållande till mantalsandel i byn, såsom ett skifteslag utgörande ett helt skattehemman. Det erbjuder därför vissa svårigheter att fastställa om verklig "privategendom" i betydelsen fri förfoganderätt av permanent jord gäller för det enskilda mantalssatta hushållet på Strupö vid denna tid, något som utförligt diskuteras i avsnitt III.13.3.

Strupö lotshemman omfattar vid sekelskiftet ca 288 ha landmark och vatten, varav merparten utgör vatten (ca 60%). Som framgått är Strupö kring 1900 uppdelat på nio gårdar (delar) nämligen: 3 gårdar om vardera 1/12 mantal (mtl) och 6 gårdar om vardera 1/8 mtl. Varje sådan mantalsenhet konstituterar en för byn grundläggande produktionsenhet med hushållet som bas, i det följande benämnd gård.

De egendomsförhållanden som beskrivs i det följande har bl. a. tidigare undersökts för Runnö i Kalmarsund av Granlund (1957–58) och för Kråkmarö och Harstena i Gryts skärgård av Gräslund (1952). För ett åländskt exempel se Pipping (1975). Det finns således skäl anta att dessa egendomsförhållanden karaktäriserar naturahushållande utskärgårdssamhällen längs större delen av kurststräckan mellan Kalmar och Gävle kring 1900-talets början.

III.13.2.1. Marken.

Enligt kartan över byn vid storskiftet delas öarna Strupö, Brånö, Snuggö och Husholmen i fyra skiften (fjärdingar). Till varje skifte (dvs. 1/4 mtl), hänförs dessutom en enskild ö: Risö, Mathem, Kålsö eller Huvfallsö. Övriga öar kommer att ägas av skifteslaget gemensamt. På hemön Strupö delas även den stör-

Fig. 4. 1816-års mät- och storskifteskarta över Strupö by.
(The 1816 map of Strupö in connection with the "storskifte" land reform.)

sta åkern Fäkärret upp i fyra lotter, eftersom den annars skulle hamna på endast två skiften. På ett av skiftena (fjärdedelarna) på hemön, har bytomter utstakats och utanför dessa "skiötgårdarna", skötbrädsel för torkning av strömmingsskötarna och vidare ladugårdstomter.

Till följd av hemmansdelningen sedan 1816 har vid sekelskiftet tomterna i byn ytterligare sämjedelats och ytterligare ladugårdar tillkommit utanför bygränsen på fjärdedelsskiftena.

Enligt storskifteskartan har alltså exempelvis ett hushåll om 1/8 mtl hälften av nyttjanderätten till ett fjärdedelsskifte på vardera Strupö, Brånö, Snuggö och Husholmen, samt delar nyttjanderätten med ett annat hushåll om 1/8 mtl till någon av öarna Kålsö, Huvfallsö, Risö eller Mathem, i detta fall t. ex. Risö /litt. c./. Hushåll eller gård om 1/12 mtl delar på samma sätt fjärdedelsskiftena på de övriga öarna Brånö etc. men i tre delar liksom den till fjärdingen hörande ön t. ex. Mathem /litt.a./. Alla de övriga öarna ägs gemensamt eller samfällt av byn. Dessa öar har ingen åker eller betydande betesmark. Genom lantmäteriutredningar 1937 och 1958 har denna ägo- och nyttjandestruktur senare fastställts, bl. a. under hänvisning till texten i g:a jordabalken 12:4 och inlagts på nuvarande ekonomiska kartan. Detta gäller även generellt om hemmanets fiskevatten.[45]

Endast fjärdedelsskiftena är geografiskt definierade. På grund härav kan en åttondelsägare inte säga exakt var denne äger mark på annat sätt än att han har hälften av nyttjanderätten till exempelvis norra skiftet (fjärdingen) på Strupö. I ett avseende har man sämjebytt marken inom skiftena. Detta gäller åkrarna, där alltså varje gård exakt kan ange sin marks belägenhet. I övrigt brukas skiftena gemensamt av nyttjarna i skiftet. På hemöns södra del avstyckas vid storskiftet en byallmänning att gemensamt nyttjas av byn.

III.13.2.2. Vattnet.

Vad gäller nyttjandet av vattnet kan man för detta specifika bysamhälles del anföra likt Gräslund gör för Harstena:

> "Varken fisken eller viltet hade en sådan konstant spridning och vanor, att en sådan (permanent, förf. anm.) fördelning skulle blivit fullt rättvis."[46]

Nyttjanderätten till byns vatten på Strupö utgår liksom på Harstena på samma sätt som då det gäller marken, från gårdens andel i byn. På t. ex. Kråkmarö hade genomförandet av laga skifte i slutet av 1800-talet förändrat egendomsförhållandena i riktning mot helt privat ägande av permanent jord.[47]

För Strupös del såg nyttjanderättsstrukturen ut på följande sätt:
Fiskevattnet uppdelas i dels: a) gädd- och ålryssjfiskevatten
b) håm- och sättstånd
c) notvarp

Fiskevattnet är uppdelat i fyra skiften från innerskärgården ut mot havet. Skiftena benämnes här A, B, C och D.

Ett år nyttjar t. ex. 3 st 1/12 mtl den norra fjärdingen (A) medan 2 st 1/8 mtl nyttjar den näst norra fjärdingen (B). Varje år den 1:a maj skiftas nyttjanderätten till fjärdingarna så att de som nyttjat A får B och de som nyttjat B får C etc.

Detta är huvudprincipen för fördelningen av fiskerätten. Eftersom denna fiskerätt även är avhängig fiskslag och då sämjedelning av 1/4-mantalen tillämpas, kompliceras bilden ytterligare något. Den grundläggande principen kan åskådliggöras på följande sätt:

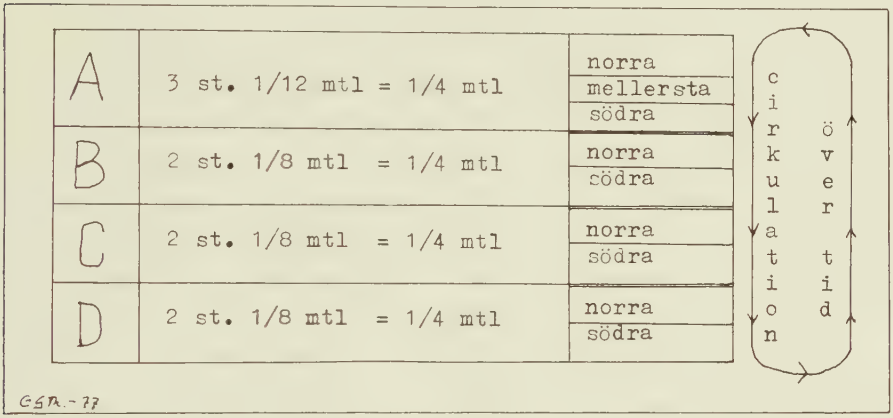

Fig. 5. Principskiss för fiskerättens cirkulation.
(The system of rotating rights in fishing.)

a) Gädd- och ålryssjefiskevatten.

Om man tar ett exempel med en gård som äger 1/12 mtl i Strupö by, får denna följande nyttjanderätt till byns fiskevatten. Gården betecknas med siffran III. Första året erhåller gården norra tredjedelen i fjärdingen A, året därpå norra tredjedelen i fjärdingen B osv. Fjärde året är gården tillbaka i fjärdingen A men detta år erhåller gården III mellersta tredjedelen i fjärdingen A. Åttonde året erhåller gården III södra tredjedelen i fjärdingen A. Tolfte året erhåller gården åter norra tredjedelen i fjärdingen A. Dvs. efter tolv år har gården III erhållit samma fiskevatten som tolv år tidigare. På liknande sätt cirkulerar 1/8 mtl gårdar runt hemmanets fiskevatten, men här tar det följaktligen endast åtta år innan kretsloppet är fullbordat.

Detta är principen för fördelningen gällande gädd- och ålryssjfiskevattnet. I praktiken kompliceras bilden ytterligare av att fjärdingarna C och D i verkligheten till följd av geografiska orsaker är delade i två delar. En annan faktor

Fig. 6. Karta över årsfördelningen av gädd- och ålryssjfiskevatten.
(Map of fishingwaters for seven farms/pike and eel bow-net fishing/.)

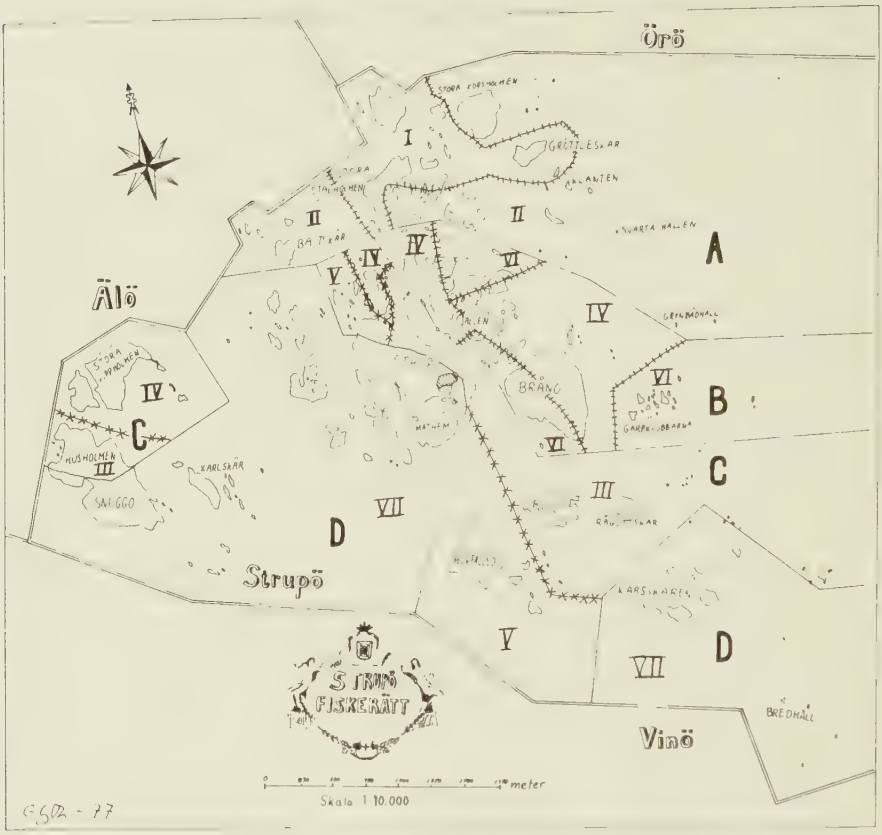

Teckenförklaring:

= hemmansgräns
= fjärdingsgräns
= gräns 1/8 mtl
= gräns 1/12 mtl

är att två 1/8 mtl ägare delar fjärdingarna olika, varför den ideala principen avsevärt förvanskas. Viktigt att notera är, att fjärdingsnyttjarna alltid åtföljs i cirkuklationen.

Figur 6 åskådliggör fiskerättsfördelningen på sju hushåll 10:e året då gården III befinner sig i södra tredjedelen av fjärdingen C.

Här består fjärdingens nyttjare detta år av 3 st 1/12 mtl vilka fördelat fjärdingen C på så sätt att gården III får östra delen samt södra delen i innerskärgården, medan gården IV får norra delen i mellan- och innerskärgården. Gården V erhåller mellersta delen.

Fjärdingen B nyttjas detta år av två st 1/8 mtl vilka fördelat fjärdingen i öst-västlig riktning istället för nord-sydlig. Likaså är fallet med de två st 1/8 mtl

Tabell 2. *Gård/mantal/fjärding och fiskevatten.*
(Farm/ratio/fourth and fishingwaters).

Gård I= 1/8 mtl	Fjärdingen A år 10: I+II = 1/4
Gård II = 1/8 mtl	Fjärdingen B år 10: IV+VI = 1/4
Gård III = 1/12 mtl	Fjärdingen C år 10: III+IV+V = 1/4
Gård IV=1/12+1/8 mtl	Fjärdingen D år 10: VII = 1/4
Gård V = 1/12 mtl	
Gård VI = 1/8 mtl	4/4 = 1 mtl
Gård VII = 1/4 mtl	
1/4+4/8+3/12 = 1/1 mtl	

som nyttjar fjärdingen A. Fjärdingen D vilken också är geografiskt delad nyttjas av en gård om 1/4 mtl, vilket betyder att fjärdingen är odelad nyttjanderättsmässigt.

Ställer man samman gårdarna per mantal och fjärding erhåller man resultat enligt tabell 2.
Man kan av figuren se att t. ex. gården IV har fiskerätt både i fjärdingen B och C: på sitt 1/12 mtl fiskar gården IV i fjärdingen C och på sitt 1/8 mtl fiskar gården IV i fjärdingen B.

b) Håmstånd och sättstånd.

Håmfisket efter s. k. blankål bedrives vid yttre havsbandet av respektive nyttjare för året i varje skifte. I varje skifte finns ett antal håmstånd, men eftersom geografiska faktorer påverkar antalet möjliga håmstånd, kan fördelningen gå över fjärdingsgränserna. Vi utgår åter ifrån gården III som år 10 har gädd- och ålryssjfisket i fjärdingen C. Gården får detta år håmstånd näst längst i norr i fjärding B (se fig. 7.) i praktiken "öster på Gräshällarna". Vidare erhåller gården III håmstånd i fjärdingen C: "öster på Risö". Gården V får håmstånden mitt i fjärdingen B: "norr på Ålgottskär" och "öster på Jällen" samt vidare i fjärdingen C: "nordost på Huvfallsö". Gården IV slutligen får håmstånd i södra delen av fjärdingen B: "norr på Brånö" samt i fjärdingen C i innerskärgården "öster på Vippholmarna". Man finner alltså att gårdarna III, IV och V år 10 nyttjar fjärdingen C för gädd- och ålryssjfiske, men har håmstånd både i fjärdingen B och C. Man kan förklara detta med att hemmanets ekologiska och geografiska förhållanden "fördelar" håmstånden i ojämnt antal på fjärdingarna: vissa fjärdingar måste "låna ut" håmstånd till fjärdingar med mindre antal håmstånd.

Sättstånden avser platser för utläggning av t. ex. flundregarn och strömmingsskötar. Om man på liknande sätt antar att gårdarna III, IV och V år 10 nyttjar fjärdingen C för gädd- och ålryssjfiske får de sättstånd i fjärdingarna C

och D enligt följande: gården III får sätta i fjärdingen D "syd på Krokskär" och "väster på Huvfallsö". Gården V får sätta i fjärdingen C "öster på Mathem". Gården IV slutligen får sätta i fjärdingen D "syd på Mathem". Gårdarna I och II sätter "sydost på Kålsö" respektive "sydväst på Kålsö".

Figur 7 åskådliggör fördelningen av håmstånd och sättstånd för gårdarna I, II, III, och IV, V år 10.

Man kan här konstatera att t. ex. gården III har sitt *gädd- och ålryssjfiskevatten* i fjärdingen *C* men *håmstånd* både i *B och C*. Vidare får gården III *sättstånd* i *C och D*. Gården III fiskar alltså detta år i praktiken i tre fjärdingar: B, C och D. Den ideala principen är naturligtvis att gårdarna skall ha fisket enbart i sin fjärding, men som vi sett "sprider" ekologiska och geografiska faktorer nyt-

Fig. 7. Karta över årsfördelningen av håmstånd och sättstånd.
(Map of fishingplaces for five farms/eel, flounder and herring/.)

tjandet över fjärdingsgränserna. Tilläggas bör att på Strupö varje i mantal satt gård även har ett permanent sättstånd (för skötar) utanför hemmanets gräns mot allmänt vatten.

c) Notvarp.

Dessa platser var avsedda för utläggande av och dragning av notar främst för sikfångsten. På Strupö fanns ett mindre antal notvarp inom hemmanet. Dessa skiftades i princip med fjärdingarna från år till år och fjärdingsnyttjarna fiskade gemensamt med noten och delade fångsten.

Knut Pipping karaktäriserar systemet med cirkulation av fiskevatten på följande sätt:

> "In the long run such a rotation system gives each shareholder his proper share of the total catch, and divides evenly between them the labour it costs and the time which they must spend on journeys to and from the fishing grounds."[48]

III.13.3. Privategendom och dispositionsrätt.

Under flera decennier har det förts en debatt om i det byalagsorganiserade tegeller solskiftade agrarsamhället förekom oinskränkt förfoganderätt för den enskilde gentemot byn. Frödin,[49] samt Dovring[50] synes mena att så ej var fallet. Hafström liksom Åberg[51] menade däremot att . . ."bonden fritt kunde överlåta sin jord."[52] Hafström t. ex. diskuterar dock ej närmare om denna möjlighet till fritt överlåtande avser "nyttjanderätten" eller om det de facto rör sig om final äganderätt, i så måtto att bonden även kunde sälja *delar* av sin jord, utan att konsultera och vara avhängig bysamfälligheten – skifteslagets samtycke. Man kan diskutera denna problematik närmare utifrån exempel från Strupö. Enligt storskiftet tillfaller ön Risö ett 1/4 mantal: i denna undersökning gården VII. Kan man då här tala om att gården VII äger denna ö i betydelsen fri och permanent föfoganderätt?

För att besvara denna fråga kan det vara på sin plats att först söka sammanfatta egendomsförhållandena på Strupö vid denna tid. Som framgått utgör tomt samt teg (dvs. de små åkrarna), geografiskt bestämda enheter dvs. *privat ägda*. Detta gäller också inom ramen för fjärdedelsskiftena på hemön de öar som skiftats till respektive fjärdedel. Fiskevattnet samt skogen på de mindre öarna utgör *allmänning*. Genom sin mantalsandel i byn erhåller det enskilda gårdshushållet dispositionsrätt i de resurser som ej är skiftade. Detta betyder vad gäller gården VII att denna, eftersom den utgör 1/4 mtl, vilket ger den ensamrätt till ön Risö, tillhörig norra fjärdedelsskiftet på hemön, också har full egendomsrätt till denna ö, dvs. denna gårds privata egendom.

Om man däremot ser ön Risö som tillhörig 2 st 1/8 mtl innebär detta att ön ägs *gemensamt* av dessa två gårdshushåll. Vad gäller fiskevattnet, utgör detta

del av allmänning, vilken nyttjas genom dispositionsrätt, bestämd av mantalsandelen i byn. Vad gäller försäljning av delar av jord kan nämnda gård, litt. VII, sälja delar av eller hela ön Risö. På samma sätt kan gården VII sälja delar av eller hela sitt fiskevatten, men detta blir då själva dispositionsrätten dvs. en bestämd andel i cirkulationen. Ser man till 2 st 1/8 mtl vilka gemensamt äger ön Kålsö, tillhörig det näst nordligaste fjärdedelsskiftet på hemön Strupö, kan dessa *gemensamt* sälja delar av eller hela ön Kålsö. Vad gäller fiskevattnet för ett 1/8 mtl kan försäljning ske på liknande sätt som för gården om 1/4 mtl.
Man kan av diskussionen ovan sluta sig till att mantalsandelens storlek bestämmer graden av full privat besittning. En gård om 1/4 mtl har full privat besittning med avseende på skogen i fjärdedelsskiftena på de skiftade öarna, samt på enstaka ön tillhörig skiftet. Vidare har gården full dispositionsrätt motsvarande 1/4 mtl i fiskevattnet samt dispositionsrätt på motsvarande sätt i de öar som ingår i allmänningen. En gård om 1/8 mtl eller 1/12 mtl *delar* däremot sin privata besittning av skogen i fjärdedelsskiftet och på den enstaka ön. Däremot har gården full dispositionsrätt då det gäller fiskevatten.

Man kan alltså här se att vad som dominerar på Strupö vid tiden kring sekelskiftet är huvudsakligen dispositionsrätten, medan privategendomen i betydelsen fri, full och permanent besittning i praktiken skjuts i bakgrunden. Det är dock klart att gården äger (dvs. som privategendom) sin jord och sitt fiskevatten utom i det fall då den i praktiken utgör privat dispositionsrätt i jord tillhörig allmänningen. En enskild gård kan alltså sälja delar av sin jord (utom den som ingår i den oskiftade allmänningen) och sitt fiskevatten. Man kan på grundval av detta ansluta sig till Hafströms och Åbergs slutsats om jordbesittningens karaktär med den reservationen att på Strupö dispositonsrätten är avgörande i den konkreta produktionsprocessen. Detta undanskymmer dock ej det faktum att man här dock ytterst har att göra med full privat besittning, dvs. privategendom.

III.13.4. Arbetsfördelning.

Den tekniska utvecklingsnivån med därav följande egendomsförhållanden, vilka ovan diskuterats, försatte byekonomin såsom huvudsakligen naturahushållande i en situation, vilken krävde arbetsdelning på såväl gårds-/hushållsnivå som på bynivå.

Av de i detta avsnitt inledningsvis nämnda produktionsgrenarna klarar hushållen/gårdarna i stort sett alla utom boskapsskötseln själva. Inom gården som normalt konstituterades av ett hushåll vid denna tid ofta såsom storfamilj" var arbetsfördelningen följande:

a) de vuxna männen:	vara byman ett år, sköta fisket, lotsning (i förekommande fall), sköta delar av åkerbruket, redskapstillverkning till fisket och jordbruket,
b) de vuxna kvinnorna:	matlagning vävning, spinning, nätrensning, fiskrensning, sköta ladugården under den tid korna stod inne, mjölkning, ta hand om barnen,
c) barnen:	springa ärenden, efter förmåga deltaga i lättare arbeten såsom nätrensning, bärplockning, slåtter etc.
d) de äldre:	vedhuggning, redskapstillverkning, undervisning av de yngre om fisket och boskapsskötseln etc.

Dvs. i huvudsak arbetsdelning efter ålder och kön. I princip är männens arbete på sjön medan kvinnorna, barnen och de äldre sköter sysslorna på land.

III.13.5. Arbetets tekniska organisation, byalaget.

På bynivå är samarbetet i byalaget det centrala. Främst rör samarbetet viss vidareförädling av byns produkter, boskapsskötseln, slåttern, notfisket etc. Nedan följer en redogörelse för byalaget och bymannen, dvs. arbetsorganisationer över gårdshushållsnivå.

a) Byalaget.

Naturahushållningens dominans med lågt utvecklad teknologi i byekonomin medför tillsammans med egendomsförhållandena krav på viss gemensam organisation av produktionen. Detta tar sig uttryck i byalaget, vilket konstitueras av familjeöverhuvudena på respektive i mantal satt gård. Varje år hålls bystämma på valborgsmässoafton. Vid denna bystämma väljs byalagets ledare – bymannen. Normalt cirkulerar denna uppgift att vara byman i tur och ordning mellan gårdarnas manliga överhuvuden från år till år oberoende om dessa är fiskare eller lotsar. Bymannen kan liknas vid en *primus inter pares,* vilken tillsammans med de övriga mantalsägarna har att besluta om och utföra ett flertal arbetsuppgifter som rör hela byns överlevnad.

Nedan följer några exempel på bymannens och byalagets beslutsåligganden och arbetsuppgifter:

1. Anvisa tid för och utförande av slåtter på de samfällt ägda öarna
2. Rensning av utfallen från gemensamhetsåker: Fäkärret och Store Kärr
3. Slåtter i byn
4. Röjning och räfsning av kornas betesmarker; främst på Snuggö
5. Upptagning av storbåtarna
6. Sälfångst, fågelfångst, ägginsamling
7. Uttagning av korna samt dessas förflyttning mellan hemmanets betesöar
8. Rensning av den grävda bybrunnen
9. Hängning av stengärdesgårdarna på norrholmarna
10. Ange antalet kor som varje hushåll får ha

b) Bymannen.

Det ålåg bymannen att under sitt år som byalagets ledare:

1. Förvalta bykartan
2. Förvalta bykassan
3. Föra bymansbok (produktionsåret, utfall etc.)
4. Hålla med tjur
5. Hålla med mjölkeka
6. Besluta över hur byns enda brunn skulle nyttjas vid torka

Den byordning som ovan redovisats är i Misterhultsskärgården en intern angelägenhet och har ej varit föremål för reglering från statens sida. Däremot hade t. ex. Harstena fastställd byordning från 1817 och Kråkmarö från 1818 och 1842."

c) Produktionen.

I det följande diskuteras närmare hur byns naturahushållning och samarbetet i byalaget tar sig konkreta uttryck.

Vid *slåttern* på de gemensamt ägda holmarna deltar en man (med lie) och en kvinna (med räfsa) från varje gård. Skörden delas i nio högar (motsvarande de nio mantalssatta gårdarna) och lottas på de olika gårdarna. Slåtter i byn sker per fjärding, dvs. fjärdingsägarna (två eller tre gårdar) slår och hässjar gemensamt samt delar lika. På samma sätt sker vid slåtter på Snuggö/Husholmen och Brånö.

Potatisodlingen sker på de privat innehavda åkrarna (benämnda kärr) och handhas av varje gård för sig.

Vedhuggningen sker per fjärding emedan skogen som ovan redovisats ej är sämjebytt. Två (eller tre beroende på mantal) från fjärdingsnyttjarnas gårdar, hugger gemensamt och sedan fördelas resultatet lika.

Bärplockningen omfattar främst lingon och blåbär. Blåbären får plockas överallt oberoende av fjärding, medan lingon endast får plockas på respektive fjärdingsmark. Dessutom gäller att de som för året innehar Vippholmarna på sitt vattenskifte (gädd- och ålryssjfiske), (två eller tre hushåll) där ensamma får plocka lingonen. Vippholmarna var Strupös bästa lingonställe, varför dess nyttjande ansågs kräva särskild reglering från byns sida.

Rensnings och röjningsarbeten utförs var för sig av varje gård, utom då det gäller Fäkärret och Store Kärr, vilka är byalagets angelägenhet.

Hållandet av kor kräver under de speciella ekologiska betingelserna ett omfattande samarbete på bynivå.

Kor får vid början av 1900-talet innehas till ett antal av tre per 1/8 mtl och två per 1/12 mtl. Betet på hemmanets mark är så magert att nästan alla öar får tas i anspråk för detta. Från mitten av oktober till i början av maj härbärgeras korna i byns ladugårdar. I början av maj tas de ut för tillvänjning på källartomten vid bybrunnen. Härefter fraktas de med storbåt till Snuggö i mellanskärgården. Där får de tillbringa ca tre á fyra veckor innan de ånyo förflyttas med storbåt till Själholmen på hemmanets norra del. Korna får sedan vandra och simma mellan de närbelägna öarna norr om Strupö allteftersom betet tryter. I augusti fraktas de åter till Snuggö. I oktober efter potatisupptagningen tas de hem till Strupö igen och får gå fritt på ön till fram emot november beroende på väderleken.

Mjölkningen utförs, då korna betar på hemön, av varje hushåll för sig, emedan korna självmant söker upp ladugårdarna vid mjölkningsdags. När korna betar på andra öar fordras en annan organisation av mjölkningen: från varje gård deltar en kvinna, vanligen dotter eller piga. Varje morgon går en av mjölkerskorna vid fem-tiden runt i byn och väcker de andra mjölkerskorna. Man samlas vid någon sjöbod och bemannar mjölkekan. Rätten att sitta vid rodret går i tur och ordning, två till fyra personer ror, halvvägs skiftas vid årorna. När man kommer iland uppsöks korna och mjökas av respektive gårds mjökerska. Efter mjölkning förs mjölken till någon av de s. k. mjölkhamnarna på hemön (ligger i småvikar och förkortar vägen till byn), landas och bärs till respektive hushåll.

Får innehas till ett antal av ca fem per gård. De får gå på ytterholmarna i havsbandet (t. ex. Garpklubbarna) under hela sommaren.

Kalvar behålles på hemön i byn. Varje gård har någon kalv och dessa får gå tillsammans på halvön Vargskär mittemot byn under sommarhalvåret. På detta sätt kan de lätt nås för utfodring med den dagliga skummjölken.

Svin och höns innehas med ett antal av två respektive tio per gård och inhyses i nära anslutning till gårdstomten eller ladugården.

I de flesta fall skedde förädlingen av produkterna inom gårdshushållet." Ystningen bedrevs dock av flera gårdar gemensamt. På Strupö var det vanligt att en gård ystade och fick mjök från andra hushåll. Osten fördelades sedan i för-

hålllande till mjölkinsats. Det var endast kvinnor som handhade ystningen.

Rökning av kött och då främst fläsk skedde i rökbastu. Strupöborna rökte sitt fläsk på grannön Älö."

Fisket bedrives i stort sett med gårdshushållet som största produktionsenhet. Skötfiske (strömming), fjällfiske (gädd- flundre och abborfiske) samt håm- och ryssjfiske (ål- och fjällfisk) utförs av männen: far och son eller dräng. Endast notfisket kräver samarbete över gårdshushållsnivå.

Jakten. Säljakten var tidigare liksom på t. ex. Harstena m. fl. byalagets angelägenhet. På Strupö sker en uppdelning av s. k. själstenar på fjärdingarna. Främst var det skiftet med Bredhäll som hade säl. De hushåll som hade fiskevatten där ett år, fick ensamma skjuta sälen. Sjöfågeljakten följde med skiftena (dvs. skiftades på samma sätt som fisket). På varje skifte fanns av hävd skjutpass. Jakt på räv, hare m. fl. pälsdjur var gemensam för byn och ej geografiskt begränsad mellan gårdarna.

Sammanfattningsvis kan konstateras att det främst är boskapsskötseln och därmed sammanhängande arbetsuppgifter som berör byn som helhet. Jakt, fiske och potatisodling var däremot en produktion, vilken kunde utföras med gårdhushållet som största produktionsenhet.

Den grundläggande produktionsenheten är gårdshushållet. Här rekryteras den huvudsakliga arbetskraften, här sker den huvudsakliga förädlingen. Samarbetet i byalaget blir en nödvändighet i en naturahushållningsekonomi, där boskapsskötseln måste bedrivas under ekologiskt ogynnsamma villkor, med betesmarkerna spridda på skilda öar inom ett stort ytområde med mellanliggande vattenytor.

Reproduktionen av byekonomin, baserad på naturahushållning, dvs. lågt utvecklad teknologi medförde att samarbete på bynivå blev en nödvändighet. Man kan finna ett klart samband mellan den ekologiskt specifika miljön, egendomsförhållandena och arbetets tekniska organisation vid en tidpunkt då byns teknologi är outvecklad. Därmed avses dock inte att det är ekologin som kan förklara egendomsrelationerna och arbetets tekniska organisation. Detta vore att tillgripa ekologisk reduktionism."

Snarare synes det vara så att frånvaron av dominerande varuproduktion för en marknad kopplat till familjebruket, nödvändiggör samfällighetens överhöghet visavi fördelningen av rättigheter och skyldigheter mellan byns invånare.

III.13.6 Arbetsplikten – kompletterande lönearbete.

Som framkommit av den tidigare framställningen, hade Strupö sedan 1571 direkt ålagts arbetsplikt i form av lotsningsskyldighet. I och med skiljandet av denna arbetsplikt från jorden, övergår arbetsplikten som en del av jordinnehavet till att bli kompletterande lönearbete. Vid sekelskiftet 1900 var fyra lotsar

och därmed tillhörande hushåll och gårdar, beroende av detta kompletterande lönearbete. Antalet reducerades snart till tre."

I och med att detta arbete var geografiskt knutet till Strupö by och ej skilt rumsligt sett från byekonomin, kom detta att på olika sätt påverka reproduktionens utseende. Det ingick, i förekommande fall, som ett dagligt inslag i byns "reproduktionscykel".

Lotsuppassningen fungerade på följande sätt: Strupö hade en lotsplatsföreståndare, som skulle fördela lotslotten, lönen, mellan lotsarna. För sin tjänstgöring erhöll lotsen lön. Han skulle däremot själv hålla med båt. På 1890-talet hade lotsarna av det högre lotsbefälet rekommenderats (vilket i princip var liktydigt med order) att avstå från sina son-namn. På detta sätt tillkom på t. ex. Strupö namnen Ördén, Ahlin och Ölin istället för Andersson, Karlsson och Johansson. Strupö lotsuppassningsområde sträckte sig från Kråkelund till Idö, med lotsgivande till och från havet. Lotsningen bedrevs med små helt öppna sprisegelekor, vars storsegel hade ett rött fält som markerade lotsbåt. Under perioden mars–november skedde lotsuppassning mellan soluppgång och solnedgång. Under den tid isen låg i skärgården, drogs lotssegelekorna ut till ytterkobbarna för att man på så sätt även skulle kunna ge lots vintertid. Lotsarna turades om att sitta vakt i sex-timmarsperioder. Nedanför lotstornet på Strupö finns en stuga, där lotsen tillbringade passen mellan turerna i lotsutkiken.

Som framkommit av den tidigare framställningen, var innehav av hemmanslott efter 1881 att betrakta som lotsens privata angelägenhet. Lotsen var

först och främst statstjänsteman och kunde om tjänsten så krävde, förflyttas till annan lotsplats. På Strupö synes emellertid detta kompletterande lönearbete ej ha givit tillräckliga inkomster för att försörja hushållet. Alla lotsarna hade hemmanslotter vid sidan av lotsningssysslan och bedrev både boskapsskötsel och fiske.

Emedan lotssysslan krävde mycket av arbetstiden, skaffade sig lotsen ofta dräng (gärna utbys) för att klara fisket. Alternativt skötte lotsarna även fisket men inriktade sig då främst på ål- och fjällfisket närmast hemön. Skötfisket på det allmänna fiskevattent utanför hemmansgränsen mot havet, deltog de mindre i. Lotsen hade sin inkomst främst av lotsning, ål- och fjällfiske. Fiskaren hade sin kontantinkomst från ål- och fjällfiske, men även från skötfiske och potatisodling, vilket denne bedrev i större omfattning än lotsarna.

Förutom att det kompletterande lönearbetet ökade byns interaktion med omvärlden vid denna tidpunkt, gav det också denna en viss status gentemot den *lokala* omvärlden: närvaron av statlig verksamhet, uniformer etc.

Av central betydelse för vår problemställning är emellertid här att notera, att lönearbetet på ett aktivt sätt konfronterar byekonomin med penninghushållning och varubyte.

III.13.7. Social stratifiering.

I och med jordstyckningslagen 1881, då även "rena" fiskarbönder tilläts äga jord, såddes också fröet till en accelerande social stratifiering på Strupö, till skillnad från den tidigare byns tämligen egalitära sociala struktur.[9] Denna stratifiering tog sig uttryck i att man vid sekelskiftet 1900 på Strupö kan urskilja följande grupper eller personer vilka står i olika förhållanden till produktionsprocessen:

a) lotsar
b) fiskarbönder
c) skollärarinnan
d) tjänstefolket

Av dessa grupper var det lotsar och fiskarbönder som var besuttna.

Man kan inleda analysen av hur den sociala stratifieringen utvecklas, genom att studera släktskapsrelationer och då särskilt giftermålen. Vi har här inskränkt oss till de besuttna och relationerna dem emellan. Släktskapsdiagrammet nedan är uppritat utifrån faderslinjerna, dvs. patrilineärt, emedan normalt sett gårdar och därmed sammanhängande mantalsinnehav oftast ärvts på faderslinjen.

Diagrammet avser tiden 1870–1950 och berör endast personer som gift sig *inom* byn.

Man kan i diagrammet avläsa en markering av gränsen mellan fiskarbönder och lotsar. Mellan lotsfamiljerna förekommer ingifte vilket också är fallet mel-

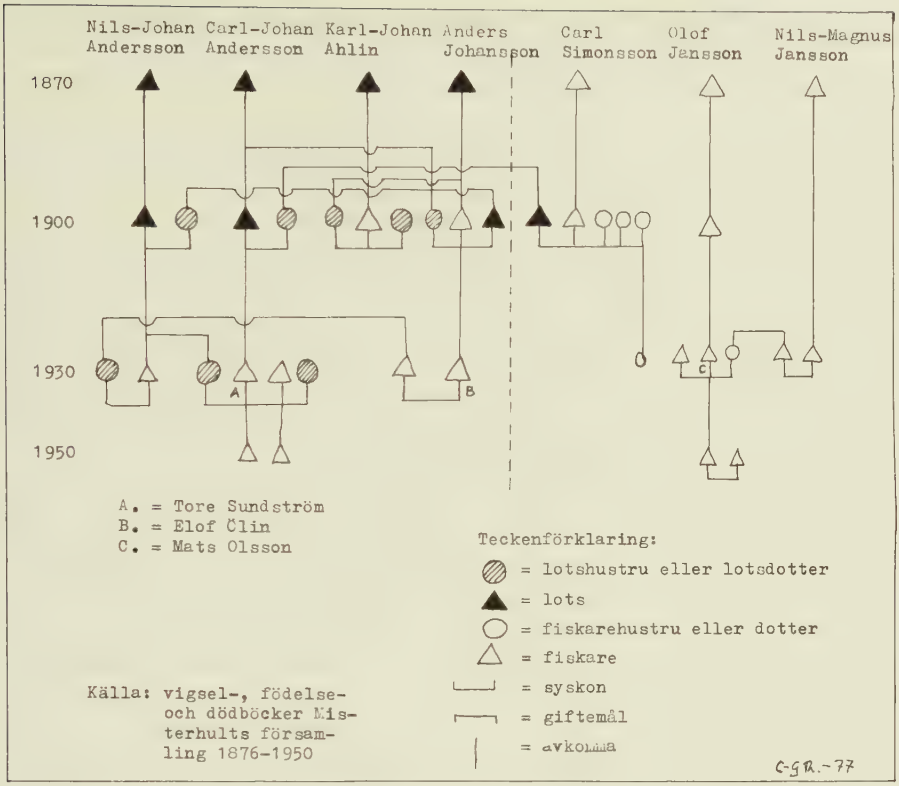

Fig. 8. Släktdiagram avseende giftemål inom Strupö by 1870–1950.
(Marriages in the village of Strupö 1870–1950)

lan fiskarbönderna, även om det här skett i mindre utsträckning. I endast ett fall förekommer under den undersökta perioden giftermål mellan lotsfamilj och fiskarbönder och detta *efter* det att fiskarbondesonen blivit lots.

Fram emot 1920-talet slut, försvinner denna tendens, vilket torde kunna sättas i samband med lotsplatsnedläggningen och bondeekonomins upplösning.

Det är vanskligt, att med detta begränsade material över giftermål inom Strupö by, göra några mer generella påståenden om den sociala stratifieringen. Ett delvis hypotetiskt resonemang skulle dock kunna föras på följande sätt:

Av diagrammet kan utläsas att lotsfamiljerna efter det att "rena" fiskarbönder tillåts på hemmanet, genom giftermål tenderar att konfirmera sig som stratum och klart urskiljbar grupp gentemot fiskarbönderna. Som grupp tenderar alltså lotsarna att slå vakt om sin status. I förhållande till byekonomin intog lotsar och fiskarbönder en likartad ställning vad gäller den direkta produktionen. I byalaget var alla mantalsägare jämlika. Vid giftermålen kommer dock

lotsfamiljerna att markera sin särställning. Denna lotsarnas särställning, kan förklaras utifrån deras roll som dels i statens tjänst, dels som jordinnehavare: lotsningssysslan tillförde möjligen lotshushållet en störrre mängd kontanta medel än vad fiskarbönderna kunde uppnå. Detta kunde i sin tur markera lotshushållet visavi fiskarbondehushållet, såsom mer välbärgat. Denna olikhet dem emellan kom att reproduceras vid giftermålen.

Emellertid får man ej möjlighet att närmare granska giltigheten hos denna förklarande hypotes, eftersom 1920- och 30-talens ekonomiska omvandling på Strupö, upplöser den stratifiering jag här sökt diskutera. I denna undersökning har jag ej kartlagt förhållandet mellan antalet gifta inom byn och antalet gifta utanför byn.[60] I huvudsak sträckte sig dock giftermålszonen en bit längs kusten och ett stycke in i landet, dvs. var av begränsad utsträckning.

Vad gäller skollärarinnan i lotsbarnskolan, intog hon i förhållande till de inom byn besläktade, en särskild position: hon var direkt anställd av lotsverket och som sådan ofta en utbys person.

Tjänstefolk förekom främst i lotshushållen, för att utföra de delar av fisket och boskapsskötseln, som lotsen ej hade tid att deltaga i. Deras inkomster var främst i natura genom mat och logi. En mindre kontantlön kunde förekomma. Vidare hade i vissa fall fiskedrängarna rätt att fiska för egen försäljning.

Som tjänstefolk ingick de i gårdshushållen, underordnade familjeöverhuvudet. Eftersom de var obesuttna, hade de inte formell beslutanderätt, då det gällde byn och byalagets åligganden.

Fram emot 1930-talet inträffar ett flertal giftermål mellan besuttna (eller presumtiva arvtagare) och obesuttna, vilket tillsammans med andra förändringar – särskilt då det gäller byns ekonomi, bidrar till att upplösa den stratifieringsprocess, vilken intensifierades mot 1800-talets slut.

III.13.8. Den genomsnittligt manifesta årscykeln kring 1900.

I detta avsnitt skall jag söka belysa produktionsåret i ett tänkt genomsnitt kring 1900.[61] Naturligtvis är detta en abstraktion, en idealbild i form av ett tvärsnitt i en pågående utvecklings och förändringsprocess, varför den kan vara typisk enbart för den tidpunkt som här belyses, nämligen tiden kring 1900.

Som tidigare kunnat konstateras, var graden av självförsörjning tämligen hög. Man framställde själv i hög grad sina existensmedel och införskaffade övriga oundgängliga produkter via en begränsad varuproduktion för marknaden. Årscykeln kännetecknades därför av ett starkt samband mellan årstid och produktionsinriktning.

Under vintermånaderna inskränte sig byns produktion till jakt på säl och sjöfågel. Fisket bedrevs med krok samt notar. Lotsningsverksamheten var begränsad. Tiden ägnades åt översyn och reparation av redskap: man förberedde

sig för den kommande produktionssäsongen. Vanligtvis träffades man i något hushåll med sina bindtjugor, då det gällde nätbindning. Kvinnorna träffades på motsvarande sätt i något hushåll för arbetsmöte med virkning och stickning.

Under denna tid inhyses kreaturen i de små ladugårdarna, vilket kräver särskild tillsyn. Det magra fodret räcker knappt att föda korna under denna tid.

Det dagliga livet med fiske och småsysslor avlöses vid jul med kalas, där varje hushåll i byn bjuder en gång; barn och vuxna för sig.

Under senvintern sker den slutliga klargöringen. Så snart isen gått upp utanför Strupö och Mathem, sättes båtarna i sjön och fisket efter vårsillen inleds med skötsättning till havs. Något senare inleds gäddryssjfisket. I maj släpps korna ut ur ladugården efter vintern. Efter tillvänjning, fraktas de till första betet på Snuggö. Vid denna tid sätts också potatisen på de små tegarna runt om på öarna. Lotsningssäsongen i verklig mening inleds med att öns lotsar lägger ut farledsprickar i lederna genom Misterhultsskärgården. Något senare förs fåren ut till sommarbete på de yttre kobbarna med deras magra gräs.

Vid midsommar fraktas ålhåmmorna ut till håmstånden på respektive gårds vatten för året. Midsommar firas i byn med kalas och dans. Strax före midsommar avslutas skötfisket efter vårsillen. Första veckan i juli börjar den gemensamma slåttern på ytteröarna och senare på Strupö och Snuggö. Efter slåttern tar lövbrytningen vid; löven är, torkade, fårens huvudsakliga vinterföda.

Under denna period kompletteras också ålhåmfisket med stakning och stöjning efter ål i mellanskärgårdens vikar och flagar. Det är här främst gulålen som fångas.

I juli när fåglarnas häckningstid är över inleds fångandet av de nästan flygfärdiga sillmås-, tobisgrissle- och havstrutungarna, vilka tillför hushållen uppskattade inslag av färskvaror. Under denna tid jagas också sälen vid de yttre kobbarna.

Under sensommaren seglar man in till någon av städernas marknader. Efter Mosesdagen den 4 september fraktas, beroende på hur tidig hösten är, korna hem till Strupö när potatisen tagits upp. I september sätts åter skötarna igen. Detta skötfiske pågår parallellt med ålfisket fram till mitten av oktober månad. Något före den första isläggningen i mellanskärgården sker upptagning och piskning av de fasta redskapen: ryssjor och håmmor. I november inleds höstslakten av får och grisar, vilkas kött saltas eller röks. Vid denna tid sker även uptagning av storbåtarna och fiskesäsongens mest produktiva period är slut.

Lotsningsverksamheten avtar efter hand. Uppköpning av vinterförråd sker. Produktionsåret är snart till ända. Fram emot jul inleds det stora julbaket och man förbereder sig i övrigt för vintern med temporär isolering från omvärlden.

Som synes karaktäriseras årscykeln av att den för byns överlevnad huvudsakliga produktionen sker under tiden mars–november, medan vintermånaderna främst ägnas åt reparationer och fiske i mindre skala.[42]

Fig. 9. De viktigaste aktiviteterna i årscykeln på Strupö kring 1900.
(Important activities during the year around 1900.)

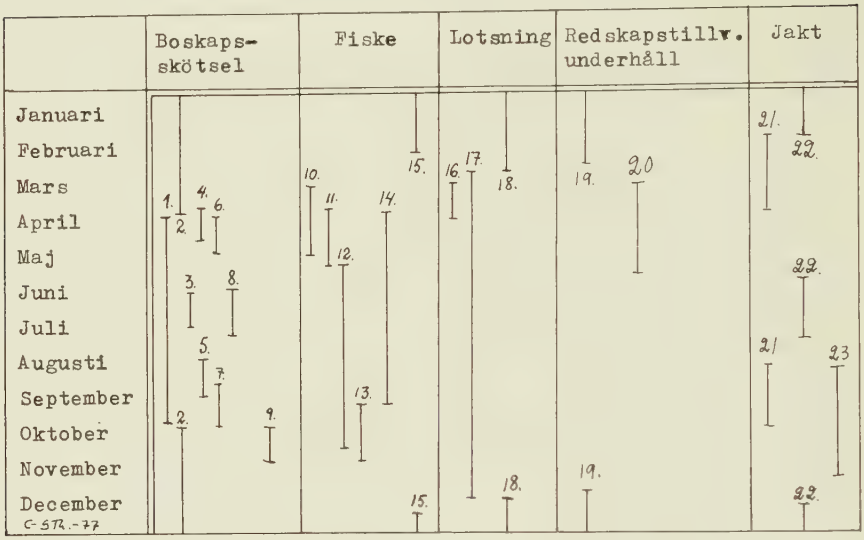

Teckenförklaring: 1. Boskap på bete 2. Boskap i ladugårdar
3. Slåtter 4. Hägnad 5. Lövtäkt 6. Potatissättning
7. Potatisupptagning 8. Fågelfångst 9. Höstslakt
10. Vårsillfiske 11. Gäddryssjfiske 12. håmfiske
13. Höstsillfiske 14. Övrigt fjällfiske
15. Krok- och notfiske 16. Farledsprickning
17. Lotsning 18. Lotsning från isranden
19. Översyn av fiske- och jordbruksredskap
20. Översyn av båtar 21. Fågeljakt 22. Säljakt
23. Övrig pälsdjursjakt

III. 14. Den ''inre dynamiken'' – sammanfattande diskussion.

Lokalsamhället Strupö kring 1900 skiljer sig avsevärt från den by, vilken efter 1820-talet inleder en ekonomisk och demografisk expansion. Således har avsaluproduktionens betydelse i byekonomin ökat betydligt – en intensifiering av fisket på bekostnad av boskapsskötseln. Detta kan belysas med följande undersökning av antalet nötkreatursenheter per brukningsenhet. Totalt omfattar kreatursbeståndet kring 1900 ungefär följande: 20 kor, 10 kalvar, 25 får, 10 svin.

Totalt ger detta för byn 30 nötkreatursenheter (Ne). Delat på nio gårdar erhåller man i genomsnitt 3,3 Ne/brukningsenhet.[63] Även om man delvis måste reservera sig för tillförlitligheten i denna siffra, ligger den inom säkerhetsmarginalen för ett påstående om att boskapsskötseln i byekonomin minskat i betydelse jämfört med föregående århundraden. Graden av självförsörjning då det gäller animaliska produkter kan därför ha minskat något fram emot 1800-

talets slut och ersatts med marknadsproducerade varor, erhållna genom kontanta medel från en ökad avsaluproduktion inom fisket.*

Man kan se att det finns en *rörelse* i denna process genom århundradena på Strupö: en allt större del av byekonomin blir relaterad till marknadproduktion och varubyte. Det är därför vanskligt att söka beskriva dynamiken på lokal nivå, eftersom det man studerar är en *omvandlingsprocess,* karaktäriserad av naturahushållsupplösning. En tvärsnittsskiss representativ för åren kring 1900 kan dock ta sig ut på följande sätt:[44]

Fig. 10. Principskiss över gårdshushållets ekonomiska dynamik.
(The household economy.)

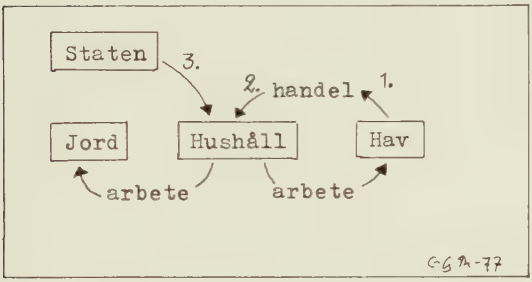

1.= inkomst från kontant försäljning.
2.= marknadsvaror: kaffe, socker, salt etc.
3.= lotslöner samt eventuella övriga bidrag.

Hushållet är fortfarande huvudsaklig produktions- och konsumtionsenhet, men är för sin överlevnad också i hög grad relaterat till statsmakten och marknaden. Om man då skall försöka studera vad vi kan kalla "den inre dynamiken" genom att försöka bortse från marknaden och statsmakten, begår man närmast våld på verkligheten. Det metodologiska problemet för en analys av "den inre dynamiken", rör främst frågan om vad man skall betrakta som huvudsaklig reproduktiv enhet.[45] Är det hushållet, byn, Kalmar län eller svenska samhället som helhet? Den inledande definitionen av lokalsamhället såsom "förmedlande" grundläggande sociala relationer i den svenska samhällsformationen pekar på behov av att vid en analys av "den inre dynamiken" på Strupö, man måste ta ställning till i vad mån marknadsberoendet och beroendet av statsmaken är avgörande för utvecklingen på lokal nivå. Genom hela denna undersökning har jag sökt visa hur statsmaktens ingrepp och marknadens utveckling verkligen haft avgörande betydelse för förändringsprocessen i lokal-

* Detta är emellertid ej självklart eftersom avskaffandet av skatten i natura torde uppfylla delar av bortfallet i Ne/brukningsenhet.

samhället Strupö. Ett studium av Strupö skilt från "omvärlden" borde bli en metodologisk orimlighet. En analys av lokalsamhället Strupös "inre benägenhet" till förändring, blir också därför delvis att ställa fel fråga, emedan förändringsprocessen varit en pågående rörelse ända sedan den första bosättningen på Strupö. Naturligtvis spelar lokala förhållanden in, men undersökningen och resonemanget pekar på att dessa faktorer är *underordnade* sådana fenomen som staten och marknaden. De förra kan naturligtvis ha en avsevärd autonomi i förhållande till "omvärlden", men är likafullt i sin förlängning underordnade förhållanden som är grundläggande för det svenska samhällets övergripande förändringsprocess.

Analysen av en "inre dynamik" kan därför bara göras genom ett hypotetiskt resonemang med konstanthållande av vissa relationer med "omvärlden", där focuseringen läggs på den relativa autonomin i bysamhällets inre utveckling. En relativ autonomi som dessutom över tid alltmer upphävs. I det följande skall jag med dessa metodologiska reservationer i minne försöka mig på en skiss över "den inre dynamiken" i lokalsamhället Strupö utifrån de kunskaper som erhållits i detta kapitel.

Den fiskarbondeekonomi man finner på Strupö kring 1900, kan karaktäriseras på följande sätt: teknologin är i huvudsak förindustriell, arbetsdelningen sker efter kön och ålder. Produktionen tar delvis fasta på en avsalumarknad och delvis för direkt konsumtion. Den senare produktionen sker på naturahushållningsbasis. Naturahushållningen intar fortfarande en betydande roll i byekonomin, vilket betyder en differentierad produktion på lokal nivå. Byn består av nio producerande gårdar med 6–10 medlemmar per hushåll med mantalssatt jord. I verkligheten minskar nativiteten under 1900-talets första årtionden så att antalet medlemmar per hushåll 1920 minskat till 6. Om man då konstant håller den *demografiska* situationen kring en totalpopulation på 70 personer samt förutsätter att en konstant andel av byns produktion bytes mot varor på *marknaden,* samt att relationen med *staten* t. ex. i form av lotslöner är konstant. Vilka inre incitament för förändring kan man då anta existera i lokalsamhället Strupö? För det första bör det i en sådan hypotetisk situation vara så att utvecklandet av ny teknologi snarare är en realiserbar möjlighet, men ej utan vidare en nödvändighet.[46] Om detta är en nödvändighet betingas denna i så fall främst av att ekologiska betingelser förändras t. ex. genom minskad tillgång på fisk eller annan förändring i sammansättningen av flora och fauna. För det andra bör en sådan situation innebära att när den nödvändiga produktionen för att täcka hushållets genomsnittliga konsumtion är fullbordad, finns det få ytterligare incitament för produktion av överskott. Om man nu behandlar demografin som en variabel företeelse och förutsättter en folkökning under i övrigt samma betingelser, kan man räkna med att produktionen måste höjas. Med given mantalsandel i byns territorium innebär detta att hushållet måste "inmuta" nya ekologiska nischer, samt utvidga redan exploaterade sådana.

Detta kan ske genom att hushållet varierar graden av självexploatering eller utvecklar sin teknologi och frigör arbetskraft. I det förra fallet kan en överexploatering leda till negativ ekologisk feed-back, med stagnation som följd. I det senare fallet med teknologisk utveckling bör detta leda till frigörande av arbetskraft.

Vad händer då om man betraktar marknadsrelationen som en variabel företeelse, dvs. om värdet på den produktion som bytes på marknaden t. ex. sänks i förhållande till värdet på marknadsvarorna?

I denna situation står hushållet i huvudsak inför två alternativ. Antingen bibehålla teknologin och öka arbetstiden, dvs. graden av självexploatering, eller utveckla arbetets produktivkraft, dvs. förädla produktionsprocessen genom ny teknologi.

Vad är då villkoret för att en ny produkt skall vinna inträde i byekonomin?

Förutsättningen för denna förändring är att byn dras in i en process av ökad arbetsdelning på samhällsformationsnivå. Detta innebär i sin tur att byekonomin konfronteras med produkter av bättre kvalité, som potentiellt sett kan ersätta den lokala produktionen. Så sker emellertid blott om vissa villkor är för handen.

Ett villkor är bl. a. att denna produkts försäljningspris på marknaden ska. . .

> ". . . vara lägre än självkostnadspriset för de inom den enkla varuproduktionen eller familjeproduktionen framställda produkterna, eller åtminstone så lågt att de ursprungliga producenternas tids- och arbetsbesparing inte får deras egen, billigare produktion att framstå som lönsam längre."[6]

Genom att hushållet med sin flexibla förmåga att variera sin självexploatering främst är inriktat på reproduktion av familjebruket, innebär inte detta att vi därmed utan vidare kan fastställa vad som är "räntabelt" för ett hushåll. Även om marknadens utbud av varor såsom en följd av varuproduktionens expansion ökar och då även konfronterar byekonomin, behöver inte detta betyda att byekonomin och hushållen därmed nödvändigtvis underordnar sig marknaden. Även om billigare varor utifrån kan ersätta hushållsproduktionen, kan hushållet genom att t. ex. öka sin självexploatering vidmakthålla sin konsumtionsnivå.

Av denna hypotetiska diskussion är det naturligtvis svårt att dra giltiga slutsatser om byns "inre dynamik", men det förefaller vara rimligt anta att befolkningsexpansion och ökad andel av marknadsproducerade varor i byekonomin mer eller mindre framtvingar en utveckling av den genomsnittliga arbetsproduktiviteten. Å andra sidan förutsätter detta att frigjord arbetskraft kan "exporteras från byn.

Om denna hypotetiska slutsats rörande den "inre dynamiken" är i överensstämmelse med verkliga förhållanden, bör man för lokalsamhället Strupös del vid tiden kring 1900 kunna tala om en "inre benägenhet" för inträde på en ex-

panderande varumarknad. Den expanderande varumarknaden på fastlandet har behov av arbetskraft, vilket Strupös relativa befolkningsöverskott i någon mån kan bidraga till. Minskad tillgång på arbetskraft på Strupö betyder i sin tur att marginell natura-produktion upphör och ersätts med marknadskonsumtion, finansierad genom ökad produktion av avsaluprodukter. Detta i sin tur betyder ökad specialisering av produktionen. I nästa kapitel av denna undersökning, skall denna problematik såväl teoretisk som empiriskt närmare diskuteras.

Jag har här sökt visa hur "den inre dynamiken" bl. a. är avhängig den demografiska utvecklingens genomslag i byekonomin. Vidare att incitamenten för höjning av arbetsproduktiviteten på bynivå är begränsade vid en tänkt konstant relation till marknaden.

Som tidigare framhållits är dock dessa slutsatser underordnade en metodologisk reservation, där man betraktar byekonomin i en tänkt relativ autonomi.

Vi har i detta kapitel (givet vår analys) sett hur fiskarbönderna på Strupö, genom ökad handel och genom demografisk expansion, utvecklar en "inre benägenhet" till ökad marknadsanpassning fram emot 1900-talets början. Mot slutet av 1800-talet framväxer ett relativt befolkningsöverskott i byn. Vidare har de direkta producenterna övergått till att bli fria jordinnehavare. Den expanderande fiskarbondeekonomin blir allt starkare involverad i marknadsproduktion och varubyte, en process som ytterligare integrerar lokalsamhället Strupö med omvärlden.

Det synes alltså vara otillfredställande att tala om att vi här har att göra med ett "traditionellt samhälle" (när är Strupö traditionellt, 1543?, 1637?, 1740?, 1816?, 1881? eller 1895?), vilket börjar komma i kontakt med "penninghushållning".

I den fortsatta framställningen skall jag försöka belysa marknadsanpassningen på Strupö.

IV. Anpassning till en expanderande varumarknad 1910–1970.

IV.1. Den inre marknadens framväxt – en teoretisk utgångspunkt.

Tidigare diskuterades något kring förutsättningarna för det agrara ståndssamhällets övergång till industrisamhälle i termer av uppkomsten av en inre marknad.[1] Denna marknads framväxt kan återföras på den utsträckning, i vilken samhällelig arbetsdelning och varuproduktion uppträder. Församhälleligandet av produktionen betyder specialisering av produktionsprocessens olika funktioner, så att varje produktionsenhet ej längre utför all produktion i isolering parallellt med andra produktionsenheter. Denna arbetsdelning betyder i sin tur att det uppstår en marknad för produkter som tidigare producerades inom produktionsenheten. Marknadens omfång är alltså oupplösligt förenad med det samhälleliga arbetets specialiseringsgrad: ju större samhällelig arbetsdelning, dvs. specialisering, desto större varumarknad. Den marknad som växer fram i Norden under 1700- och 1800-talen banar väg för det som brukar benämnas kapitalistisk varuproduktion.

IV.1.2. Kapitalackumulation och marknadsexpansion.

I föregående kapitel diskuterades kort hur uppkomsten av en inre marknad var relaterad till förekomsten av ackumulerat kapital och en stratifieringsprocess som skapade förutsättning för produktion av dels kapitalvaror och dels konsumtionsvaror. Vidare diskuterades hur proletariseringen inom 1800-talets svenska jordbrukssamhälle, skapade en arbetskraftsreserv, vilken kunde tas i anspråk av den grupp människor, vilka genom jordägande, handelshus och banker ackumulerat kapital som kunde investeras i produktion. Förutsättningen för en expanderande marknad var alltså dels att där fanns ett konsumtionsbehov (jordproletariatet) och ett produktionsbehov (kapitalägare). Den marknad för varor som därmed skapas är inte bara en varumarknad (som t. ex. vid enkel varuproduktion då alla producenter besitter sina produktionsmedel), utan en varumarknad styrd av kapitalackumulation – en kapitalistisk varumarknad.

Frågan om mekanismerna i den kapitalistiska marknadens expansion utgör en hel vetenskap för sig under termen *politisk ekonomi*. Jag kan i denna undersökning blott kort beröra några centrala teser som brukar anföras. Max Weber undersökte den kapitalistiska marknadens expansion utifrån den "kapita-

listiska andan" i ett samhälle där industriellt försörjning av en grupps behov bedrevs enligt företagsmetoden. Denna företagsmetod sökte enligt Weber profit rationellt och systematiskt.[2] Medan bl. a. den s. k. tyska skolan mer intresserade sig för *hur* kapitalismen växte fram, fanns andra forskningsinriktningar vilka återknöt till Karl Marx' arbeten om *varför* den kapitalistiska ekonomin kunde expandera. Betydelsefulla arbeten i den senare traditionen är Lenins studier (1893 och 1899) om den inre marknaden och den sociala stratifieringsprocessen vid övergång till kapitalistisk varuproduktion. En liknande studie på detta område är Rosa Luxemburgs arbete kring förhållandet naturaekonomi och kapitalackumulation (1913).

Med hänsyn till den inledande metoddiskussionen och de resultat som hittills erhållits i denna undersökning, synes det därför naturligt att kort beröra den marxistiska diskussionen kring kapitalbildning och varuproduktion, dvs. *varför* den inre marknaden expanderar.

Inför en kort presentation av denna diskussion ser jag det som nödvändigt att vidga undersökningens framtällningsram något ytterligare. Detta kan bl. a. motiveras med att framställningen blir ofullständig utan en genomgång av några allmänna ståndpunkter i marxistisk kapitalbildningsteori. Dessa är i sin tur centrala då det gäller upprättande av kausalförhållanden mellan kapital i allmänhet och relationen mellan kapitalistisk och icke-kapitalistisk produktion. Man kan därför säga att den följande allmänna diskussionen bildar en nödvändig bakgrundsillustration till frågan om förhållandet mellan familjebruket och en expanderande varumarknad.

Man kan utgå från följande formulering hos Rosa Luxemburg om varubytet:

> "Exchange in particular, which brought about a class society, and its historical development into the capitalist form of economy, would have been unthinkable without expanding reproduction."

Utbyteshandlingen har i den kapitalistiska produktionsprocessen till syfte att ackumulera *mervärde*.* Detta blir möjligt genom den *utvidgade reproduktionen*. Jag skall närmare försöka diskutera några av de viktigaste förutsättningarna för denna utvidgade reproduktion.

Den yttersta målsättningen för varje kapitalist är att uppnå maximal profit (mervärde). Eftersom denne säljer sina varor i konkurrens med andra producenter, måste kapitalisten vid givna priser ständigt söka minska kostnaden för de i produktionprocessen ingående elementen: arbetskraft och produktionsmedel. Mervärdet blir större för en enskild kapitalist om denne kan producera

* *Mervärdet* skall ej förväxlas med merprodukten t. ex. i form av jordränta eftersom de ej är historiska synonymer annat än att de båda uttrycker en exploateringsrelation mellan sociala grupper/klasser vilka stå i kvalitativt olika förhållande till produktionsmedlen. Mervärdet är alltså *en form* av merprodukt som uppstår under kapitalismen genom bytet mellan arbete och kapital.

sin vara billigare än vad som är samhälleligt genomsnittligt, medan dennes möjlighet att ackumulera mervärde minskar om produktionskostnaden överstiger detta genomsnitt.[4] Det handlar med andra ord om *arbetsproduktiviteten.*

Rosa Luxemburg menar att . . . "cheapness of commodities is the most important weapon of the individual capitalist in his struggle for a place in the market."[5] Detta kan enligt Luxemburg uppnås genom:

> ". . . saving in premises or instruments, in the application of more efficient means of production, in extensive replacement of manual labour by machinery, down to speedy exploitation of a favourable turn of the market so as to acquire raw materials cheaply. Within very wide limits, these advantages increase in direct proportion to the expansion of the enterprise. Thus, as soon as a few capitalist enterprises have been enlarged, competition itself forces all others to expand likewise. Expansion becomes a condition of existence."[6]

Mervärdet är alltså bl. a. beroende av arbetsproduktiviteten, dvs. utvecklingen av arbetets produktivkraft.

Marx berör denna problematik bl. a. i avsnittet om produktion av *relativt* och *absolut mervärde.* Produktionen av dessa två former av mervärden är en förutsättning för att kapital skall kunna reproduceras i allt större skala – *kapitalackumulationen.*

Produktionen av absolut mervärde förutsätter en förlängning eller en intensifiering av arbetsdagen utöver det som är nödvändigt för reproduktion av arbetskraft och produktionsmedel, medan produktion av relativt mervärde rör minskning av det nödvändiga arbetet. Det nödvändiga arbetet kan minskas genom att arbetets produktivitet stegras inom de sektorer som producerar arbetskraftens existensmedel (vilket alltså sänker arbetskraftens värde).[7]

Eftersom ackumulation av mervärde är den kapitalistiska produktionens primus motor (= kapitalackumulationen) finns det i kapitalet:

> ". . . en inneboende drift och en ständig tendens att öka arbetets produktivkraft, att förbilliga varan och med varan också själva arbetaren."[8]

Men för att mervärdet skall kunna realiseras måste som tidigare anförts varan säljas, dvs. finna köpare – ej nödvändigtvis konsumeras. Förutsättningen för reproduktion av kapital i utvidgad skala är alltså en *expanderande marknad,* dvs. att en ständigt större del av ett samhälles samlade produktion antar varuform.

Hur denna expansion går till är en komplicerad sak att utreda och jag kan här endast kort beröra vissa formella begreppsbestämningar rörande det som Marx benämner *subsumtionsprocessen,* dvs. den process varvid arbetet formellt och senare reellt underordnas kapitalet.

Genom uppkomsten av ett egendomslöst proletariat, den s. k. ursprungliga ackumulationen, formas å ena sidan en marknad för produktion av *existens-*

medel, å andra sidan medför existensen av en klass som äger produktionsmedel i syfte att producera mervärde, formandet av en marknad för produktion av *produktionsmedel.*' Detta innebär samtidigt att *arbetsdelningen* samhälleligt sett ökar alltmer, vilket totalt betraktat medför en höjning av arbetets produktivkraft. Sammantaget betyder detta att den andel av befolkningen som är sysselsatt inom jordbruk, inom ramen för en i huvudsak naturahushållningsekonomi minskar. Lenin sammanfattar denna process på följande sätt:

> "The home market appears when commodity economy appears; . . . it spreads with the extension of commodity production from products to labour-power, and only in proportion as the latter is transformed into a commodity does capitalism embrace the entire production of the country, developing mainly on account of means of production, which occupy an increasingly important place in capitalist society."[10]

I och med att arbetsdelningen ökar, fördjupas och vidgas marknaden och varuproduktionen blir allmän och kommer att dominera över andra former av produktion. Detta betyder enligt Marx att det *kapitalistiska produktionssättets* reproduktions- och transformationslagar kommer att avgöra villkoren för de andra produktionssättens överlevnad respektive underordnande (= subsumtion) i samhällsformationen.

Med sin inneboende tendens att utveckla den samhälleliga arbetsdelningen och därmed arbetets produktivkraft, blir det kapitalistiska produktionssättet överlägset alla andra historiska produktionssätt, vilka det omvandlar. I denna undersökning skall jag begränsa mig till bondeekonomins överlevnad, respektive upplösning under kapitalismen och villkoren för detta: subsumtionsprocessen.

IV.1.3. Kapitalackumulation – bondeekonomi och enkel varuproduktion.

Som framgått av föregående avsnitt är produktionen under bondeekonomin huvudsakligen inriktad på produktion av *bruksvärden,* produkter för omedelbart bruk och ej för byte. Samtidigt produceras ett överskott som används till att betala skatt och byta till sig varor som ej produceras inom ramen för bondeekonomin. I det kapitalistiska produktionssättet antar däremot produkten formen av *bytesvärde* dvs. produkter för byte – produkten som *vara.* När produkten uppträder som vara har den därmed antagit den form som kapitalet kräver för sin utvidgade reproduktion.

Av detta följer att kapitalet kan lägga under sig bondeekonomin genom att *omvandla den senares bruksvärden till bytesvärden,* med andra ord genom att expandera varuekonomin in i bondeekonomin.

Incitamenten för denna omvandling av bondeekonomin skapas redan vid *handels- och köpmankapitalets* möte med bondeekonomins överskott. Denna

uppköpning sker enligt". . .the general formula: the buying of commodities in order to sell at a profit"[11]

Det är bondeekonomins överskott som först blir föremål för byte, dvs. förvandlas till vara. För de direkta producenternas vidkommande är den del av produktionsresultatet som kommer att ingå i kapitalets cirkulation som varor i den första fasen av varucirkulationens expansion, *identisk* med producenternas överskott. Detta ändrar således ingenting i de senares produktionssätt.[12]

Det är först när den situationen uppstår, att icke endast överskottet antar varuform, utan också en del av produktionsresultatet, vilket motsvaras av vissa av de nödvändiga produktionsbetingelserna, som kapitalets mervärdetillägnelse från det icke-kapitalistiska produktionssättet genom ojämnt utbyte kan reproduceras i allt större skala. Med andra ord omvandlas en allt större del av bondeekonomins produktionsresultat till bytesvärden – antar varuform.

I föregående avsnitt har kort berörts några av villkoren för bondeekonomin och därmed familjebrukets upplösning. Jag har behandlat hur omvandlingen av bondeekonomins existensmedel ökar de direkta producenternas deltagande på varumarknaden. Jag ska också beröra produktionen av produktionsmedel. Under bondeekonomin produceras dessa i huvudsak inom ramen för familjebruket *utanför* marknaden, men som diskuterats tidigare innebär kapitalets formande av en inre marknad också vidgad produktion av produktionsmedel. Denna produktion av produktionsmedel har till syfte att höja arbetets produktivkraft och därmed förbilliga varan och är ytterst bestämd av kapitalets inre nödvändighet att öka mervärdet.[13]

När den direkte producenten inom bondeekonomin blivit avhängig marknaden för sin reproduktion, ställs denne inför en situation, som Mandel beskriver på följande sätt:

> "Since the value of commodities is established by the amount of labour *social necessary* to produce them – that is, since this average becomes fixed by the experience of repeated acts of exchange, by the simultanous appearance of products from several different producers competing with each other – producers who are clumsy, slow, or who employ out-of-date methods, are penalised."[14]

För att undgå detta "straff" tvingas den direkte producenten utveckla sitt arbetes produktivkraft, genom att introducera nya och effektivare produktionsmedel. Därmed har också bondeekonomins produktionsmedel blivit föremål för byte dvs. antagit varuform.

På detta sätt upplöses bondeekonomin och arbetet underordnas formellt och senare möjligen reellt kapitalet. Denna process kan emellertid anta en mångfald olika empiriska uttrycksformer och *sker inte enligt något förutbestämt schema.*

IV.1.4. Familjebruket och den expanderande marknaden.

I det föregående avsnittet har jag kort sökt belysa några av de mekanismer i marknadens expansion, som brukar anföras i marxistisk kritik av den politiska ekonomin. I det följande skall jag kort också belysa litet mer konkret vad denna syn får för konsekvenser i analysen av familjebrukets reproduktionsvillkor. Mandels ord om kapitalets "straffande" framtoning visavi andra produktionssätt, kan också formuleras på följande sätt:

> "For at kapitalen skal kunne gennemføre en reel subsumtion af landbrugsproduktionen, må den med sin højere produktivitet kunne presse priserne på landbrugsprodukterne ned på et niveau, der umuliggør familjebrugets reproduktion."[15]

Detta tvingar nämligen familjebruket att specialisera sin produktion, utveckla nya produktivkrafter för att kunna överleva på marknaden. I sin tur betyder detta att graden av differentiering i hushållets produktion minskar: specialiseringen tillför hushållet mer kontanta medel, vilka används för att införskaffa varor på marknaden, vilka man tidigare producerade själv inom ramen för familjebruket.

För att reproducera hushållet måste alltså familjebruket upphöra eller för att uttrycka det med Luxemburgs ord, den direkte producenten får:

> ". . . give up production for personal needs and to produce exclusively for the market."[16]

Varuekonomins expansion in i byekonomin sker alltså genom att byekonomins begränsade varuproduktion konkurreras ut av den expanderande kapitalistiska marknaden.[17]

På by- och hushållsnivå innebär detta att hela grundvalen för reproduktion förändras. Den differentierade produktionen minskar, vilket får återverkningar på arbetsdelningen. Specialiseringen medför krav på utvecklandet av nya produktivkrafter för att möjliggöra konkurrenskraft på marknaden. Denna utveckling av nya produktivkrafter får återverkningar på egendomsrelationerna. Man kan sammanfatta utifrån figur 11.[18]

Förutsättning: priserna på de kapitalistiskt producerade varor vilka är nödvändiga för familjebrukets reproduktion förblir konstanta, medan priset på avsaluprodukten faller från situation 1 över 2 till 3. Figuren opererar ej med den del av merprodukten som skatten utgör, eftersom detta här enbart skulle komplicera figuren utan att ändra det principiella sammanhanget.

Man kan i denna figur se hur en oförändrad arbetsinsats inom produktionsenheten omöjliggörs vid fallande priser på avsaluprodukten, om levnadsstandarden skall kunna bibehållas. I situation 2 minskar överskottet genom

Fig. 11. Principskiss för familjebrukets upplösning.
(Schematic outline of the disintegration of family economy.)

Teckenförklaring:

a = den del av det nödvändiga arbetet som används för produktion av bruksvärden inom familjebruket

b = den del av det nödvändiga arbetet som reproduceras genom byte på en marknad (avsaluprodukten)

c = familjebrukets överskottsarbete

= total produktion uttryckt i tidsenheter

b_1 = nödvändigt arbete för avsaluprodukten vid situation 2 på grund av prisfall

b_2 = nödvändigt arbete för avsaluprodukten vid situation 3 på grund av prisfall

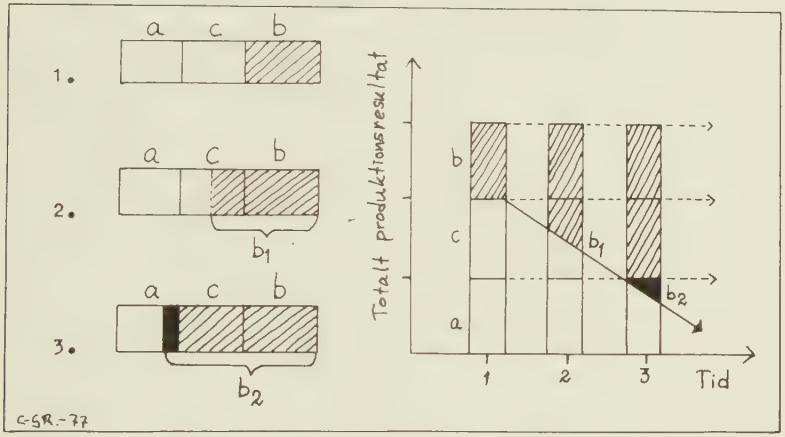

prisfallet och i situation 3 försvinner överskottet genom prisfallet och dessutom inkräktar detta också på en del av det nödvändiga arbetet för produktion av bruksvärden (svart sektor i figuren).

Sammanfattningsvis betyder detta att när priserna på avsaluproduktionen faller, måste en allt större del av familjebrukets totalproduktion i form av arbete läggas för denna sektor, vilket medför underskott på arbete i de övriga sektorerna. För att överleva tvingas således produktionsenheten öka sin självexploatering eller utveckla sitt arbetes produktivkraft. Dvs. antingen "straffas" familjebruket eller också underordnas dess arbete kapitalet. Denna teoretiska bestämning av villkoren för familjebrukets underordnande under den kapitalistiska varumarknaden innehåller en grundläggande abstraherad idealförutsättning: således opererar figuren med ett antagande att familjebruket i sig självt saknar incitament för tillväxt annat än vid kontakt med fallande marknadspriser. Tidigare har diskuterats det problematiska i ett sådant antagande.[19]

Därmed har vi upprättat det *analytiska fältet* för det konkreta studiet av förhållandet mellan familjebruk och marknadsexpansion.

I den fortsatta undersökningen av lokalsamhället Strupös förändringsprocess under 1900-talet kommer jag att mer konkret kunna diskutera i vad mån höjning av arbetsproduktivitet och marknadsanpassning är samtidigt förekommande och i vad mån andra faktorer t. ex. demografiska, egendomsförhållanden etc. tenderar att nyansera den principiella teoretiska utgångspunkt jag här startar ifrån. Det faller sig naturligt att i den fortsatta framställningen mer konkret studera den inre marknadens expansion i Sverige under 1900-talet, för att via denna sedan studera utvecklingen inom Strupös ekonomi.

IV.2. Den inre marknadens expansion i Sverige.

Under senare delen av 1800-talet intensifierades inustrialiseringsprocessen i Sverige.[20] Särskilt inom järnhantering, verkstadsindustri och trävaruindustri skedde en kraftig expansion. Nya produktionsled och förädlingsled tillkom. Kommunikationerna byggdes ut, särskilt då järnvägsnätet. Nya kraftkällor såsom ångmaskinen och senare el-energi togs i bruk. Strax efter sekelskiftet 1900 minskade andelen av befolkningen sysselsatt inom jordbruk till under 50%. Samtidigt ökade andelen sysselsatta inom industri och uppgick vid mitten av 1930-talet till över 35%. Andelen sysselsatta inom handel och samfärdsel ökade på liknande sätt från blott 5,2% 1870 till 18,2% 1930. Sett mot 1800-talets snabba folkökning betydde den industriella expansionen ökad tillgång på arbetskraft och samtidigt ökad efterfrågan på konsumtionsvaror och bostäder. Massproduktion av konsumtionsvaror (existensmedel) förutsatte i sin tur ökad tillverkning av kapitalvaror (produktionsmedel). Sammantaget betydde detta att efterfrågan på råvaror för investering och konsumtionsvaruproduktion kraftigt ökade. Industrialiseringsprocessen betydde mekanisering av arbetsprocesser, specialisering och ökad arbetsdelning. Det svenska samhällets totala produktionskapacitet höjdes avsevärt. Framväxten av industriell produktion betydde också koncentration av befolkningen: urbanisering blev ett centralt fenomen i industrialiseringsprocessen. Under perioden 1900–1940 ökade stads- och municipalsamhällesbefolkningens andel av totalbefolkningen från 21,5 till 44%.

Industrins arbetskraft rekryterades främst inom jordbrukets egendomslösa skikt vid industrialiseringsprocessens inledningsskede. Den fortsatta mekaniseringen inom jord- och skogsbruk lösgjorde ytterligare delar av befolkningen från jorden: en egendomslös industriell *arbetarklass* växte fram. Å andra sidan skapade framväxten av aktiebolag och finanskoncerner, vilka kontrollerade den industriella expansionen, en *kapitalägarklass*. Tillsammans bildade dessa en fri marknad för arbete och kapital.

Industrialisering och ökad arbetsdelning, proletarisering och kapitalkoncentration skapade på detta sätt en expanderande marknad för varuproduktion och inte bara detta, utan en marknad för kapitalistisk varuproduktion.

IV.3. Marknadsexpansion i nordöstra Smålands kustland under 1900-talets första årtionden.

Under perioden 1900-1930 ökar städerna Västervik och Oskarshamn sin befolkning med i genomsnitt 25%.[21] Nya tillverkningsindustrier etablerades i dessa städer, vilket ökade behovet av arbetskraft. I Misterhultsområdet expanderade särskilt sten- och sågverksindustrin. Figeholms bruk expanderade under 1930-talet och framåt till Misterhults största industri, med tillverkning av konstläderpapp samt presspan för elektronisk industri. Mindre sågar förekom på ett flertal platser i socknen. Vägnätet byggdes ut under 1900-talets början och busstrafik startades mellan platser i socknen och städerna Västervik och Oskarshamn.[22] Detaljhandeln växte i form av handelsbodar, vilka senare ersattes av privata affärer och konsumentbutiker.[23]

Telefonnätet byggdes ut och den första telefonen på Strupö installerades som tidigare nämnts kring 1930 av lotsverket. Klintemåla hade som tidigare redovisats både poststation, handelsbod och slakteri under 1900-talets första årtionden.

Misterhults socken fick under 1900-talets början vidkännas en befolkningsminskning, vilken fortsatte under följande årtionden. Under perioden 1900-1947 minskade antalet invånare från 6 056 till 4 341.[24]

Man kan alltså finna en industriell expansion i nordöstra Smålands kustland, vilken fortsätter under 1900-talet. Särskilt städerna Västervik och Oskarshamn bör ha utgjort centra för denna expansion om man ser till deras befolkningstillväxt.

Den marknad som följde industrialiseringen lokalt betydde liksom den nationella marknaden ett ökat utbud av konsumtionsvaror och kapitalvaror. Det betydde också som Wolf uttrycker det att de direkta producenterna, t. ex. Strupös fiskarbonde, integreras i alltmer vittfamnande ekonomiska transaktioner där denne upptäcker att:

> ". . . priserna inte längre regleras av hävd och lokala krav, utan av de ännu starkare krafterna tillgång och efterfrågan, vilka han kanske inte helt förstår och som han förvisso inte har kontroll över."[25]

Annorlunda uttryckt betydde den fria varumarknaden att konkurrensen om marknadsandelar mellan producenterna blev avgörande för marknadens utveckling. Tidigare har framhållits hur konkurrensen hänger intimt samman med höjning av arbetsproduktiviteten inom olika produktionsgrenar.[26] För Strupös fiskarbönder var avsalufiske i stigande betydelse i byekonomin i början

av 1900-talet. Det kan därför vara intressant att åtminstone skissartat söka belysa den allmänna tendensen vad gäller arbetsproduktivitetsutvecklingen inom det svenska fisket under perioden strax efter sekelskiftet 1900 och fram til 1970-talet, dvs. den period då den inre marknaden expanderar och konsolideras.

IV.4. Arbetsproduktivitetsutvecklingen inom det svenska fisket under 1900-talet – en allmän skiss.

Låt oss utgå från tabellerna 3 och 4 över fiskenäringens utveckling:

Tabell 3. *Fiskare och fångst 1915–1973.*
(Fishermen and catch 1915–1973.)

År	Ant. yrkesfiskare	Ant. binäringsfiskare	Totalfångst (ton) avser saltsjöfisket
1915	12.608	9.872	103.444
1925	12.913	9.272	71.904
1935	13.519	10.279	106.850
1945	16.034	9.068	152.641
1955	10.978	7.723	219.508
1965	8.026	6.024	368.178
1973	4.646	1.857	218.400

Man kan här bl. a. finna att medan antalet fiskare under perioden 1915–1973 minskat till ca en fjärdedel, har totalfångsten inom saltsjöfisket under motsvarande period mer än fördubblats.[27]

Ser man till mekaniseringen inom båtbeståndet enbart på ostkusten erhåller man följande siffror för motsvarande period:[28]

Tabell 4. *Båtbestånd på ostkusten 1915–1973.*
(Boats at the East coast 1915–1973.)

År	Däckade med motor	Öppna med motor	Öppna utan motor	Återanskaffningsvärde (kr)
1915	37	1.086	8.586	5.317.200
1935	330	4.480	8.289	16.936.000
1951	1.441	4.778	6.523	50.205.400
1965	573	1.934	213	51.281.110
1973	496	2.634	376	103.351.000

Man ser här att samtidigt med en ökning av arbetets produktivkraft inom fisket (t. ex. maskindrivna båtar), höjs värdet på investeringarna. Effektivare produktionsmedel tas i bruk, fisket inriktas alltmer på avsalu med fortgående specialisering som konsekvens. Särskilt på västkusten är denna utveckling märkbar under perioden 1940–1970.[29] 1970 sysselsätter det specialiserade och kapitalintensiva trålfisket 55% av svenska fiskare under 67 år.[30] Med hänsyn till antalet sysselsatta, fångstvolymen och värdet på investeringarna inom det svenska fisket, kan vi mot bakgrund av de båda tabellerna ovan sluta oss till att perioden 1915–1973 karaktäriseras av en stigande kapitalisering.

Det förefaller vanskligt att utifrån detta siffermaterial dra några mer långtgående slutsatser annat än att produktionen per sysselsatt inom fisket ökar avsevärt under den period som redovisas samtidigt som mekaniseringen fortskrider.[31] Främst kan denna utveckling återföras på konkurrensförhållanden inom fisket och möjligheten till avsalu: färre producenter och ökad produktion. Med denna allmänna skiss av utvecklingen inom fisket som bakgrund, kommer jag att i resten av detta kapitel undersöka konsekvenserna för Strupös fiskarbönder i kontakt med en expanderande varumarknad.

IV.5. Strupö vid 1900-talets början – köpmankapitalets expansion.

Via uppköparbåtar börjar under 1900-talets första årtionde fiskgrossister alltmer kontinuerligt besöka byarna i skärgården.[32]

Speciellt då det gäller upphandlingen av ål sker förändringar i och med att svenska storgrossister börjar konkurrera effektivt med de tyska åluppköparna. I Misterhultsskärgården skedde uppköpning av ål via dessa svenska grossister, vilka med småsumpar besökte öarna regelbundet under den viktigaste ålfångstsäsongen augusti–oktober. Fångsterna levererades sedan till ett moderfartyg i Kråkelunds hamn längre söderut för vidare transport och förädling i Karlshamn.[33] De småländska och blekingska grossisterna konkurrerade till en början på marknaden och priset på ål kunde i dåtidens penningvärde ligga kring 1 kr/kg.[34] Vintertid kom uppköparna på släde över isen ca två gånger i månaden för att hämta gädda och strömming. Ibland lejde grossisten någon fiskarbonde för att sköta detta. Härvid levererades fisken in till Händelöps by i anslutning till fastlandet för vidare transport med hästskjuts in till Västervik.

Permanentningen av den lokala upphandlingen av fisk innebär ett flertal förändringar i byekonomin. För det första binds byn successivt upp till en kontinuerlig marknad året runt. Tidigare hade, som framkommit av den föregående framställningen, avsalu i huvudsak skett på säsongmarknader. Den kontinuerliga marknadens expansion på lokal nivå förändrar också produktionstekniken på bynivå. I och med kontinuerlig uppköpning minskas behovet av insaltning av fångsten. Medan säsongmarknaderna försatte byekonomin i en

relativ autonomi gentemot den nationella marknaden, medför köpmankapitalets expansion att byekonomin alltmer kontinuerligt binds till reproduktion av samhällsförhållanden utöver de egna.

En annan effekt av denna begynnande integration är att tillgången på kontanta medel ökar i byekonomin. En ytterligare effekt är att gårdshushållens älproduktion nu alltmer fixeras av tiderna för uppköp. Den relativa flexibilitet som tidigare kännetecknat produktionen inom denna näringsgren ersätts nu med en bestämd relation till avsalumarknaden tids- och transaktionsmässigt. Detta får konsekvenser för dynamiken i gårdshushållet.

I samband med köpmankapitalets expansion sker i anspråktagande av ny teknologi inom fisket, vilket ytterligare kom att påverka dynamiken på by- och hushållsnivå.

IV.6. En ny teknologi – motorisering av båtbeståndet.

Fram till början av 1900-talet var rodd och segling det sätt genom vilket transporter och förflyttningar skedde i Misterhultsskärgården. För en ekonomi som förhöll sig relativt autonom i förhållande till den nationella samhällsformationen och vilken dessutom karaktäriserades av relativt långsam tillväxt, var dessa tranportsätt funktionellt adekvata. För en expanderande marknad karaktäriserad av kontinuerliga och ökade inköp av fisk var de otillräckliga. Det förefaller därför knappast vara någon tillfällighet att köpmankapitalets expansion i byekonomin också inträffar i nära samband med introduktionen av nya produktionsmedel.

För Misterhultsskärgårdens del sker detta i och med båtmotorns introduktion kring 1905.[35] Till en början användes ej motorerna i båtarna vid fisket, utan endast i båtar vilka användes för tranporter till städerna. Så småningom sätts motorer i skötekorna och senare byggs särskilda båtar för motordrift. På Strupö var det till en början i första hand lotsarna som försåg sig med motorbåtar för lotsningen. Kring 1918 hade dock de flesta hushållen på ön någon form av motordriven båt.[36]

Båtmotorn innebar djupa förändringar i gårds- och byekonomin. Färder till och från fiskeplatserna liksom andra transporter blev mer tidsbestämda i och med att beroendet av väder och vind avsevärt minskades. Transportiderna förkortades avsevärt och man kunde gå längre ut till havs vid fisket och ändå hinna landa fångsten i färskt tillstånd.[37] Man kunde sätta ut fler håmmor och ryssjor på ett par dagar än vad man förut gjort på en vecka. Vittjning av redskap gick snabbare.[38]

Man kan säga att arbetstiden per producerad enhet inom fisket nu bör avsevärt ha förkortats. Produktionen inom avsalufisket kunde på detta sätt öka utan att övriga näringsgrenar fråntogs arbetstid. Det totala resultatet var alltså

att byekonomins arbetsproduktivtet höjdes. Denna höjning av arbetsproduktiviteten kunde under förutsättning av fasta avsalupriser, ske främst genom att man fortfarande kunde lägga lika mycket tid på de övriga näringsgrenarna som före introduktionen av båtmotorn. En annan faktor som gynnade höjning av arbetsproduktiviteten och i detta fall avsaluproduktionen, var som tidigare diskuterats existensen av en expanderande avsalumarknad. För den ökade produktionen inom fisket stod en lokal marknad av uppköpare beredda. Köpmankapitalets expansion och utvecklandet av nya produktivkrafter i byekonomin är därför båda att betrakta såsom effekter av förändringar på samhällsformationsnivå: den ökade arbetsdelningen och därmed varuproduktionen samt utvecklandet av industriell teknologi – med andra ord den kapitalistiska ekonomins expansion.

På by- och gårdshushållsnivå innebar detta naturligtvis en viss tillväxt främst då det gällde kontanta medel. Dessa investerades i förbättring av redskap och genom ökat inköp av utanför byn producerade varor.

IV.7. Byutveckling och statsingripanden under perioden fram till 1935.

Den på 1840-talet av lotsverket organiserade skolgången för lotsbarn upphör på Strupö 1918. 1920 startar kommunen skola på ön i därför uppbyggd fastighet. Lästiden förlängdes till åtta månader per år.[39] Medan lotsbarnskolan tog sikte på att bl. a. förbereda lotsbarnen för verksamhet inom lotseriet (läroplanen innehöll bl. a. elementär navigationskunskap)[40] kan den kommunstartade skolan ses som exemplel på den riksomfattande utbyggnaden av det allmänna skolväsendet i Sverige vid denna tid. Det torde vara ganska vanskligt att närmare kartlägga de direkta effekterna på bynivå av introduktionen av allmän skolgång. Sannolikt skapade denna tillsammans med ökade kommunikationer med omvärlden emellertid vidgad kunskap om andra livsformer och arbetsmöjligheter än det som Strupö kunde erbjuda. Något tillspetsat skulle man kunna säga att de ideologiska incitamenten för legitimering av kommande (utifrån orsakade) förändringar här skapas.

Perioden fram till slutet av 1920-talet medförde inga mer omfattande förändringar i byekonomins reproduktion. Vid tiden för första världskrigets utbrott upphör de tyska åluppköpen. Krigsåren sätter dock djupa spår i utskärgårdshushållen. Torpederings- och minsprängningsriskerna tvingar kustsjöfarten inomskärs, vilket medför ökade arbetsinsatser för lotsarna. Vissa marknadsvaror som byn är i behov av blir knappa. Detta gäller främst fotogen, klädestyg och skor.[41] Karbidlampor ersatte fotogenlamporna. Sockret ransonerades[42] och man var överlag tvingad att minska sin konsumtion av marknadsproducerade varor. Vidare drabbades Strupö och skärgården av tuberkulos.

Den höga graden av naturahushållning gjorde dock att Strupös fiskarbondekonomi kunde reproduceras även om marknadsvarornas andel avsevärt

minskades. På avsalusidan kunde man å andra sidan delvis öka sin produktion: goda strömmingsfångster, försäljning av sjöfågel och sälkött till fastlandsmarknaderna gav tillsammans med den ökade lotsningen byn en ganska stabil ekonomisk situation.[43]

Kring 1920 är antalet mantalsskrivna personer på Strupö femtionio, fördelade på nio hushåll.[44] Befolkningen har alltså sedan sekelskiftet minskat med ca tio personer.

IV.7.1 Marknadsanpassning av fiskelagstiftningen.

Utvecklingen av nya produktivkrafter inom fiskenäringen under 1900-talets första årtionden: motorisering av båtbeståndet, nya redskap, framväxten av en allt större marknad, skapade krav på fiske i fri konkurrens i allmänna fiskevatten. Det var främst på den svenska västkusten som en sådan utveckling var för handen och det var härifrån som kritik kom att riktas mot framhävandet av strandägarrätten i 1896-års fiskelag.[45] Strandägarrätten till fiske förhindrade fiske i större skala med teknologiskt avancerade metoder. Det visar sig här handla om fiskets kapitalisering, produktion enbart för en marknad, med andra ord: framväxten av kapitalistiska produktionsförhållanden inom fisket. I olika riksdagsmotioner begärdes en utredning om ändring i 1896-års fiskelag. Främst begärde man att rätten till fiske skulle bli oberoende av strandägarrätten.[46] Man menade att ord såsom "af ålder" och "öppna hafsstranden" i lagen av 1896 var alltför vaga när det gällde tillämpning i vitt skilda skärgårdsområden.

I kraft av sin överhöghet ändrade staten genom förordning av den 17 juni 1932 bl. a. innehållet i §§ 3, 18 och 19 i 1896-års fiskelag.
Denna innebar, då det gällde Strupö bys fiskerätt inom hemmanet, att den enskilda fiskerätten (som på Strupö tillkom hela skifteslaget) t. ex. strömmingsfisket minskades i havsbandszonen till att omfatta endast vattenområden med ett djup understigande tio meter, eller högst 180 meter från det ställe vid stranden, där stadigt djup av två meter vidtog.[47] Gränsen för allmänt fiskevatten kom därvid att flyttas närmare öarna och på de större fjärdarna blev fisket helt fritt.[48] Staten erbjöd dem som förlorat enskild fiskerätt ersättning i form av pengar. På Strupö hölls dock detta s. k. skiljemöte först den 20 juli 1938, då man enades om ett ersättningsbelopp om 18.000 kr för förlorat strömmingsfiske samt 2.000 kr för intrång i sjöfågeljakt och fjällfiske.[49]

IV.7.2. Staten och fiskarbönderna på kollisionskurs.

Reduceringen av strandägarrätten till fiske försatte de besuttna fiskarbönderna i ett utsatt läge i förhållande till statsmakten. Om man tidigare möjligen kan tala om ett patron-klientförhållande mellan staten och fiskarbönderna kom

man nu i och med fiskelagstiftningen på direkt kollisionskurs. I domböcker och tingsprotokoll kan man följa hur Strupös fiskarbönder senare ökar sina ersättningsanspråk, vilket kom att leda till en utdragen och omfattande rättstvist mellan kronan och Strupöborna.

När ersättningsanspråken så småningom drogs inför domstol för fastställande sänktes beloppet först av häradsrätten till 12 000 kr[50], vilket fastställdes vid överklagan till Göta Hovrätt.[51] Vidare överklagan till Kungl. Maj:t medförde att ersättningen ytterligare sänktes och kom att stanna vid 10 000 kr "i ett för allt", såsom det uttrycks i utslaget.[52]

Att ärendet kom att föras ända upp till Kungl. Maj:t berodde på att skiftesinnehavarna i Strupö by ansåg intrånget i den enskilda fiskerätten vara av avgörande betydelse för byns fortsatta överlevnad. Som vi kommer att se nedan hade lotsplatsen och därmed det kompletterande lönearbetet i byn upphört 1933, varför inskränkningen i byns fiskerätt ytterligare förstärkte Strupö fiskarbönders utsatta läge. Man kan i domstolshandlingarna finna hur dessa i första instans höjer sitt anspråk på ersättning till 40 000 kr och tillfogar argument om att skötars läge och antal påverkar ålens vandring och vidare att motorbuller från främmande fiskebåtar skrämmer iväg fisk och fågel.[53]

Domstolarna å sin sida låter företa omfattande undersökningar av t. ex strömmingsfiskets betydelse i Strupös totala fiske och söker visa att det perioden 1922–31 endast utgjorde 10% av hela fångstvärdet medan motsvarande siffra för perioden 1932–36 var 15%. Göta Hovrätt lät vidare utföra vad den kallade "värdering av det totala fisket", vilken visade att detta 1938 kunde taxeras till 36.600 kr. Det borde således vara, om man tolkar domstolens syn rätt, orimligt att utkräva en ersättning om 40.000 kr för ett intrång som omfattade 15% av 36.000 kr.[54] Så långt kan man finna domstolens argumentation saklig. Om man däremot kapitaliserar dessa 15% till en viss räntesats ett visst antal år (intrånget gällde ju inte endast ett år utan för all framtid) t. ex. till 5% under 40 år är snart de begärda 40.000 kr intecknade och snarare utgörande en *alltför låg summa*.

Granskar man dessutom domstolarnas argumentation litet närmare utifrån vår analys av bondeekonomins inre dynamik kan man också finna att man inte utan vidare, vilket för övrigt Ottar Brox påpekar i sin studie av den nordnorska bondeekonomin,[55] kan lyfta ut en "separat näringsgren" såsom på Strupö t. ex. strömmingsfisket ur bondeekonomin. Värderingen av Strupös totala fiske avser dessutom fisk som levererats till uppköpare och bortser t. ex. från den fisk som konsumerades direkt i byn. Vidare kan man säga att Strupös hushåll för sin reproduktion baserade sin existens på det faktum att inga jordresurser (i detta fall vatten) avyttrades – det skulle nämligen framtvinga en ökad grad av självexploatering. Det var därför troligen risken för en påtvingad ökad självexploatering som förmådde Strupöborna att värdesätta denna risk till 40.000 kr. I grunden handlade det dock för dem inte primärt om en säljbar vara, utan om

möjligheten för familjebrukets överlevnad. För staten och domstolarna var det däremot mycket lätt att förvandla kraven till en fråga om ersättning i pengar värderade i förhållande till en taxering av jorden – en taxering som för ekonomin på Strupö endast var av sekundärt intresse, eftersom man fortfarande var i hög grad naturahushållande, där jorden uppträdde såsom en *nödvändig produktionsbetingelse* och inte som en säljbar vara vilken som helst. På detta sätt kan man snarare finna en djup konflikt mellan staten och kapitaliseringen av fisket å den ena sidan och Strupö och familjebruket å den andra.

Det var inte bara på Strupö som denna konflikt var för handen. I hela Misterhultsskärgården förde olika byar talan mot kronan. I de flesta fallen blev resultatet som på Strupö, dvs. skifteslaget tilldömdes en kontant ersättning "i ett för allt". Strupöborna erhöll alltså 10.000 kr. Dessa 10 000 kr utgjorde mindre än 13 års kapitaliserad ränta räknat i 15% av totala fiskets värde 1938.

Vilka blev då de konkreta effekterna? Genom att staten utövade överhöghet över bondeekonomin, trädde alltså ändringarna i 1896-års fiskelag i kraft. I Strupös fall mot ekonomiska gottgörelser enligt Kungl. Maj:ts beslut ovan.

Som framkom vid rättegångarna var strömmingsfisket av stigande betydelse i Strupös reproduktion och man fick nu finna sig i att konkurrera på det allmänna fiskevattnet med icke-strandägande fiskare. Det hela försatte bondeekonomin och familjebruket i en direkt konkurrenssituation till fiskemarknadens utveckling av nya produktivkrafter och därmed sammanhängande förändringar i arbetsdelning och egendomsförhållanden.

IV.7.3. Det kompletterande lönearbetets bortfall – lotsplatsindragning.

I och med den nya jordlagstiftningen på Strupö 1881 skildes arbetsplikten från innehavet av jord. Arbetsplikten omvandlades till kompletterande lönearbete. Samtidigt med denna omvandling av arbetsplikten genomfördes 1881 partiell lotsfrihet, dvs. befälhavare behövde ej anlita lots, om denne ansåg sig själv kunna föra fartyg på betryggande sätt i lotsgivande leder."[6] 1894 återinfördes emellertid lotsplikten. Denna bestod fram till ca 1930, då 1928-års lotsförfattningssakkunniga förordade att lotsfriheten skulle återinföras och ersättas med en allmän sjöfartsavgift."[7]

Man kan konstatera att i och med omvandlingen av lotsningssysslan till kompletterande lönearbete, inträder lotsen för sin reproduktion i kvalitativt nya förhållanden, än då den var en skyldighet relaterad till jordinnehav. Lotsen har på detta sätt skilts från en tidigare nödvändig relation till sin jord och blivit på ett avgörande sätt avhängig förhållanden på nationell nivå. På samhällsformationsnivå medför utvecklandet av nya produktivkrafter inom sjöfarten att lotsens lönearbete försätts i en ny situation: fartygstonnaget växer, nya kommunikationsmedel utvecklas vilka minskar kustsjöfartens betydelse. Detta medför att Strupös roll som kustlotsplats succesivt minskar.

Medan perioden 1885–1925 kunde karaktäriseras av segeldrivet småtonnage i kustsjöfart, vilket gav Strupölotsarna visst arbete. Däremot medförde perioden under resten av 1920-talet och början av 1930-talet att skutfarlederna övergavs, tonnaget växte i och med maskindriften och fartygen började i större utsträckning än tidigare gå utomskärs. I början av 1930-talet inskränkte sig Strupölotsarnas arbete till inlotsning från havet av 2–5 000 tons lastfartyg, vilka intog timmer i Blankaholm på fastlandet. Utvecklingen av produktivkrafterna på nationell nivå hade alltså reducerat förutsättningarna för Strupölotsarnas lönearbete och den 1 juli 1933 drar staten in Strupö lotsplats.[14] I och med att lotsningsplikten inte var bunden till jordinnehav kunde lotsarna av staten förflyttas till annan lotsplats. Så sker också i fallet Strupö: de kvarvarande aktiva lotsarna förflyttas 1933 till lotsplatsen Kråkelund längre söderut i skärgården.

Detta innebär att det kompletterande lönearbetets roll i byekonomin ytterligare relativiseras, på så sätt att detta nu ej är lokaliserat till byn Strupö. Vid lotsarnas avgång ur aktiv tjänst återstår endast den statliga pensionen såsom bidragande del i byekonomin. 1933 upphör därmed över 362 års, i byekonomin, påtaglig relation med statsmakten. Lotsplatsnedläggningen understryker också Strupös funktionella periferisering ur nationell synpunkt: sjöfartsmarknaden kräver ej längre Strupöbornas insatser.

IV.7.4. Byutveckling.

Befolkningsmässigt minskar Strupö perioden 1925–1940 med hälften. 1930 är befolkningssiffran 43 och 1940 är motsvarande siffra 29.[15] Antalet hushåll minskar dock ej under denna period och är vid slutet av 1930-talet nio stycken. Man kan konstatera att hushållsstorleken minskat avsevärt. I slutet av 1930-talet består ett hushåll av i genomsnitt 3 personer. Dessa siffror pekar tydligt på stamfamiljens upplösning, minskat barnantal och kärnfamiljens begynnande dominans i gårdshushållen.

Man kan alltså finna att Strupös ekonomi under perioden från 1900 till mitten av 1930-talet genomgår ett flertal omvandlingsprocesser, vilka avsevärt reducerar dess reproduktionsförmåga. Genom köpmankapitalets expansion påverkas familjebruket, genom introduktionen av nya produktivkrafter minskar arbetskraftsbehovet, genom det kompletterande lönearbetets bortfall minskar arbetskraftsbehovet ytterligare.

Kan man då karaktärsera Strupö såsom dominerat av familjebruket under mitten av 1930-talet? Vårt svar är här delvis ja, eftersom byns grundläggande struktur inte förändrats: egendomsförhållandena är fortfarande desamma som vid sekelskiftet, naturahushållningen är fortfarande hög och slutligen är användandet av industriell teknologi förhållandevis litet. Byalaget är fortfarande en central produktionsenhet, eftersom boskapsskötseln är betydande även om antalet djur minskat. Behovet av utanför byn producerade varor har ökat lik-

som bindningen till marknaden. Fortfarande uppträder byn och byekonomins produktion såsom den centrala reproduktiva enheten för gårdshushållen.

Reproduktionen av denna ekonomi möjliggörs genom export av befolkningsöverskottet och genom långsam tillväxt i byns produktivkrafter: familjebruket konsolideras på detta sätt för en ganska lång tid framöver.

Å andra sidan medför detta att byekonomins förmåga att rekrytera nya hushåll minskar eller snarare omöjliggörs.[60]

Man kan karaktärisera situationen på Strupö vid 1930-talets början såsom ett resultat av kombinatioen mellan ett, relativt sett, konsoliderat familjebruk å den ena sidan och å den andra sidan effekterna av fiskelagstiftning och lotsplatsnedläggning, vilka bidragit till att öka avfolkningen på ön. Detta betyder i sin tur minskat demografiskt tryck på produktionsresurserna och om man för ett ögonblick bortser från priserna på avsaluproduktionen bör man här kunna spåra ett stagnativt element, eller skede, i byns tillväxt – familjebrukets konsolidering.

Emellertid visar sig just priserna på avsaluproduktionen bli avgörande under slutet av 1920-talet, för familjebrukets villkor på Strupö, något som skall belysas i det följande.

IV.8. Explicit underordnande under marknden.

I den föregående framställningen har diskuterats köpmankapitalets expansion in i byekonomin. Vi har kunnat konstatera att detta medfört att byns avsaluproduktion alltmer kontinuerligt bundits till marknaden. En viss specialisering inom fisket har skett, främst då av skötfisket som under 1920- och 1930-talen kommit att utgöra en stor andel i avsaluproduktionen. Genom denna permanentade marknadsrelation har byekonomin "blottlagts" på ett sätt som ej tidigare var för handen. Förändringar på marknaden t. ex. då det gäller prissättning på byns avsaluproduktion kommer därför att i hög grad påverka byns ekonomi.

I och med att den kapitalistiska varuproduktionen och därmed marknadshushållning blivit alltmer dominerande på samhällsformationsnivå vid denna tid, regleras prissättningen på varor av andra mekanismer än vid, under ideala förhållanden, enkel varuproduktion.

1930-talets allmänna lågkonjunktur i Västeuropa slår även igenom inom det svenska fisket. För fiskarbönderna på den svenska ostkusten ger sig detta itll känna i form av minskade avsättningpriser på fisk främst då det gäller strömmingen. Inte minst en ökad import från utlandet bidrog till prisfallet. Som exempel kan nämnas att bruttomedelvärdet på fångsten (räknat i fast penningvärde) per fiskarbondehushåll i Kalmar län i genomsnitt sjönk med över 20%

under perioden 1918–1934.[61] Detta innebar att realinkomsten för dessa fiskarbönder 1934 snarare låg under än över 1920-talets inkomster.[62]

Räknat i fast penningvärde förtjänade Strupös fiskarbönder under samma period följande på sin avsaluproduktion av fisk:[63]

1919	10 000 kr
1922	7 818 kr
1926	11 568 kr
1933	9 602 kr

Som exempel på prisfallet kan nämnas att fiskarbönderna 1918 erhöll 62 öre/kg för strömmingen, medan denna siffra redan 1921 sjunkit till 26 öre/kg.[64] Under resten av 1920-talet höjdes priset igen dock utan att tangera 1918 års priser.

Om man ser till byn Strupös inkomster av fiskförsäljning under perioden 1919–1933 kan man dock finna att dessa förhåller sig ganska konstanta. Samtidigt minskar byns befolkning från 60 till 40 personer under motsvarande period, vilket pekar på en genomsnittlig inkomstökning räknat per hushåll. Dessa hade nu reducerats till sju. Den antydda genomsnittliga inkomstökningen bör i sin tur relateras till deflationen, vilket i praktiken bör ha lett till att fiskarböndernas på Strupö reella köpkraft snarare ökade något. Emellertid: eftersom värdet på de marknadsproducerade varor, som ingick i familjebrukets reproduktion minskade mindre än värdet på avsaluproduktionen 1916–1935, kan man anta att en del av familjebrukets överskott (sektor c i fig. 11) fick tas i anspråk för överlevnaden.[65] Man bör här då sammanfattningsvis kunna räkna

med en viss stagnation i konsumtionsnivån hos Strupös fiskarbondehushåll vid mitten av 1930-talet.

Å andra sidan kunde i detta läge potentiella ekologiska nischer exploateras. Genom en ökning av naturahushållningsnivån kunde på så sätt familjebruket kompensera den sänkta "bytesbalansen" med marknaden. Med andra ord kunde familjebruket öka sin självexploatering. Som vi diskuterade inledningsvis kring familjebruket och den expanderande marknaden, fanns emellertid också en annan utväg, nämligen att kompensera prisfallet på avsaluproduktionen genom att utveckla arbetets produktivkraft inom denna sektor.

Vi har inte möjlighet att följa denna utveckling vidare på Strupö eftersom statsmakten genom 1933 års fiskhandelsutredning aktivt ingriper i det lokala skeendet. I denna utredning sökte man finna former för fiskarbönderna att starta och organisera sig i ekonomiska föreningar. Syftet med och betydelsen av sådana föreningar karaktäriserades av Hammar på följande sätt:

> "Genom att samla fiskarena i fasta organisationer kunde man bygga upp den egna försäljningen. Den ekonomiska föreningsrörelsen skapade också möjlighet att ordna kapitalbildning, som var nödvändig för en alltmer kapitalkrävande marknad."[66]

Syfter var alltså att effektivisera och stärka konkurrenskraften inom avsalufisket. Att förbilliga kostnaden för framställning av varan (i detta fall fisk) är det viktigaste vapnet i kampen för en plats på marknaden för att citera Rosa Luxemburg.[67] Vägen låg alltså öppen för startandet av fiskekooperation i nordöstra Smålands kustland.

Via hushållningssällskapens fiskeritjänstemän startades diskussioner med fiskarbönderna och yrkesfiskarena. Den 19 maj 1935 bildas Västerviks Fiskförsäljningsförening (VFF).[68] I korthet organiserades föreningen på följande sätt: varje medlem förband sig att sälja sin fisk till föreningen. Av summan som betalades för levererad fisk drogs en mindre procent som insattes såsom vederbörandes kapitalinsats i föreningen. Insättningen per medlem var dock maximerad. Varje medlems insats kallades garantikapital och denna summa ökades för varje år med ca 3% av årets fångstvärde. I föreningen fick varje medlem en röst oberoende av insatt kapital.

Genom bildandet av denna fiskekooperation skapades möjligheter för kapitalbildning utöver vad en enskild fiskarbonde kunde ackumulera. Vidare kunde kooperationen vidga sin kontroll då det gällde upphandling och distribution, samt inom vissa gränser garantera prisstabilitet, vilket också var syftet med statsmaktens ingripande i fiskhandeln.

I och med att kapitalbildningen ökas , ökas också förutsättningen för kapitalisering av fisket, dvs.utvecklandet av nya produktivkrafter som kan höja arbetsproduktiviteten och därmed sänka kostnaden per producerad enhet. Genom att kostnaden per producerad enhet kan sänkas, skapas också förut-

sättningen för att den ekonomiska föreningen skall kunna inträda på den fria kapitalistiska marknaden, i konkurrens med andra producenter. På denna marknad kan den sälja sin vara lättast som har den högsta arbetsproduktiviteten och därmed den lägsta produktionskostnaden. Den marknad som fiskarbönderna organiseras kring, bestäms i sin dynamik alltså i hög grad av arbetsproduktivitetsutvecklingen. Vi har tidigare diskuterat hur denna i sin tur är relaterad till kapitalackumulation och produktion av mervärde.[69] Konkret betyder detta för Strupös fiskarbönder att man nu aktivt inträtt på en kapitalistisk varumarknad, där låga priser på avsaluproduktionen av familjebruket i huvudsak kan besvaras på två sätt: antingen genom ökad självexploatering eller genom specialisering av produktionen. Några andra möjligheter synes knappast kvarstå vid mitten av 1930-talet. Etablerandet av fiskekooperation innebar till en början ingen förändring på bynivå. Fisket skedde fortfarande i huvudsak gårdshushållsvis. Strupöborna kom tidigt med i VFF, som snabbt växte. Till en början fick föreningen konkurrera med de lokala uppköparna, som etablerat sig strax efter sekelskiftet 1900. Under de närmaste årtiondena övertog dock föreningen successivt mer och mer av den lokala uppköpningsmarknaden.

I och med bildandet av kooperativ förening organiserar sig också fiskarbönderna och yrkesfiskarena i en fackförening. Kalmar läns fiskareförbund bildas 1928 och delas 1934 i ett nordligt och ett sydligt förbund. På riksnivå ingår detta förbund i Ostkustfiskarenas Centralförbund, som bildas vid samma tid.[70] Enligt stadgarna syftar dessa förbund till att tillvarataga medlemmarnas ekonomiska och sociala intressen, anordna studieverksamhet etc.[71] Bildandet av fackförening kan ses som ytterligare exempel på hur framväxandet av en expanderande kapitalistisk marknad på samhällsformationsnivå, integrerar de direkta producenterna i en ökad arbetsdelning och därmed varubyte, där producenterna hädanefter kommer att uppträda som en yrkesgrupp vilka producerar en viss vara. Startandet av kooperation och bildandet av fackförening utgör med andra ord ett av de avgörande incitamenten för fiskarbondeekonomins reella inträde på den kapitalistiska varumarknaden.

IV.9. Byutveckling fram till 1940-talets slut – befolkningsminskning, ny teknologi introduceras.

Det kompletterande lönearbetets bortfall, köpmankapitalets expansion och utvecklandet av nya produktivkrafter påverkade visserligen familjebrukets innehåll på Strupö. Genom att det successiva befolkningsöverskottet kundet exporteras bibehåller dock byn i stort sett karaktären av fiskarbondeekonomi under resten av 1930-talet. Graden av naturahushållning är fortfarande hög men differentieringen minskar i takt med att gårdshushållen finner det "räntablet" att ersätta lokal produktion med varor köpta på marknaden. Boskapen minskar

i antal och utgörs i slutet av 1930-talet av ett tiotal kor samt grisar. I sin tur nödvändiggör detta fortsatt samarbete på bynivå genom byalaget. I allmänhet kan man dock konstatera att befolkningsminskningen och minskningen av differentieringen i produktionen medför att perifera resurser i form av åkrar och betesmarker ej längre brukas. Då det gäller fördelningen av mantalsandelar på gårdshushållen förblir dessa desamma som vid sekelskiftet men under början av 1940-talet börjar arrrenden förekomma. Detta går till så att hushåll som slutar producera inom byn, t. ex. vid avflyttning, arrenderar ut sin andel i byn till något annat gårdshushåll. Någon försäljning av delar förekommer ej.

De vikande befolkningssiffrorna på Strupö medför att kommunen 1939 beslutar dra in skolan på Strupö.[7] I fortsättningen får barnen på Strupö gå i skola på Vinö längre in i skärgården. Nedläggandet av skolan innebär på bynivå att barnen under skolpliktig ålder ej längre dagligen befinner sig i byn. I stället markeras ytterligare på detta sätt byekonomins integration i den nationella samhällsformationen. Medan skolans lokalisering till Strupö i viss mån torde ha bidragit till att stärka den lokala socialisationen, betyder nedläggningen att den dagliga sociala heterogeniteten i bylivet minskar och skolbarnen ingår inte längre som en självklar del i denna. Emedan nu även dagliga tidningar och radioapparater finns i hushållen konfronteras hävdvunna lokala idéer och uppfattningar med nya värderingar, framsprungna ur marknadsekonomins expansion.[8]

Under början av 1940-talet tillkommer ytterligare teknologi i byekonomin. Utvecklingen inom avsalufisket och då främst strömmingsfisket kräver större båtar. På Strupö ersätter man vid denna tid skötekorna och storbåtarna med s. k. däckare. Dessa båtar är ca 25 fot långa, helt däckade med lastrum och akterruff samt utrustade med tändkulemotor som drivs med råolja. Båtarna kommer i stor utsträckning att möjliggöra längre fiskefärder. Under slutet av 1940-talet, då skötfisket intar en central position i byekonomin, bedrivs detta fiske ute i Kalmarsund, där man övernattar i båtarna och ej som tidigare går in till kusten under natten. Anskaffandet av nya båtar kan ses i samband med kapitaliseringen och därmed ökningen av skötfiskets produktivkraft. För Strupös del var denna ökning av arbetets produktivkraft tills vidare i viss mån förenlig med reproduktion av familjebruket. Den avhängiggjorde emellertid ytterligare byn marknaden och aviserade familjebrukets upplösning. Vid denna tid byggs också de första vindgeneratorerna för el-ström på Strupö. Dessa levererar 12-volts ström för belysning i bostadshusen, men får fortfarande kompletteras med fotogenbelysning.

Under andra världskriget kunde Strupö liksom under det första världskriget öka sina inkomster. Militären uppförde ett trätorn för luft- och sjöspaning. Strupöborna utförde transporter i skärgården åt militären. Man sålde sälkött, trutungar och fisk till fiskuppköparen. Särskilt abborre och strömming gav goda inkomster, eftersom efterfrågan på dessa produkter ökade. Man sålde

även den del potatis. Temporärt inkallades några av byborna till militärtjänstgöring.

Strax efter andra världskriget utgör befolkningen på Strupö ca 20 personer fördelade på sju hushåll för att 1950 uppgå till 16 personer fördelade på sex hushåll.[4] Detta möjliggjorde ytterligare arrenden för de kvarvarande gårdshushållen, vilka på detta sätt genom de nya produktivkrafterna kunde exploatera resurserna intensivare med samma arbetsinsats som tidigare.

Vi kan sammanfatta byns inre utveckling från sekelskiftet till slutet av 1940-talet på följande sätt: Genom export av befolkningsöverskott, ianspråktagande av nya produktivkrafter samt genom ökat marknadsberoende minskas graden av differentiering i byns produktion i riktning mot ökad specialisering och avsaluproduktion. Detta innebar dock ingen omvandling av byns grundläggande produktionförhållanden, som bestod, bortsett från arrenderingarna av avflyttade hushålls andelar. Naturahushållningen var fortfarande betydande och familjebruket närmast dominerandei byekonomin.

IV.10. 1950-talet: familjebruket mot staten och marknaden.

Vi konstaterade tidigare arbetsproduktivitetens tillväxt inom det svenska fisket under 1900-talet. Det var särskilt på västkusten som fisket snabbt kapitaliserades, speciellt efter införandet av trålredskapet. Före 1950 var detta trålfiske av mindre betydelse i Östersjön och på den svenska ostkusten. Strömmingsfisket bedrevs här i större utsträckning inom ramen för skärgårdsbyarnas familjebruk även om större hamnstäder var centra för specialiserat kapitalintensivt avsalufiske. Längs ostkusten bedrevs ännu i huvudsak skötfiske med de mindre däckade båtarna. I Västerviks skärgård sjönk priserna på strömming under slutet av 1940-talet. 1950 fick fiskarbönderna och yrkesfiskarena i genomsnitt 41 öre per kilo.[5] Tendensen var att man tvingades allt längre ut på allmänt vatten för att få acceptabla fångster. Detta medförde att liggtiderna till havs blev längre, vilket medförde högre driftskostnader. Vidare uppstod vissa problem då det gällde färskhållning av fångsten. Fångsterna landades ofta direkt i Västervik eller Oskarshamn. Eftersom Strupö är beläget mitt emellan dessa städer blev det långa gångtider.

I början av 1950-talet försätts detta skötfiske med tvåmansbåtar i en utsatt position i och med att västkusttrålare börjar fiska strömming utanför kusten norr om Öland. Dessa trålare ökar avsevärt de genomsnittliga fångsterna. Vidare kunde dessa trålare ligga ute längre tid än skötfiskarena, eftersom medhavd kylningsis möjliggjorde längre förvaring av färsk fångst. Priset på strömming sjönk och skötfiskaren började utkonkurreras till följd av sin lägre arbetsproduktivitet. 1954 erhåller Västervik sin första trålare och redan några år därefter utgör trålfisket det klart dominerande fångstsättet inom strömmingsfisk-

et. Detta innebar att skötfisket utkonkurrerades: 1953 var skötfiskets bästa år då 1.900 ton inlevererades till VFF, 1956 var totalfångsten nere i 900 ton och 1962 ca 300 ton.[76]

Med sin lägre arbetsproduktivitet inom strömmingsfisket kunde många av skärgårdsbyarnas familjebruk inte längre reproduceras utan att även sektor a (se fig. 11) involverades. Detta borde hypotetiskt peka på familjebrukets slutliga kollaps på Strupö och således illustrera vår inledningsvis diskuterade modell för familjebrukets upplösning. I undersökningen visar det sig emellertid att ett tredje, av marknaden orsakat, alternativ öppnar sig, vilket delvis modifierar vår möjlighet att verifiera hypotesen om familjebrukets upplösning. Trålfisket i Östersjön startade ytterligare en omvandlingsprocess i kustbyarna. I några skärgårdsbyar gick man samman i partsrederier för inköp av trålare, t. ex. på Harstena i Gryts skärgård och på Händelöp och Nävelsö i Västerviks och Misterhults skärgårdar. Detta innebar en snabb omvandling och upplösning av familjebruket på dessa öar, eftersom man nu helt dragits in i den kapitalistiska varumarknaden. För andra skärgårdsbyars invånare återstod att öka sin självexploatering eller att flytta från skärgården för lönearbete i någon av städerna på fastlandet. Ökad grad av självexploatering blev här sällan nödvändig eftersom utflyttning och lönearbete på fastlandet kunde "kanalisera" familjebrukets kris i skärgårdsbyarna. I en del andra skärgårdsbyar än dem som ovan angivits, lyckades man genom specialisering på ålfiske finna en för bondeekonomin "räntabel" ersättning för det marknadsorienterade skötfisket. Detta gäller bl. a. på Örö och Strupö. Priserna på ål började stiga på den internationella marknaden och nya redskap (t. ex. klashåmmor) möjliggjorde ökade fångster. Till skillnad från trålfisket var ålfisket möjligt inom ramen för familjebruket, eftersom det fortfarande kunde utföras inom ramen för ett gårdshushålls arbetskapacitet. I de skärgårdsbyar där man hade ekologiska förutsättningar för ålfiske konsoliderades därför delvis familjebruket. Detta gäller särskilt på Örö och Strupö. I andra byar, t. ex. på Nävelsö och på Händelöp, vilka är belägna i nära anslutning till fastlandet och således ej har fiskevatten i ytterskärgården, där den priskraftiga blankålen vandrar, var satning på ålfiske som avsalusektor i en sämre utgångsposition då det gällde konkurrenskraft på marknaden.

Det tredje alternative för familjebruket på Strupö i kampen mot en övermäktig utveckling av arbetsproduktiviteten inom strömmingsfisket var alltså höjda priser på ål. Kampen mot marknaden med ytterligare kapitalisering klarades genom att man kunde ändra innehållet i avsaluprodukten från strömming, såsom dominerande till ål – en ny ekologisk nisch inmutades. Introduktion av nya och effektivare redskap bidrog också till att åter höja värdet på avsaluproduktionen. Detta pekar på att man på Strupö lyckades vända priskurvan på avsaluproduktionen uppåt igen (vid situation 2 i figur 11, för att återknyta till vår inledande teoretiska diskussion). Man skulle något tillspetsat kunna säga att man här "lurar" marknaden samtidigt som man utnyttjar den för att reprodu-

cera familjebruket. Det centrala för familjebruket är som ovan diskuterats nämligen att ej låta sektor b inkräkta på sektor a och c (se fig. 11).

Då det gäller existensmedel inom ramen för familjebruket kommer dessa alltmer under 1950-talet att ersättas med marknadsproducerde sådana. Genom ökat ålfiske ökas tillgången på kontanta medel, vilket i sin tur möjliggör inköp av marknadsproducerade varor. Detta framstår som mer räntabelt än att producera dem lokalt. Dessa varors försäljningspris har med andra ord underskridit gränsen för vad bondeekonomins producenter finner vara räntabelt, givet den egna arbetsinsatsen. I takt med monetarisering av bondeekonomin "frigörs" arbetskapacitet som i motsvarande grad förläggs inom avsaluproduktionen för att möjliggöra inlöp av existensmedel på varumarknaden. Tiden närmast efter 1950 karaktäriseras för Strupös del av ökat marknadsberoende och specialiering inom den egna produktionen. I och med ålfiskets alltmer ökade betydelse i byekonomin ökar också betydelsen av byns kontroll över resurserna i havsbandet. Vid hemmansgränsen mot allmänt fiskevatten ligger de hamstånd som alltmer blir avgörande för möjligheten till fångst av blankål, den ål som vid avsalu ger högst pris. Dessa hamstånd ligger enligt 1896-års fiskelag *inom* hemmansgränsen. Lagändringen på 1930-talet har visserligen "frigjort" delar av skötfisket vid hemmansgränsen mot havet men fram till 1940-talets slut berör lagändringen ej ålfisket. Medan familjebruket i princip kan sägas ha gått segrande ur konflikten med marknaden då det gällde strömmingsfisket fick man nu istället öppna en ny "front" betingad av just utvecklingen inom trålfisket. Utvecklandet av nya produktivkrafter inom strömmingsfisket kom att kräva en "sprängning" av egendomsförhållandena, speciellt med avseende på den i 1896-års fiskelag stadfästa strandägarrätten till fiske. Kapitaliseringen av fisket genomfördes i hög grad *utom* ramen för strandägandet och i takt med att nya redskap och metoder utvecklades inom det kapitalintensiva fisket ökade också de icke-strandägandes behov av fiskevatten, som då det gällde det kustnära fisket på ostkusten i huvudsak var enskilt och ägt av bysamfälligheter såsom på Strupö. I och med kapitaliseringen av fisket ökar antalet icke-strandägande fiskare snabbast och behovet av att "frigöra" enskilt fiskevatten för fortsatt kapitalisering ökar. Genom sitt utövande av överhöghet tillsätter staten 1943 en fiskerättskommitté med uppdrag att undersöka möjligheterna till att i högre grad göra kustfiskevatten till allmänna vatten med fritt fiske av såväl fjällfisk som strömming."

Utredningen visade att fisket vid ostkusten söder om Stockholm bedrevs enligt helt andra rättssedvänjor och under helt andra ekologiska betingelser än vid norrlandskusten. Söder om Stockholm var den enskilda fiskerätten helt dominerande i det kustnära fisket. I samband med förarbetet till den nya lagen framhöll också Ostkustfiskarenas Centralförbund att den enskilda fiskerätten i Östergötlands och Kalmar läns skärgårdar borde utsträckas till att omfatta även sättstånd (skötfisket) och hamstånd (ålfisket) så att näringen som sådan

inte fick sämre existensbetingelser.[78]

Den nya lagen om rätt till fiske, antagen på höstriksdagen 1950, kom ej att tillgodose detta krav från ostkustfiskarna, utan gränsen för enskild fiskerätt kom att flyttas västerut dvs. närmare kusten. Rätten till enskilt fiske kom enligt den nya lagtexten att få innehas av strandägare intill 300 meter från stranden av fastlandet eller ö av minst 100 meters längd samt allt vatten inom djupkurvan för tre meter.[79] Vidare kan enskild fiskerättsägare sträcka ut fast redskap i allmänt vatten, dock högst tvåhundra meter från den enskilda vattengränsen.

Medan 1896 års fiskelag stadgade att enskild fiskerätt var gällande intill 180 meter runt holmar och skär, stadgar 1950 års lag att en ö måste vara av minst etthundra meters längd för att enskild fiskerätt skall kunna gälla. Tillämpad i ytterhavsbandet betyder detta naturligtvis att få öar kan kan uppfylla kravet om minst etthundra meters längd. Tar vi exemplet Strupö kan vi finna att gränsen mot öppna havet karaktäriseras av små och spridda skär och holmar som är mindre än etthundra meter i längd. Man förlorar alltså här den enskilda fiskerätten. På kartan (fig. 12) visas hur gränsen för enskilt fiske flyttas närmare hemön. Vi får förflytta oss i västlig riktning intill öarna Klanten, Rågottskär och Österskär för att finna öar av minst etthundra meters längd. Den nya gränsen kommer därför att ligga 300 meter utanför dessa öar. Fiskevattnet runt de yttersta skär, vilka har en längd under ett hundra meter har därmed blivit allmänt. Rätten att på det nya allmänna vattnet få fiska med fasta redskap (t. ex. håmstånd för ålfisket) får hädanefter sökas hos länstyrelsen varvid företräde ges till yrkesfiskare.[80] I praktiken har detta intill början av 1970-talet inneburit att Strupöborna äger företräde till sitt före detta enskilda fiskevatten. 1950 års lag om rätt till fiske "frigör" således i Misterhultsskärgården vattenområden från bysamfälligheterna. På kartan (se fig. 12) framgår att Strupös fiskarbönder på detta sätt förlorade den enskilda rätten till 11 håmstånd vid yttre havsbandet, vilka i och med det allt intensivare ålfisket var av potentiellt stor betydelse för byns ekonomi, ehuru dessa vid höststormar hade ett utsatt läge. Förutom att man på detta sätt förlorade viktiga håmstånd i havsbandet innebar 1950 års lag också att skötfisket i det närmaste blir fritt vid svenska ost- och sydkusten (dvs. obunden av strandägarrätten).[81] För norra Kalmar läns skärgårdsområden gäller dock att skötfisket endast får bedrivas på enskilt vatten av svensk medborgare, då detta vatten har ett större djup än sex meter och är beläget på ett avstånd ej understigande tvåhundra meter från fastlandet eller ö av minst etthundra meters längd.[82] För Strupös del innebär detta att ytterligare delar av tidigare enskilt fiskevatten (sättstånd) vid ytterkobbarna förloras. (se fig. 12).

Så blir också fallet på vattenområdet Strupödjupet i mellanskärgården mellan Strupö och Vinö. 1950 års fiskelag var en statlig jordreform. Denna jordreform tog fasta på behovet av en egendomsrätt som gynnade ytterligare ka-

Fig. 12. Karta över Strupös hemmansgräns mot havet 1896 och 1950.
(Map of Strupö village border line to open sea 1896 and 1950.)

Teckenförklaring:

x·x·x·x·x = 180 m gränsen 1896 års fiskelag
——— = 300 m gränsen 1950 års fiskelag
– – – – = 200 m gränsen fritt skötfiske 1950 års fiskelag
⊗ = Strupös hamstånd utanför 1950 års gräns för enskilt fiskevatten

pitalisering inom fisket, fiske för profit på bekostnad av fiske för reproduktion av familjebruket. Lagstiftningen gynnade med andra ord de producenter som kunde producera billigast för den kapitalistiska varumarknaden. För skärgårdsbyarna i havsbandet innebar lagen att man förlorade viktiga reproduktionsbetingelser i form av sättstånd och håmstånd i och med att dessa nu kom att hamna på allmänt fiskevatten. I föregående avsnitt konstaterade vi att olika ekologiska betingelser kunde ge olika resultat för fortsatt reproduktion av familjebruket. På Runnö,[11] Örö och Strupö klarade man vidmakthållande av byekonomins struktur medan många andra byar i skärgården fick sina existensbetingelser inom ramen för familjebruk helt eller nästan helt eliminerade. Liksom vid ändringen av 1896 års fiskelag på 1930-talet tillerkändes fiskarbönderna ekonomisk ersättning för eventuellt förlorad förmån av enskild fiskerätt. I dom från Kalmar och Blekinge fiskevärderingsnämnd tillerkändes t. ex. Strupös skifteslag den 15 maj 1964 ett skadestånd på 51.014 kr att fördelas inom skifteslaget i förhållande till mantal.[11]

Liksom vid ersättningen på 1930-talet var detta en engångssumma, vilken ånyo ställde Strupös ekonomi inför det faktum att jord (eller i detta fall fiskevatten) blivit en handelsvara. Staten synes här fungera som garant för att familjebrukets viktigaste existensbetingelse, jorden, antar varuform, medan som vi tidigare sett denna i Strupös fall är en del av villkoren för reproduktion av familjebruket och således inte en säljbar vara.

Till skillnad från striden med kronan på 1930-talet avstod Strupös fiskarbönder från att föra ersättningsdiskussionen vidare till högre instans. Ostkustfiskarnas Centralförbunds, dvs. fackföreningens, krav på att sättstånd (skötfisket) och håmstånd (ålfisket) borde undantas nedskärningen av strandägarrätten, lämnades i princip utan åtgärd i lagtexten. Istället tillfogades en formulering om att yrkesfiskare hade företräde på dessa "frigjorda" sättstånd och håmstånd. Vilka yrkesfiskare som skulle ha företräde skulle som tidigare nämnts fortsättningsvis avgöras av länsstyrelsen i respektive berört län. Fiskarbönderna gick alltså i stort sett förlorande ur kampen om strandägarrättens vara eller inte vara. Emellertid påverkade detta ej nämnvärt produktionsvillkoren just då, eftersom prisutvecklingen på ål var gynnsam och emedan håmstånden utanför den nya gränsen mot allmänt vatten ej brukades. Samtidigt står det dock klart att denna statliga jordreform minskade hemmanets ytareal där suveräniteten över hävdvunna gränser upphörde och flyttades närmare hemön.

IV.11. Byutveckling 1950–1965 – familjebrukets kollaps.

I början av 1950-talet är naturahushållningen fortfarande betydande i byekonomin. Vid denna tid köper ett av gårdshushållen 1/8 mtl och utökar på så sätt sin andel i byn till 1/4 mtl. Detta är den enda omfördelning av mantalsupp-

delningen som sker. I övrigt består mantalsfördelningen sedan 1884.* Formellt är byn uppdelad på åtta gårdar, men avflyttningen har medfört att nyttjanderätten genom arrenden slagits ihop. Under mitten av 1950-talet minskar antalet hushåll i byn till fem och befolkningen utgörs av femton personer. Som reellt producerande hushåll inom ramen för familjebruk återstår tre hushåll. Övriga hushåll utgörs av pensionerade lotsar och fiskarbönder, vilka mest producerar för husbehov och mindre eller inte alls för en marknad. Boskapen har minskat till fem kor och några grisar. Befolkningsminskningen reducerar tillgången på arbetskraft i gårdshushållen. Vidare blir det räntabelt för dessa att i allt större utsträckning införskaffa existensmedel via marknaden framför att producera dem inom ramen för familjebruket. Vi kan under första hälften av 1950-talet finna en process inom byekonomin som kan karaktäriseras på följande sätt: Minskad tillgång på arbetskraft i gårdshushållen minskar möjligheterna att upprätthålla en differentierad lokal produktion av produktions- och existensmedel. Å andra sidan har utvecklandet av nya produktivkrafter och höjningen av den genomsnittliga arbetsproduktiviteten på den marknad, där man avyttrar sitt överskott, framtvingat en motsvarande specialisering inom byekonomin. Den ökade specialiseringen medför att penningekonomin får allt större betydelse i den lokala reproduktionen. Denna ökade mängd pengar ger möjlighet att ersätta hotet om ökad självexploatering (till följd av minskad tillgång på arbetskraft i hushållen vid fortsatt lokal differentierad produktion) med ökat inköp av varor på marknaden. Vid en första början kanske man kommer att tänka på "hönan och ägget" i denna process. Låt oss därför söka klarlägga kausaliteten.

Som inledningsvis diskuterats i detta kapitel bygger den kapitalistiska varuproduktionen på en ständig höjning av arbetets produktivkraft. Den enkla varuproduktionen inom bondeekonomin tvingas i förhållande till den kapitalistiska varumarknaden därför in i en situation där den måste söka höja sin arbetsproduktivitet så att den kan konkurrera. Höjningen av denna arbetsproduktivitet kräver antingen utvecklandet av nya produktivkrafter eller ökad självexploatering med bibehållande av existerande produktionsteknik. Intill en viss gräns är det senare möjligt men därefter *måste*, synes det, de enkla varuproducenterna specialisera sin produktion för att kunna reproducera sig. Specialiseringen medför att med minskad befolkning som i fallet Strupö kan man inte i längden upprätthålla den differentierade produktionen med hänsyn till mängden insatt arbete per producerad enhet: det blir räntabelt att istället införskaffa existensmedel via marknaden. Det är som man kan se den expanderande kapitalistiska varumarknaden som framtvingar specialiseringen inom Strupös ekonomi. Marknadsuderordnandet av de direkta producenterna är

* 1959 försäljs 1/12 mtl utom byn för en summa av 28.500 kr, se vidare kap. IV.12.

därför ingen valsituation för de senare utan ett resultat av familjebrukets lägre arbetsproduktivitet.[85]

Graden av differentiering i Strupös produktion minskar också betydligt i början av 1950-talet. Framför allt gäller detta boskapsskötseln som krävde stor arbetsinsats och daglig tillsyn. I och med befolkningsminskningen blir arbetsinsatsen per hushåll högre då det gäller hållande av boskap. Med hänsyn till arbetsinsatsen gav inte foderskörden tillräckligt utfall för att försörja boskapen och man fann det räntabelt att mot mitten av 1950-talet köpa delar av vinterfodret på fastlandet. Betesgången på de olika öarna inom hemmanet krävde liksom tidigare båtflyttning av boskapen. Mjölkningen skedde genom att man med motorbåt uppsökte boskapen på de olika öarna. Sommartid började byn vid denna tid öka sin befolkning genom att de första utbys sommargästerna anländer. Dessa erbjöd inom vissa gränser ett arbetskraftstillskott då det gällde medhjälp vid slåttern och boskapsflyttningen. I praktiken var emellertid snart den undre gränsen för boskapsskötselns räntabilitet inom ramen för familjebruket nådd. 1957 beslutar det första hushållet upphöra med hållandet av kor och 1961 försvinner de sista korna från byn. Några hushåll fortsätter att hålla grisar och höns under resten av 1960-talet. De sista försvinner 1969. I och med att korna försvinner ur byekonomin har det materiella grundlaget för byalaget och det gemensamma arbetet i hög grad försvunnit. Skörd och boskapsflyttning som var gemensamma aktiviteter i byn blir ej längre nödvändiga. En rad andra arbetsinsatser, såsom tillsyn av stengärdesgårdar, rensning av betesmarker etc. förlorar också funktion i byns reproduktion. Den produktion som utförs inom byn efter 1960 är möjlig med gårdshushållet som största produktionsenhet. Upphörandet av boskapsskötseln i byn innebär att graden av naturahushållning drastiskt minskar. I fortsättning består denna i huvudsak av viss grönsaks- och potatisproduktion som dock ej täcker hushållens årsbehov. Efter 1960 är det därför i huvudsak endast fisk man är självförsörjande på. I övrigt har man blivit helt beroende av varubyte och marknadsproduktion.

Man kan här konstatera att graden av självförsörjning och byalagets betydelse minskar i samma utsträckning som den kapitalistiska varumarknaden lägger under sig byn produktion. I sin tur ökar specialiseringen av produktionen och hushållen isoleras. För att åter apostrofera Rosa Luxemburg har Strupös fiskarbönder genom det förändrade förhållandet mellan familjebruket och marknaden nödgats:

> ". . . give up production for personal needs and to produce exclusively for the market."[86]

Detta innebär att jorden konkret nästan upphört att spela någon roll i byekonomin. Istället är det fiskevattnen som nu blir av avgörande betydelse. För att kunna upprätthålla samma konsumtionsnivå, när naturahushållningen nästan upphört, måste gårdshushållen öka sin tilgång på kontanta medel för in-

köp av existensmedel på marknaden. Detta sker genom att ålfisket intensifieras. Priserna på ål stiger och reproduktionen av hushållen blir möjlig genom detta.

Om man återanknyter till resonemanget om villkoren för relationen mellan familjebruket och den expanderande marknaden, kan man av framställningen ovan finna att villkoret om konstant andel marknadsproducerade varor i familjebruket i Strupös fall ej är för handen, speciellt från 1930-talet fram till början av 1960-talet. Istället sänker marknaden värdet på arbetskraften inom sektor a (se fig. 11) genom att främst existensmedel men även produktionsmedel antar varuform. Detta betyder att familjebrukets succesiva upplösning på Strupö ej skett genom våldsamma prisfall på avsaluprodukten utan genom att marknaden sänker värdet på arbetskraften inom sektor a (= nödvändigt arbete för produktion av bruksvärden)." Jämfört med det inledande modellresonemanget sker alltså subsumtionsprocessen på Strupö delvis "bakvägen" genom att sektor a alltmer involveras i varubyte samtidigt som sektor b expanderar. Som man kan se innebär detta familjebrukets kollaps, vilket dock ej behöver betyda sammanbrott för produktionen. Skillnaden ligger i att under 1960-talet Strupö omvandlas till en monokultur i det närmaste helt avhängig marknaden med produktion "exclusively for the market". Låt mig därför också kort nämna något om monokulturiseringsprocessen på Strupö. Men först några ord om befolkningsutvecklingen.

Ser man till befolkningsutvecklingen under perioden 1950–1965 erhåller man siffror enligt tabell 5."

Tabell 5. *Befolkningsutveckling på Strupö 1950–1965. (Development of population on Strupö 1950–1965.):*

1950	16 personer	6 hushåll
1955	12 "	5 "
1960	10 "	4 "
1965	7 "	3 "

Vid slutet av 1960-talet inträder teoretiskt sett den period då generationsskifte borde ske på gårdarna. De kvarvarande sönerna väljer dock att flytta från byn för att utbilda sig för lönearbete på fastlandet.

Inte minst den "ideologiska interventionen" i familjebruket under 1900-talet samt denna ekonomis successiva kollaps torde ha gjort alternativa livskarriärer på fastlandet mer attraktiva än övertagande av gårdar på Strupö. Under denna period konfronteras byns lokala teknologi med innovationer från varumarknaden. Särskilt efter 1964 då byn med statens hjälp per kabel från fastlandet erhåller 220 volts växelström, kommer nya verktyg och redskap i bruk inom produktionen. Således skapar frysboxar och kylskåp förutsättningar för lagring av produkter som tidigare måste saltas eller konserveras. Man kan ock-

så finna att förädling av produkter inom hushållet i hög grad minskar. Inom fisket och därmed sammanhängande underhållsverksamhet kommer nya redskap i bruk såsom: nylonrep, nylongarn, plastbojar, olika former av el-drivna verktyg.

På detta sätt utvecklas arbetets genomsnittliga produktivkraft inom byn totalt sett. Till följd av detta och till följd av att priset på den produkt som man specialiserat sin produktion på, nämligen ålen, förhåller sig ganska jämt i relation till värdet på de existensmedel man nu måste införskaffa på marknaden behöver man ej utöka den genomsnittliga arbetstiden för att vidmakthålla samma konsumtionsnivå 1965 som man hade i början av 1950-talet.

Monokulturiseringsprocessen på bynivå kan illustreras på följande sätt under perioden 1920–1970:[89]

Fig. 13. Näringslivsstrukturens förändring 1920–1970.
(Changes in economic differentiation of village economy 1920–1970.)

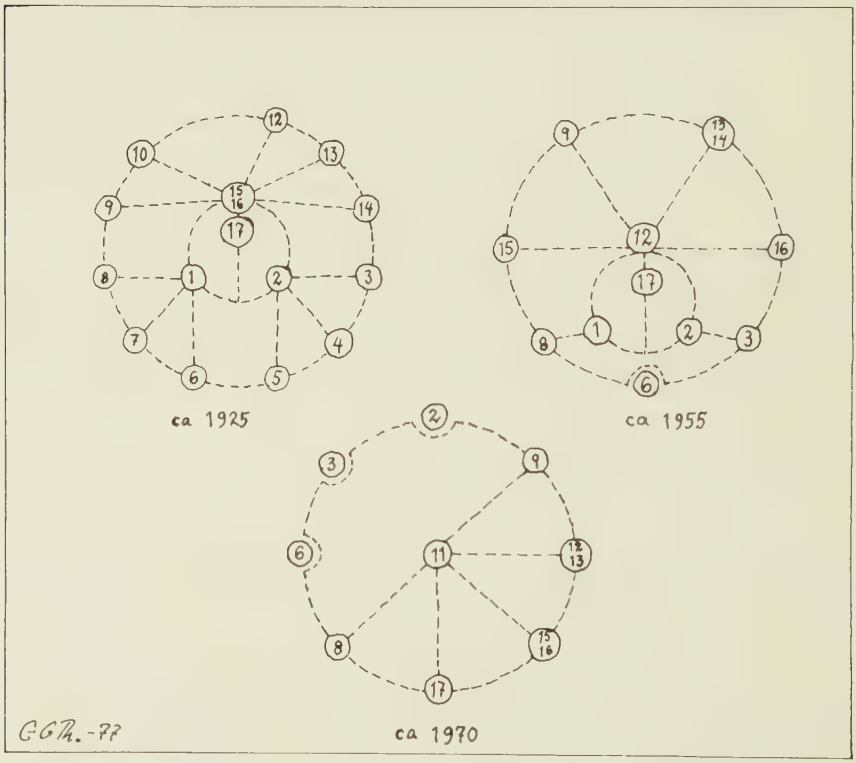

Teckenförklaring: 1. Jordbruk 2. Boskapsskötsel 3. Foderfångst 4. Lövtäkt 5. Fårskötsel 6. Skogsbruk 7. Nyodling 8. Jakt 9. Flundrefiske med nät 10. Notfiske 11. Fiske med ålbottengarn 12. Ålfiske med håmmor 13. Gäddfiske med ryssjor och nät 14. Laxfiske med krok 15. Sillfiske med skötar 16. Torskfiske med krok 17. Ålfiske med ryssjor.

Vi kan här se att ålfisket alltmer kommer att dominera produktionen på bynivå. Efter 1950-talet upphör differentieringen snabbt.

Man kan sammanfattningsvis säga att den successiva upplösningen av familjebruket på Strupö sker genom att dels det fria innehavet av jord relativiseras, dels genom varuekonomins expansion. De direkta producenterna isoleras i produktionsprocessen och tvingas specialisera sin produktion i allt högre grad.

IV.12. Repressiv jordreform?

Den svenska kapitalismens, industrialiseringens och urbaniseringens effekter på den svenska klasstrukturen blev avsevärda. Den sociala stratifieringen ökade med arbetsdelningen. Proletarisering å den ena sidan samt koncentration av egendomsinnehav å den andra var andra effekter av denna utveckling. Arbetarrörelsens framväxt lade grunden för en strävan till jämnare inkomstfördelning mellan de olika samhällsklasserna. Semesterlagstiftning infördes och från de urbaniserade industriområdena sökte sig befolkningen ut till landsbygden för vila och rekreation. Till en början tillkom denna möjlighet främst de besuttna kapitalägarna men i takt med den politiska och ekonomiska demokratins tillväxt kunde en större andel av befolkningen ta del av landsbygden som rekreationsort. För skärgårdens del börjar denna process ganska tidigt, men tar verklig fart först under andra hälften av 1800-talet. Detta sker särskilt i Stockholms skärgård där förmögna grosshandlare, köpmän och högre ämbetsmän genom olika "transaktioner" och inköp skaffar sig gårdar och enstaka fastigheter. I Misterhultsskärgården tar denna utveckling fart först efter andra världskriget. Denna kom då att inbegripa även andra samhällsgrupper än dem som ingick i den kapitalägande "förtruppen". I och med att öar i denna skärgård oftast, såsom på Strupö, utgjorde del av dispostionsrätt i en by, kunde de med vissa undantag inte säljas, varför s. k. fritidsbebyggelse i form av hus spridda på öarna uteblev. Misterhultsskärgården genomgick därför inte den privatiseringsprocess som tidigare skett i Stockholms skärgård där gårdar och jord omvandlades till handelsvaror. Fritidsbebyggelsen kunde därför främst expandera *inom* byarna oftast på basis av nyttjanderätt.

Det är först under 1950-talet som staten och dess myndigheter mer planmässigt börjar ta del av denna nyexploatering av skärgårdarna.[90] För Misterhultsskärgårdens del sker detta först under mitten av 1960-talet. I denna skärgård sker fritidsbebyggelsen främst inom byarna tiden 1950–1965. Oftast genom ombyggnad av uthus eller genom uthyrning av delar av gårdar. I samband med att sommarbefolkningen ökar, ökar också båttrafiken i skärgårdsområdena. Detta innebär att skärgårdens flora och fauna kommer att utsättas för en starkare förslitning än tidigare. Staten söker genom inrättande av s. k. naturreservat i skärgårdarna, lägga restriktioner på denna ökade förslitning,

vilken inte primärt har sin orsak i skärgårdarnas byekonomier utan främst är ett resultat av utvecklingen på samhällsformationsnivå. Dessa naturreservat är ytterligare exempel på jordreformer, vilka kom att påverka de direkta producenternas relation till sin jord i skärgårdarnas byekonomier.

För Misterhultsskärgårdens del sker inrättandet av naturreservat på följande sätt: 1965 inleder länsstyrelsen kontakter med skärgårdshemmanens fiskarbönder och deras skifteslag angående möjligheterna av att inrätta naturreservat. Dessa naturreservat avser ge ett skydd mot exploatering i form av fast bebyggelse. Vidare avses skydd för skärgårdens flora och fauna. I december 1967 beslutas om inrättande av naturreservat i Misterhultsskärgården, varvid i princip hela denna skärgård förutom ön Vinö, (vilken efter begäran av skifteslaget utgår) kommer att ingå i detta reservat. Inom reservatet råder förbud mot: uppförande av byggnad, bedrivande av täkt, skogsavverkning, camping, befarande av vissa vattenområden (säl- och fågelskyddsområden) under tiden 1 april–10 juli. Undantagna från dessa stadganden är:

> ". . . nödvändiga ingrepp för yrkesfiskarenas, försvarets och allmänna samfärdselns behov."[91]

För Strupös vidkommande enades man om att dessa s. k. nödvändiga ingrepp kunde sättas till en önskad nybebyggelse om ett hus per 1/8 mtl.[92] Överenskommelsen avsåg främst garanterna förutvarande Strupöbor möjligheten att bibehålla kontakt med byn. För fiskets vidkommande undantogs förbudet mot befarande av vissa vattenområden, eftersom ålfisket vid ytterkobbarnas säl- och fågelskyddsområden krävde att man dels fick befara området med båt vid vittjning av redskap, dels kunde gå iland för att göra fast redskapen vid stränderna. Resolutionen intog i övrigt en i praktiken restriktiv hållning till skärgårdsbyarnas ekonomi. Man påtalade att skärgårdsområdena var

> ". . . självfallet en stor tillgång för den rekreationssökande allmänheten."[93]

Vidare framställde resolutionen avsikterna med inrättande av naturreservat på följande sätt:

> "De intressen, som genom reservatsbildningen skall tillgodoses, är främst den naturvetenskapliga forskningen och allmänhetens rekreationsbehov."[94]

Inrättandet av naturreservat är i förhållandet mellan skärgårdsbyarna och staten en ytterligare jordreform, vilken kom att lägga nya restriktioner på de direkta producenternas relation till sin jord. Nu friköptes nämligen formellt nyttjanderätten till de öar som blev säl- och fågelskyddade områden. Å andra sidan syftade sannolikt denna jordreform till att skärgårdsområdet utanför bytomterna ej skulle bli handelsvara. I klartext ville naturreservaten tillvarata intressen på samhällsformationsnivå. Konkret innebar dessa naturreservat att kapi-

talisering av byarnas jord i varuform blev mindre möjlig. De befäste snarare byekonomins fortsatta existens, även om de direkta producenternas förhållande till sin jord ytterligare relativiserades.

Liksom vid jordreformerna med avseende på fiskerätten under 1930-talet och 1950-talet tilldömdes fiskarbönderna ersättning för intrång i jordbesittningen. Strupös skifteslag erhöll ekonomisk ersättnng av staten efter 1000 per ha dvs. totalt 288.000 kr. Dessa fördelades per mantal så att en gård om 1/12 mtl erhöll 24.000 kr och en gård om 1/8 mtl erhöll 36.000 kr.* Den nyttjanderätt som friköptes av kronan var relativt sett av ringa betydelse i byekonomin vid denna tid och pengarna fördelades tämligen jämnt mellan hushållen eftersom ägokoncentrationen var låg. Begränsningen låg i att jordbesittningsrätten nu förhindrade markägarna i byn att utnyttja byggnadsrätten fritt för t. ex. avstyckning av tomter för fritidsbebyggelse. Inom byn fick som tidigare redovisats ytterligare två hus per 1/4 mtl nyuppföras inom ramen för reservatsbestämmelserna.

1967-års jordreform kan sägas ha en dubbel och delvis motstridig effekt på byekonomin på Strupö. Å den ena sidan relativiseras ytterligare det fria innehavet av jord (jordbesittningsrätten begränsas), å andra sidan tillförs byn en avsevärd summa kontanta medel. Denna summa gjorde med sitt omfång (1 000 kr/ha i ersättning) jordbesittningsbegränsning förhandlingsbar för fiskarbönderna. Genom sitt ökade beroende av marknaden och varubyte framstod ersättningsbeloppen som ett viktigt kapital i den hårdnande konkurrensen inom avsaluproduktionen, ålfisket. Kapital i den omfattning som ersättningssummorna gav, var omöjligt att på kort tid ackumulera för ett enskilt gårdshushåll. Vidare hade marknadens "uppmjukning" av fiskarbönderna ytterligare ökat deras benägenhet till att förhandla om jordbesittningsrätten. Den jordreform man finner vid 1967-års naturreservatsinrättande i Misterhultsskärgården var alltså snarare av repressiv karaktär emedan den kom att ytterligare påskynda kapitaliseringen av fisket och fiskarböndernas förvandling till yrkesfiskare och ensidiga varuproducenter, något som skall behandlas i det följande.

IV.13. Fiskarbönderna på Strupö blir yrkesfiskare och ensidiga varuproducenter

Ser man till det svenska fisket kan man finna att arbetets produktivkraft bl. a. inom ålfisket höjs på ostkusten under 1950-talet, främst genom införandet av det s. k. ålbottengarnet. Under början av 1960-talet kom dessa redskap att alltmer påtagligt konkurrera med håm- och ryssjfisket. För att kunna bibehålla sin

* Man kan här se hur köparen av 1/12 mtl 1959 (köpesumma 28.500 kr, taxeringsvärde 1971 27.000 kr) vid reservatsbildningen erhåller 24 000 kr, dvs. merparten av vad mantalsandelen kostat i inköp. Om man räknar in inflationen under 1960-talet har mantalsandelen i och med ersättningen vid reservatsbildningen i realiteten kostat köparen ca 14.000 kr, dvs ca 50% av taxeringsvärdet vid slutet av 1960-talet, se vidare kap. V.1.10.

konsumtionsnivå var det därför nödvändigt för hushållen att åtminstone nå upp till någonstans kring gränsen för den genomsnittligt nödvändiga arbetstiden för produktion av en viss mängd ål. Annars skulle man "straffas", dvs. få mindre kontanta medel över för inköp av nödvändiga existensmedel på marknaden.

Utvecklandet av de nya produktivkrafterna inom ålfisket kom på Strupö att få avsevärda konsekvenser, då det gällde egendomsförhållanden och arbetsorganisation. Den tidigare anförda specialiseringen på ålfiske i ostkustskärgårdarna medförde att fångsterna ökade samtidigt som marknaden för avsättning ökade.För kuststräckan söder om Västervik steg fångsterna avsevärt under perioden 1950–1970." Redan i slutet av 1950-talet tillkom den s. k. skånehåmman för ålfisket på Strupö, men den avgörande teknologiska innovationen skedde i och med ålbottengarnets introduktion. På Strupö inköper hushållen var sitt sådant garn 1966. Den typ som användes vid skånekusten fästes vanligen vid pålar på sandstränderna. I Misterhultsskärgården tillät inte de ekologiska förhållandena pålning. Istället kom dessa garn att förankras med draggar och flytbojar, vilket gav dem namnet flytbottengarn. Flytbottengarnen kostade 10–15.000 kr per styck och inköpen av dessa underlättades för Strupöbornas del genom ersättningen man fick vid inrättandet av naturreservaten i skärgården.

Dessa flytbottengarn påminde i utseende om ryssjorna och håmmorna som var i bruk, men till storleken var de tio gånger större än de ryssjor och håmmor som genomsnittligt användes på Strupö. De skilde sig från håmmor och ryssjor i sin konstruktion genom att storarmen avsevärt förlängts i förhållande till övriga delar av redskapet. Vidare täckte storarmen hela vattenområdet från botten till ytan. Storarmens underkant skulle anpassas till bottenprofilen, vilket innebar att man kunde "täcka upp" svackor och kullar. Dessa redskap kunde var upp till 130 meter långa jämfört med ryssjornas 10 meter och håmmornas 15 meter. De hade också en mer komplicerad konstruktion vid övergången mellan storarm och fångsthus. Vidare kunde flytbottengarnet ha mer än en vittjningsarm ut från fångsthuset. Medan ryssjor och håmmor hade sin konstruktion oberoende av på vilken plats dessa sattes, kräver flytbottengarnet att redskapet avpassas till det speciella håmståndet på vilket det för året ligger. Detta då med avseende på bottenprofilen. Införandet av flytbottengarn kommer därför att medföra minst två krav på hushållen och byn:

1. Utläggning och upptagning av dessa garn är ej möjlig med den arbetskraftskapacitet som ett gårdshushåll kan tillhandahålla. Samarbete över hushållsnivå krävs därför.
2. Eftersom flytbottengarnen är gårdshushållens privata innehav och med sin bottenkontur avpassade för ett speciellt håmstånd kommer detta i motsättning till cirkulationen av håmstånd. Man byter ju håmstånd varje år medan flytbottengarnet är avpassat för ett speciellt håmstånd. Detta kräver reglering av egendomsförhållandena.

Vid mitten av 1960-talet karaktäriseras produktionsförhållandena på Strupö av gårdshushållet som största produktionsenhet. Vidare kvarstår egendomsförhållandena med nyttjanderätt och cirkulation av fiskevatten. Man kan alltså här finna att en motsättning växer fram mellan produktivkrafterna och produktionsförhållandena på bynivå.

Genom införandet av flytbottengarnen på Strupö höjdes produktionen och de första åren uppnåddes en 25%-lig inkomstförbättring. 1967 hade ålfisket blivit klart dominerande längs kuststräckan. De närmast följande åren stagnerade dock bruttointäkterna, vilket medförde en minskad nettoinkomst för producenterna.[96]

Flytbottengarnen kom snart att svara för cirka hälften av ålproduktionen på Strupö. Några av hushållen inköpte ytterligare garn. Håm- och ryssjfisket minskade något men var fortfarande betydelsefullt. I vissa fall byggde man om klas- och skånehåmmor till bottengarn genom förlängning och fördjupning av redskapet. I motsvarande grad som ålfisket blev alenarådande minskade fjällfiskets betydelse. Priserna sjönk och mycket av fisken gick till minkmat.[97] I flytbottengarnen erhölls förutom ål även en del fjällfisk, vilken tillsammans med gäddryssjfisket och flundregarnfisket visserligen gav smärre fångster. Den låga prisnivån medförde emellertid att detta fiske oftast fick mer eller mindre husbehovskaraktär. Vad som avsattes på marknaden var därför i huvudsak ål samt ibland gädda, aborre, torsk och flundra. Utvecklandet av de nya produktivkrafterna inom ålfisket innebar att Strupös ekonomi ytterligare specialiserades. Det innebar också framväxten av inre motsättningar i byekonomin något vi skall behandla i nästa avsnitt. Den slutliga specialisering man här i det närmaste kan konstatera möjliggjorde bibehållande av den genomsnittliga konsumtionsnivån i gårdshushållen. Den till och med höjde densamma, men detta på villkor som ej längre var byns egna.

I och med insättande av kaptalkrävande redskap inom ålfisket övergick Strupös fiskarbönder under senare delen av 1960-talet i allt högre grad till att bli rena yrkesfiskare med jordinnehav. Det centrala är dock ej att de blev yrkesfiskare utan såsom kunnat konstateras: varuproducenter, och inte bara varuproducenter utan *ensidiga råvaruproducenter.**

IV.14. Strupö 1900–1970 – familjebruk kontra kapitalism.

Den förändringsprocess som jag sökt kartlägga, belysa och förklara i detta kapitel pekar på naturahushållningen och familjebrukets ojämna kamp med en ex-

* Löfgren menar (1974:112) att karaktäristiskt för skärgårdsekonomin är övergången bondefiskare – fiskarbonde – yrkesfiskare. Denna karaktäristik bör närmast betraktas som en truism emedan marknadshushållning och yrkesspecialisering just förutsätter ökad arbetsdelning. Det centrala är som vi istället sökt visa de direkta producenternas övergång från produktion av bruksvärden till produktion av bytesvärden. Med andra ord deras växande roll som varuproducenter på en kapitalistisk varumarknad. Det är alltså deras förhållande som varuproducenter, vilket förklarar deras roll som yrkesfiskare – inte tvärtom.

panderande marknad. Jag skriver inte "mot" utan "med" eftersom det inte rör sig om två separata och i historien klart åtskilda ekonomiska system. Istället har vi sett hur den expanderande marknaden har historiska rötter i den tidigare utvecklingen. Vid den svenska kapitalismens expansion kan man se hur Strupös fiskarbönder successivt knyts allt starkare marknaden, vars nackdelar i förhållande till familjebruket de försöker bekämpa, särskilt i samband med de tidigare jordreformerna inom fisket, men vars fördelar de samtidigt kan utnyttja för reproduktion av familjebruket, när strömmingsfisket kollapsar och marknaden ger möjlighet till expansion inom ålfisket. Vi har sett hur underordnandet under marknaden på Strupö inte riktigt följde modellen för familjebrukets upplösning utan att marknaden genom expansion i sektor a (se fig. 11) vid sänkning av värdet på arbetskraften då det gällde existensmedel och produktionsmedel "bakvägen" intervenerade i familjebruket fram till slutet av 1950-talet. Marknaden intervenerar efter denna tidpunkt både i sektor a, b och c (se fig. 11), vilket framtvingar utvecklandet av nya produktivkrafter på Strupö med ökad och mer ensidig produktion som konsekvens fram emot 1960-talets slut. Statens roll i denna förändringsprocess i lokalsamhället Strupö är relativt entydig: Å den ena sidan har staten genom jordreformer och kooperativa reformer underlättat övergången till varuproduktion och således jämnat vägen för kapitalistisk marknadsexpansion in i byekonomin. Å den andra sidan har staten genom ekonomisk kompensation ökat gårdshushållens på Strupö förmåga att reproducera familjebruket i situationer där detta kollapsar i andra skärgårdsbyar. Såvitt kunnat utrönas i denna undersökning förekommer det inte under den period som studeras någon betydande skuldsättning hos Strupös fiskarbönder. De investeringar som görs synes ha möjliggjorts genom den ackumulation som sker inom hushållet. Under 1900-talet torde dessutom de statliga ersättningarna har varit viktigt investeringskapital. Detta gäller särskilt när ålbottengarnfisket expanderar vid mitten av 1960-talet. Vid slutet av 1960-talet har dock familjebruket även på Strupö omöjliggjorts och den ensidiga råvaruproduktionen för en kapitalistisk marknad är ett faktum. Statens roll som "tillrättaläggare" för kapitalistisk expansion in i byekonomin framstår därför som relativt entydig i vår undersökning: varje reform från statens sida utöver "kapitalackumulationens inre dynamik" har visserligen tillgodosett fiskarböndernas omedelbara intressen men i det längre perspektivet framstår statens roll såsom bidragande till familjebrukets förlust gentemot kapitalistisk expansion.

Lokalsamhället Strupö företer i början av 1970-talet därför en helt annan ekonomisk struktur än vid slutet av 1800-talet. I och med den expanderande marknaden har Strupö i olika avseenden kommit att inta en alltmer perifer roll i den svenska ekonomin. Strupö har på 80 år förvandlats från en expanderande fiskarbondeekonomi till en marginaliserad by med ett fåtal åldrade producenter. I undersökningens avslutande kapitel skall jag närmare granska denna marginaliserade by.

V. Den marginaliserade byn – Strupö kring 1975.

Kapitaliseringen av skärgårdsbyarnas ekonomi och utvecklingen av arbetsproduktiviteten "frigjorde" en stor del av befolkningen under perioden 1950–1965. Således minskade antalet yrkesfiskare i Misterhults norra skärgård med 40%.[1] Enligt en prognos från 1960 förväntades antalet yrkesfiskare minska med 50% 1955–1970.[2]

För Strupös vidkommande stämmer dessa siffror mycket bra om vi ser till befolkningsutvecklingen vilken redovisas i tabell 6.

Tabell 6. Befolkningsutveckling på Strupö 1960–1977. (Development of population on Strupö 1960–1977.):

1960	10 personer	4 hushåll
1965	7 "	3 "
1970	7 "	3 "
1975	6 "	3 "
1977	4 "	3 "

Eftersom inget generationsskifte sker på gårdarna vid slutet av 1960-talet blir därför ålderssammansättningen på den kvarvarande befolkningen sned: medelåldern hos fiskarena är 1975 66 år.

Strupö uppvisar således i början av 1970-talet stora likheter med andra områden där den lokala ekonomin periferiserats ekonomiskt och geografiskt. Perioden 1960–65 svarar storstadsområdena för två tredjedelar av befolkningsökningen på samhällsformationsnivå.[3] Denna befolkningskoncentration kan i sin tur spåras i centralisationen av kapital på samhällsformationsnivå: den ökade arbetsdelningen och fortsatt höjning av arbetsproduktiviteten. Lokalsamhället Strupö är därför i början av 1970-talet alltmer periferiserat i förhållande till ekonomiskt expansiva, urbana områden: Strupö har utvecklats till ett marginellt lokalsamhälle med ensidig råvaruproduktion och med avsaknad av nyrekryterade hushåll. I det följande skall jag försöka ge en kort tvärsnittsbelysning av det marginaliserade lokalsamhället Strupö vid början av 1970-talet.

V.1. Strupö vid 1970-talet början – social organisation, egendomsförhållanden och produktion.

I början av 1970-talet utgörs Strupös huvudsakliga produktionsgrenar av:

1. Fiske (ål- samt något fjällfiske)
2. Jakt (hare, räv, rådjur, någon säl)

3. Husbehovsväxtodling	(potatis, grönsaker)
4. Hantverk	(hus- och redskapsreparationer)
5. Viss serviceverksamhet	(uthyrning och båttransporter för sommargäster)

De enda produktionsgrenar som ger kontanta medel utgörs av fisket och serviceverksamheten. De övriga är inriktade på hushållens direkta behov.

V.1.1. Produktionsmedel.

Gårdshushålllen har följande utrustning och redskap:

1. Andel i byns mark och vatten (1/4, 1/8 eller 1/12 mtl)
2. Bostadshus, fähus, visthusbod, bykhus, uthus, landbod och sjöbod.
3. Båtar:
   a) *däckare,* heldäckad 25 fots båt med lastrum och akterruff. Används för tyngre transporter.
   b) mindre båt variant på *sätteka* med inombordsmotor, helt öppen. Används främst vid vittjning av flytbottengarnen.
   c) *bredeka,* rundbottnad eka ca 15 fot, helt öppen med utombordsmotor. Används för vittjning av ryssjor och håmmor i inner- och mellanskärgården samt vid jakt.
4. Tekniska kunskaper om fiske och växtodling.
5. Redskap:
   för potatisodling och annan växtodling: årder, hackor, spadar etc.
   för fisket: 2 st flytbottengarn, 2 st klas- eller skånehåmmor, 4–6 st strömmingsskötar, 20–30 st småryssjor, 10 st gädd- och sikgarn, 6–10 st flundregarn, 1–5 torskrevar, 25 gäddsaxar, fisksumpar.
   för jakten: hagelgevär.

Dessutom delar man gemensamt inom byn: motorsåg, brandspruta och en pråm. Varje hushåll förfogar över en landbod med redskap och verktyg för reparation och underhåll av båtar och fiskeredskap.

V.1.2. Egendomsförhållanden.

Egendomsförhållandena inom byn är i princip desamma som vid 1900-talets början. Sedan 1884 har 2 st 1/8 mtl genom inköp övergått till 1/4 mtl, vilket betyder att byn i början av 1970-talet består av åtta mantalsenheter: 1 st 1/4, 4 st 1/8 samt 3 st 1/12 mtl. Eftersom det i praktiken endast är i huvudsak tre gårdshushåll som producerar vid denna tid, har dessa genom arrenden ökat sin mantalsandel då det gäller den nu huvudsakliga näringsgrenen fisket. De tre

Fig. 14. Karta över Strupö by vid början av 1970-talet.
(Strupö village at the beginning of the 1970's)

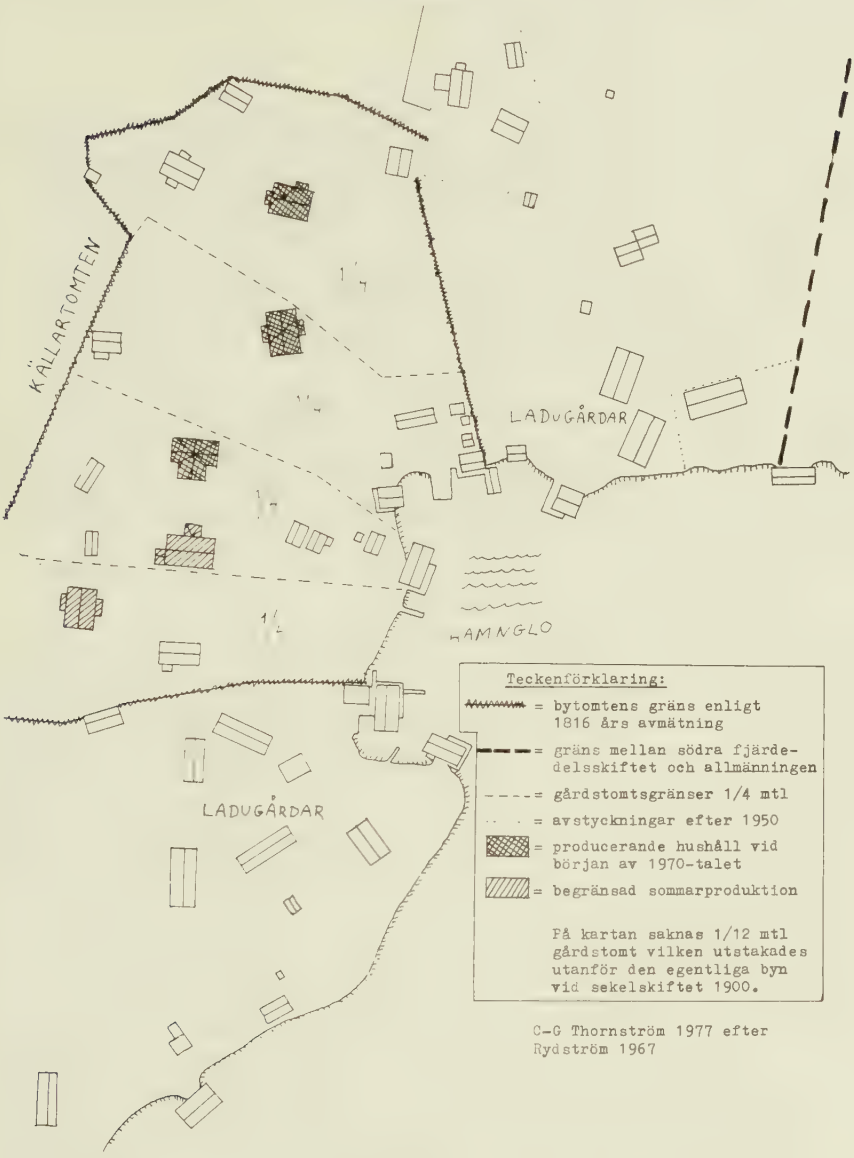

producerande gårdshushållen nyttjar respektive: 5/24, 9/24 samt 5/24 dvs. totalt 19/24 av hela Strupös fiske. Detta betyder att hushållen producerar på ca 4/5 av byns fiskevatten. Resterande nyttjanderätt ligger under sterbhus eller hushåll med säsongbegränsat sommarfiske. Under 1900-talet har endast smärre byggnader tillkommit t. ex. landbodar i anslutning till sjöbodarna, skolhuset

några vedbodar samt ett par sommarstugor på gamla grunder eller i enlighet med reservatbestämmelsernas föreskrifter. Byns utseende kring 1970 ansluter därför väl till bebyggelsestrukturen kring 1890 (se fig. 14).

V.1.3. Arbetsfördelning.

Genom marknadens successiva expansion in i byekonomin har samarbetet över hushållsnivå minskat och i det närmaste upphört. Hushållens reproduktion efter mitten av 1960-talet kräver ej samarbete på bynivå. Hushållet är den största produktionsenheten. Detta konstitueras av 2–3 vuxna personer. Inom hushållet har graden av arbetsdelning minskat i samma mån som fler och fler av hushållets existensmedel införskaffas på marknaden. I huvudsak ser arbetsdelningen ut på följande sätt:

a) de vuxna männen: utföra lagning av redskap, byggande av ryssjor och håmmor, köra däckaren, jaga m. fl.
b) de vuxna kvinnorna: sköta matlagning och kökskrädgård,
c) tillsammans: vittjning av ryssjor och håmmor, läggande av nät, fiskrensning och nätrensning
d) de vuxna barnen: utför vid semester och helgledighet från lönearbeten på fastlandet motsvarande uppgifter.

Man kan se att med den minskade naturahushållningen och den ökade specialiseringen minskar kvinnans roll på land. Medan hon tidigare vanligen skötte sysslor på land kommer hon nu att i högre grad få utföra sysslor inom fisket. Specialiseringen har alltså i hög grad förändrat arbetsdelningen även inom hushållet. På sjön är arbetsdelningen ofta sådan att kvinnan kör båten medan mannen vittjar husen då det gäller ryssjor och håmmor, lika arbetsdelning gäller vid nätläggning.

V.1.4. Arbetets tekniska organisation

Som kunnat konstateras har samarbetet på bynivå kraftigt minskat. Den produktion som utförs inom den starkt dominerande näringsgrenen, ålfisket, klaras med gårdshushållet som största produktionsenhet, med en arbetsdelning som vi ovan redogjort för.

Atomiseringen av hushållen i produktionen är i det närmaste fullständig vid mitten av 1960-talet. Denna atomiserade produktion på bynivå är förenlig med de egendomsförhållanden som ovan redogjorts för. Utvecklandet av nya produktivkrafter inom ålfisket och då särskilt införandet av flytbottengran i byekonomin i mitten av 1960-talet, medför framväxandet av inre motsättningar i byekonomin. Flytbottengarnen byggs som nämnts för specifika håmstånd

men eftersom nyttjanderätten cirkulerar hamnar det privata innehavet i motsättning till denna cirkulation. Detta är den första motsättningen. Den andra motsättningen består i att utläggning och upptagning av flytbottengarn kräver större arbetskapacitet än vad ett gårdshushåll kan mobilisera. Vi kan alltså här se hur egendomsförhållanden och arbetsorganisation på bynivå kommer motsättning till produktivkrafternas utveckling inom ålfisket. En tredje motsättning som växer fram orsakas av att gäddryssjfisket på våren ökat i betydelse. Likt tidigare skiftas nyttjanderätten till fiskevatten den 1:a maj varje år. Dock startar gäddryssjfisket redan tidigare, strax efter islossningen, dvs. kring mars/april. Ryssjorna lägges på det fiskevatten hushållet tilldelades den 1:a maj året före. Den 1:a maj innevarande år måste man ta upp gäddryssjorna och sätta ut dem igen på årets vatten, detta eftersom gäddryssjfisket pågår till mitten eller slutet av maj.

Den tredje motsättningen beror på att produktionscykeln tidigarelagts och kan lösas genom kalendarisk tidigareläggning av nyttjanderättsskiftningen. De två övriga motsättningarna rör själva *arbetsprocessens innehåll* efter införandet av flytbottengarn. Man kan här se hur fortsatt höjning av arbetsproduktiviteten på bynivå antingen kan ske genom ökning av självexploateringen eller genom att egendomsförhållanden och arbetsorganisation helt omvandlas. För Strupös vidkommande tillgreps det förra alternativet, något vi skall återkomma till senare.

V.1.5. Social struktur.

Vi kunde i undersökningens föregående kapitel konstatera en förstärkt social stratifiering i byekonomin efter 1881 då jorden blev fri. Denna stratifiering upphävdes dock i och med det kompletterande lönearbetets bortfall och genom att överflödig arbetskraft kunde exporteras. Vid början av 1970-talet kan man därför tala om en *egalitär social struktur* på Strupö. Denna egalitära struktur är naturligtvis också beroende av att egendomsförhållandena förblivit desamma. Den något ojämna fördelningen av fiskevatten mellan de i huvudsak tre producerande hushållen återspeglas i en viss inkomstolikhet. Dock kan skiftandet av håmstånd ibland kompensera detta. Över tid består dock denna olikhet (vid början av 1970-talet varierande mellan 15 000–25 000 kr/år/hushåll) beroende på håmstånd, fisktillgång och antal flytbottengarn.

V.1.6. Den genomsnittligt manifesta årscykeln.

Den egentliga produktionssäsongen inleds när hushållen flyttat ut till ön efter att ha tillbringat vintern i staden.* Från mitten av mars och fram till islossningen i april sker klargöring för vårfisket av gädda. Ryssjor görs i ordning och impregneras, båtar ses över. Så snart islossning skett i mellanskärgårdens småvikar läggs gäddryssjorna ut. Ibland läggs även gäddgarn. Detta fiske pågår fram till 1:a maj, då fiskevattnen skiftas och redskapen läggs på årets vatten. I slutet av maj avslutas gäddfisket. Under tiden sätts ålryssjorna ut. Detta fiske pågår till slutet av september. Strax före midsommar sätts de stora flytbottengarnen på sina respektive håmstånd för året. Detta fiske efter blankål fortsätter fram till slutet av oktober. Under tiden från midsommar fram till mitten av oktober sätts ibland även skötar efter strömming. Vidare läggs ofta flundregarn och torskgarn.

Tiden oktober till november ägnas främst åt upptagning och piskning/rengöring av redskapen samt stuvning av dessa i landbodar och lador. Under höstmånaderna tillkommer jakt på sjöfågel och småvilt. I slutet av november är produktionssäsongen över och hushållen stuvar däckaren och reser till staden.

Den egentliga produktionssäsongen varar alltså från mars till november. När alla redskap är utsatta, vittjas de i medeltal två till tre gånger i veckan. I genomsnitt använder varje gårdshushåll fem timmar om dagen för fisket. Resten av tiden ägnas åt översyn av båtar och redskap samt annat underhållsarbete.

* Sedan 1966 resp. 1970 har två av de tre kvarvarande hushållen beslutat att tillbringa vintern i staden på fastlandet (Västervik resp. Oskarshamn). Fr. o. m. vintern 1975 omfattar detta även det tredje hushållet. Efter denna tidpunkt bor ej någon längre på ön året runt. Under vinterhalvåret lever man på sommarinkomsten.

Under sommarmånaderna ökar byn sitt invånarantal till ca 75 personer genom sommargästernas närvaro. Ön besöks också av ett stort antal nöjesbåtar. Dessa båda företeelser i byn medför smärre inkomster för fiskarehushållen t. ex. genom uthyrning av fastigheter eller genom försäljning av fisk.

Perioden december till februari sker ingen produktion vid mitten av 1970-talet. (Fram till början av 1950-talet inskränktes vinterfisket till dragande av not och senare till enbart krok- och saxfiske efter gädda.) Perioden ägnas huvudsakligen åt översyn av ryssjor och garn, byggandet av nya redskap etc.

Den genomsnittliga årscykel vi kan finna i byn i början av 1970-talet kan i hög grad karaktäriseras som helt dominerad av fisket. Detta fiske är som vi kunnat konstatera helt inriktat på en utanför liggande marknad. Efter mitten av 1970-talet bryts årscykeln i slutet av november och börjar först i mars. Pga produktionsinriktningen är årscykeln starkt bunden av årstiderna, men till följd av att nästan alla existensmedel nu erhålls via marknaden, har denna årscykel nu inte den autonomi som karaktäriserade densamma då naturahushållningen var dominerande i byn. Denna produktion avser då såväl fisk för försäljning, samt andra "nyttigheter" för sommargäster och nöjesseglare. Årscykeln är i praktiken alltså helt underordnad betingelser på samhällsformationsnivå. Detta betyder att marknadsrelationen nu är avgörande för byns reproduktion, något som kort diskuteras i följande avsnitt.

V.1.7. Marknadsrelationen.

Som har kunnat konstateras har byns underordnande under marknaden i det närmaste fullbordats vid början av 1970-talet: byn eller snarare gårdshushållen är helt uppbundna till den kapitalistiska varumarknaden för sin reproduktion. Via denna varumarknad införskaffas de huvudsakliga existensmedlen och på samma marknad avsätter man sin specialiserade produktion, ålen.
Avyttringen av denna ål sker i början av 1970-talet via den tidigare nämnda VFF:s uppköpningsbåt, vilken under produktionssäsongen besöker Strupö och andra byar i skärgården två gånger i veckan. Vintertid fram till 1975 sänds då och då ett par kilo gädda med postturen eller också hämtar VFF med bil i Klintemåla på fastlandet.

I början av 1970-talet erhåller Strupöborna priser för sin produktion enligt tabell 7.[4]
Vid uppköpningen skiljs ålen fångad i inner- och mellanskärgårdens ryssjor (=gulål) från ytterskärgårdens håmål (=blankål) prismässigt. I uppköpningsbåtens sump blandas dock ålen och vid slutlig detaljhandelsförsäljning säljs ålen endast efter vikt. Medan producenten erhåller 10 kr för en 1/2-kilos gulål och 15 kr för en 1/2-kilos blankål säljs de i affären som ål enligt kilovikt, oberoende om de är gulål eller blankål.

Tabell 7. *Uppköpningspriser på fisk 1972–1973 (medelvärden).*
(Puchasing prices on fish 1972–1973 /mean values/.)

blankål:	(över 1/2 kg)	15	kr/kg
	(under 1/2 kg)	10	"
gulål	(över 1/2 kg)	10	"
	(under 1/2 kg)	5	"
torsk:	(orensad)	0,60	"
flundra:	(")	0,25	"
flundra	(rensad)	2,00	"
gädda:	(orensad)	3,00	"
sik:	(")	3,50	"
aborre:	(")	0,75	"
strömming:	(")	0,65	"

Fjällfisket ger generellt sett ganska litet utbyte. Det är främst ålen som avgör inkomstmöjligheterna. Ålen går till stor del på export, särskilt till Västtyskland. Avsättningsmarknaden för ål utomlands ökade avsevärt vid införandet av fiskeförbud i S:t Lawrensfloden och de Stora sjöarna i USA. I början av 1970-talet går ca 75% av Sveriges ålfångster på export.[5]

Ålen säljs av Strupöfiskarena levande till uppköpningsbåten, medan fjällfisken oftast säljs rensad, eftersom den då betingar ett avsevärt högre pris. I övrigt sker ingen ytterligare förädling av fångsten inom byn.
Ett gårdshushålls årsproduktion omfattar vid början av 1970-talet ca följande (gård om 5/24 mtl fiskevatten):

1.100 kg ål (blankål och gulål)
700 kg gädda
100 kg rensade flundror
100 kg torsk
200 kg övrig fjällfisk

Den fisk som stannar på den svenska marknaden, förädlas vid fiskförsäljningsföreningarnas anläggningar i de större hamnstäderna. För Strupös del sker detta vid VFF i Västervik: här röks och filéas de inlevererade fångsterna. Som prisexempel kan nämnas att priset på 1 kg rökt ål i detaljhandeln vid mitten v 1970-talet ligger på över 60 kr. Av denna summa har den direkte producenten erhållit ca 15–20 kr/kg.

Den framtvingade specialiseringen på fiske med flytbottengarn har på Strupö krävt stora kapitalinvesteringar, vilka skulle varit omöjliga för de enskilda gårdshushållen utan avsevärda krediter, om inte ersättningsbeloppen vid inrättandet av naturreservat kunnat användas. Dessa pengar investerades i flytbottengarnen och goda ålfångster de första åren gjorde att redskapen betalade sig redan efter ett par år. Vid mitten av 1970-talet nyttjar byn åtta flytbottengarn: från ett per hushåll till fem. Innehavet av dessa garn är alltså ganska ojämnt fördelat mellan de producerande hushållen, vilket också återspeglas i

den ganska ojämna inkomstfördelningen: från ca 25.000 kr/år för hushållet med flest garn till ca 15.000 kr/år för hushållet med endast ett garn, enligt fiskarenas egna inkomstuppgifter.

Flytbottengarnfisket svarar vid mitten av 1970-talet för mer än 50% av inkomsterna i byns gårdshushåll. Resten fördelar sig på hå m- och ryssjfiske, samt fjällfiske och viss serviceverksamhet åt nöjesseglare och sommargäster.

Beroendet av flytbottengarnfisket försätter hushållen i ett ganska utsatt läge, beroende på två faktorer. Dels bedrivs fisket med dessa redskap längst ute vid havsbandet, vilket gör att redskapen vid storm utsätts för risken att gå förlorade.* Dels medför prisfluktuationer samt dålig tillgång på blankål (också ev. till följd av att garnen proppas igen av sjökalv och maneter så att ålen ej kan gå in) att utfallet av detta fiske kan variera mycket starkt från år till år. Marknadspriset på ål är avgörande för hushållens ekonomi. Om deras produktion av denna ål överskrider gränsen för den genomsnittligt samhälleligt nödvändiga arbetstiden kommer de med Mandels ord att "straffas". Ett sätt att undgå detta "straff" är höjning av arbetsproduktiviteten dvs. genom utvecklandet av nya produktivkrafter. Ett annat sätt är att öka graden av självexploatering.

Som vi har funnit i Strupös fall finns möjligen också ett tredje sätt: nämligen inmutandet av en ny ekologisk nisch eller utvecklandet av en ny näringsgren.

En ytterligare faktor som delvis vanskliggör ålfisket är vattenföroreningen (ökade förekomster av kvicksilver, klorerade kolväten och fosfater samt oljeutsläpp i havsvattnet) vilken innebär ännu ej helt kartlagda effekter på ålens och övriga fiskars ekologiska miljö. Även atomkraftverkets vid Simpvarp varmvattenutsläpp bör här beaktas.

Monokulturiseringen av Strupös byekonomi har alltså medfört att överlevnadsmöjligheterna för de direkta producenterna avsevärt relativiserats. Vi kan dela upp dessa relativiseringsfaktorer på följande sätt:

a) ekologiska: risken för stormskador;
b) den inre dynamiken: egendomsförhållanden och arbetsorganisation;
c) den nationella samhällsformationen: den kapitalistiska varumarknadens höjning av arbetets produktivkraft och därmed sammanhängande förändring av priserna på existensmedel och avsaluproduktionen inom byn; den ökade vattenföroreningen; det rörliga friluftslivet och "allemansrätten"

De direkta producenternas relation till sina produktionsbetingelser uppträder fortfarande såsom fritt innehav av jord. De kan fritt överlåta sin jord med de restriktioner som dispositionsrätten inom bysamfälligheten medför. Denna

* Vid omfattande skador har staten ibland gått in med skadeersättningsbidrag. Således anslog man i konselj 1972 1 miljon kr att fördelas bland stormdrabbade fiskare längs kuststräckan mellan Östergötland och Malmöhus län.

besittningsrätt har som vi kunnat konstatera relativiserats, sett i ett överhistoriskt perspektiv, eftersom *kontrollen* av produktionsbetingelserna och därmed ytterst sett jorden och därmed människornas förhållande till naturen, nu i huvudsak ligger på samhällsformationsnivå, där det kapitalistiska produktionssättet dominerar. De direkta producenternas ägande av sin jord och sina produktionsmedel är därför att betrakta som *konkret reellt* men *teoretiskt nominellt:* de innehar fortfarande sina produktionsmedel, men dessa liksom jorden är underordnade den kapitalistiska produktionsprocessen. Marknadsrelationen mellan byn och den nationella samhällsformationen, dvs. de direkta producenternas förhållande till sina produktionsbetingelser "förmedlas" nu genom den kapitalistiska produktionsprocessen: huvuddelen av de existensmedel och produktionsmedel som tas i bruk på bynivå (dvs. av de direkta producenterna) produceras inom ramen för det kapitalistiska produktionssättet på samhällsformationsnivå.

V.1.8. Fossilisering av egendomsförhållanden och arbetsorganisation.

Den växande specialiseringen inom ålfisket särskilt introduktionen av flytbottengarn, betyder framväxten av inre motsättningar i byekonomin. Dessa motsättningar rör som nämnts främst arbetsdelning och egendomsförhållanden, dvs. en motsättning mellan produktivkrafternas utvecklingsnivå och produktionsförhållandena på lokal nivå. Hanterandet av flytbottengarn vid utsättning och upptagning, kräver mer arbetskraft än vad den "traditionella" produktionsenheten inom fisket på Strupö, gårdshushållet, kan presetera vid denna tid. Det enskilda hushållet bådar därför extra arbetskraft inom och utom byn, när hanteringen av flytbottengarnen så kräver. Arbetsdelningen inom byn, med hushållet som största produktionsenhet inom fisket, kan därför sägas vara otillräcklig.

Användningen av "figursydda" flytbottengarn, avsedda för geografiskt bestämda håmstånd, står i motsättning till cirkulation av nyttjanderätten. På Strupö söker man lösa denna motsättning, genom att under vintern sy om bottenkonturen på flytbottengarnets storarm, så att det skall kunna passa det kommande årets håmstånd. Man ser här hur både *arbetsdelning* (hushållet som största produktionsenhet) och *egendomsförhållanden* (cirkulation av nyttjanderätt i fiskevatten) inom fisket, med andra ord produktionsförhållandena kommer i motsättning till produktivkrafternas utvecklingsnivå, flytbottengarnfisket. Lösningen av denna motsättning, ligger i en *förändring av själva arbetsprocessen,* vilket dock ej sker på Strupö. Istället fossiliseras den förutvarande arbetsdelningen och egendomsförhållandena, med ökad självexploatering som följd. Detta betyder bl a. att den arbetsdelning och de egendomsförhållanden inom fisket, som är för handen på Strupö vid mitten av 1970-talet, står sig tämligen oförändrade sedan den första hemmansdelningen vid bybildningen i början av 1700-talet. Hur ska man då kunna förklara existensen av dessa för-

kapitalistiska produktionsförhållanden i en byekonomi, vilken nästan helt involverats i kapitalistisk varuproduktion? Denna fråga aktualiserar problematiken vi inledningsvis ställde i föregående kapitel, nämligen subsumtionsprocessens karaktär.

V.1.9. Formell subsumtion?

En grundläggande förutsättning för uppkomsten av ett kapitalistiskt produktionssätt, var enligt Marx, skiljandet av de direkta producenterna från produktionsbetingelserna.[8] Med andra ord, proletariseringen och uppkomsten av den frie arbetaren, den så kallade ursprungliga ackumulationen. I den kapitalistiska ekonomins expansion upprepas denna ursprungliga ackumulation vid marknadshushållningens expansion: tesen om proletarisering av massorna.[9] Kapitalackumulationen förutsätter som tidigare diskuterats att en ständigt stigande del av mänsklig verksamhet antar varuform och underordnas kapitalets reproduktions- och tranformationslagar. Om man då ser till Strupös yrkesfiskare, kan man finna att de fortfarande vid mitten av 1970-talet är innehavare av sina produktionsmedel: de äger sin jord och sina redskap, men är underordnade kapitalackumulationen. Kan man då med Marx' ord här tala om en formell subsumtion:[8] emedan de är underordnade den kapitalistiska produktionsprocessen men inte säljer sin arbetskraft, den frie arbetaren, utan frukterna av sitt arbete? Att besvara denna fråga aktualiserar vad som brukar benämnas artikulationsproblematiken, dvs hur subsumtionsprocessen "deformeras" till följd av styrkan i det förkapitalistiska produktionssättet.[8] Strupöfiskarena är utifrån vår undersökning närmast att betrakta som indirekt underordnade kapitalet. Detta betyder att kapitalet ej ingriper konkret i den direkta arbetsprocessen (arbetsdelning och egendomsförhållanden). Kan man då inte här tala om *indirekt formell subsumtion?* En förklarande hypotes till denna slutsats för lokalsamhället Strupös producenter, kan vara att kapitalackumulationen[10] inom ostkustens strandfiske ännu ej nått en sådan nivå, att värdet på Strupöfiskarens arbetskraft sänkts under den samhälleligt genomsnittligt nödvändiga arbetstiden. Karaktären av arbetets på Strupö, indirekt formella subsumtion under kapitalet, skulle kunna vara en förklaring till existensen av förkapitalistiska produktionsförhållanden i byekonomin vid mitten av 1970-talet. Dvs. själva *arbetsprocessen* på bynivå är här *ej direkt involverad* i kapitalets utvidgande reproduktion.

V.1.10. Skärgårdsjord och kapital – ett exempel.

Medan jord under familjebruket framstod som en nödvändig reproduktionsbetingelse och ej som en säljbar vara, medförde marknadsexpansionen in i byekonomin, jordreformerna och specialiseringen inom avsalufisket, att jordens roll som handelsvara förstärktes. Denna utveckling blir alltmer påtaglig i lokalsamhället Strupös förändringsprocess vid mitten av 1970-talet. Som tidigare kunnat konstateras[11] försäljs 1959 1/12 mtl utom byn för 28.500 kr. Vid 1967-

års reservatsbildning erhåller köparen 24.000 kr i ersättning. Om man räknar in inflationen från 1959 till slutet av 1960-talet motsvarar inköpssumman 1969 ca 38.000 kr.[12] Köparen erhåller 24.000 kr i ersättning, vilket betyder att vid slutet av 1960-talet den verkliga kostnaden för köparen belöper sig till 38.000 kr–24.000 kr = 14.000 kr. Om man sedan räknar ca 10% inflation per år under perioden 1970–76 motsvarar 14.000 kr 1976 en summa om ca 23.000 kr.[13] 1976 beslutar köparen från 1959 att sälja sitt 1/12 mantal. Genom försäljningsombud begär denne då 350.000 kr dvs. ca 15 gånger vad den verkliga inköpssumman motsvarar 1976. I sig är dessa summor inte särskilt intressanta, eftersom under kapitalismen skärgårdsjorden uppträder som en handelsvara, vilken som helst, prismässigt bestämd enligt principen om tillgång och efterfrågan. Det intressanta, för vårt vidkommande, är snarare att söka belysa effekterna för lokalsamhället Strupö. Eftersom försäljningen ännu (1977) ej är avslutad, måste en diskussion kring effekterna av en försäljning, bli av hypotetisk karaktär, under hänsynstagande till de tidigare erfarenheter som erhållits vid studiet av subsumtionsprocessen på Strupö.

En försäljning av tolftedelshemmanet kring 350.000 kr, höjer automatiskt värdet på de övriga hemmansandelarna till liknande nivå, om vi ser till marknadspriset. En direkt konsekvens härav, *kan* bli en drastisk höjning av samtliga taxeringsvärden på byns gårdar, dvs. oförskylt kan de övriga gårdarna komma att utsättas för högre beskattning. Den högre beskattningen kan i sin tur leda till att jordägare, utan egen produktiv verksamhet på ön (t. ex. sterbhus som arrenderar ut fiskevatten), beslutar sälja sin gård. Med en sådan hypotetisk utveckling, kan en mer slutgiltig kapitaliseringsprocess sättas i rullning på Strupö, där endast kapitalstarka samhällsgrupper kommer i fråga vid inköp av Strupös jord. Detta skulle innebära en förmögenhetsökning för de verkliga producenterna på Strupö vare sig de behåller sin jord eller säljer den. De konkreta effekterna av denna markvärdestegring på Strupö återstår dock ännu att se, eftersom den produktiva verksamheten minskar starkt efter 1976: 1975 pensioneras nämligen två av fiskarena och den tredje avlider 1976. Därmed upphör det rena yrkesfisket på Strupö och ersätts av säsongbetonat avsalufiske i liten skala, utfört av kvarvarande hushåll med assistans av vuxna barn, vilka liksom tidigare förlägger sin semester och en del av sin fritid till Strupö. Sammanfattningsvis kan sägas att möjligheten av en våldsam kapitalisering av Strupös jord, uppträder samtidigt med att den yrkesmässiga produktionen för en marknad minskar. Strupö står troligen efter mitten av 1970-talet inför en ny och viktig omvandlingsfas av mer grundläggande natur än i den tidigare förändringsprocessen.

V.1.11. Omvärldens slutliga seger?

Vi har i denna undersökning sett hur "omvärlden övermannat" lokalsamhället Strupö, förändrat villkoren för dess existens, samt i allt högre grad själv satt

villkoren för dettas existens, genom den kapitalistiska varumarknadens expansion in i byekonomin. Efter mitten av 1970-talet framstår inte längre extraktiv produktion (dvs. intensivt avsalufiske) såsom avgörande central näring. Istället har lokalsamhället Strupö i många avseenden "avväpnats". Vad omvärlden nu i allt högre utsträckning konsumerar i fallet Strupö är ej dess extraktiva produktion, fisket, utan dess mer passiva och växande funktion som rekreationsområde för stadsbor. Dess jord som investeringsobjekt för kapital, synes stå på tröskeln till sitt förverkligande: kanske "omvärldens slutliga seger"?

V.2. Vad "förmedlar" lokalsamhället Strupö 1500–1975 – några allmänna slutsatser.

Jag har i denna undersökning sökt belysa och förklara ett lokalsamhälles relationer till omvärlden. Ett långt tidsperspektiv har tillämpats för att kunna identifiera grundläggande mekanismer i lokalsamhällets förändringsprocess. Att säga att lokalsamhället Strupö under perioden 1500–1975 övergått från naturahushållning till penning/marknadshushållning, framstår efter undersökningen närmast som en karaktäristik utan vetenskapligt förklaringsvärde, eftersom en sådan syn snarare *postulerar det som måste förklaras.* Som närmast en truism framstår också ett benämnande av förändringsprocessen som en övergång från ett "traditionellt" samhälle till ett "modernt" samhälle. Ytterligare ofruktbart förefaller framhållandet av tekonologin såsom en yttersta drivkraft i förändringsprocessen att vara, eftersom denna i vår undersökning snarare framstår som effekt än orsak. Vad som främst saknas i de synsätt som redovisas ovan, är en *systematisk belysning* av samband, samt diskussion av *förklaringar på övergripande nivå:* som om övergången till marknadshushållning var en *given* process i betydelsen opåverkbar och förkroppsligande förnuftet och det allmänna mänskliga framåtskridandet. Det som sker det sker, oåtkomligt för mänsklig kunskap. Ett sådant metodologisk (och i praktiken även teoretiskt) ställningstagande framstår efter denna undersökning såsom utan förklaringsvärde och ur vetenskaplig synpunkt ofruktbart.

Vad återstår då i termer av förklaring med avseende på omvärldens roll i lokalsamhället? Låt mig diskutera något utifrån undersökningen av Strupö. Inledningsvis sökte jag preliminärt definiera lokalsamhället, såsom "förmedlande" samhällsformationens sammansättning av produktionssätt och dess grundläggande sociala relationer/klasstruktur. Jag menade, att varje samhällsformation karaktäriseras av ett historiskt specifikt förhållande mellan "de verkliga producenterna och produktionsbetingelsernas ägare." Den svenska samhällsformationens utveckling från 1500 till 1975 kunde ur övergripande synpunkt ses som en övergång från ett feodalt produktionssätt till ett kapitalistiskt produktionssätt, ehuru detta ej är detsamma som att Sverige till en början var rent feodalt och senare rent kapitalistiskt. Dessa begrepp refererar istäl-

let till överhistoriska bestämningar av objektet för studium, nämligen hur grundläggande sociala relationer (=klasstrukturen) i samhällsformationen förändras över tid. I lokalsamhället Strupös tidigare förändringsprocess, dvs. från 1500 till slutet av 1800-talet, framstår kravet på en del av *merprodukten* som central, dvs. jordägarens (= statens) anspråk på ränta från jordens brukare. Denna period "förmedlar" med andra ord *feodala inslag* i hela samhällsformationen: en dominerande grupps exploatering av en annan grupp. Upphör då denna exploatering i och med grundskatternas (= räntans) avskaffande vid 1800-talets slut? För att besvara denna fråga måste man se till den svenska samhällsformationens utveckling fram emot 1800-talets slut, då man finner att det kapitalistiska produktionssättet expanderar. Som diskuterats tidigare betyder detta att varuproduktionen blir allmän genom den s. k. ursprungliga ackumulationen och framväxten av en inre marknad. Kapitalackumulationens (= produktionen av mervärde) inneboende tendens att sänka värdet på arbetskraften betyder existensmedlens och produktionsmedlens övergång till varuform. För att varan skall realisera mervärde måste den säljas, ej nödvändigtvis konsumeras. Köparen finner kapitalet bl. a. inom familjebruket, vars låga arbetsproduktivitet, det vid en viss tidpunkt kan konkurrera ut, genom den formella och senare möjligen den reella subsumtionen. När de verkliga producenterna konsumerar sina existensmedel och sina produktionsmedel via den kapitalistiska marknaden, bidrar de alltså till realiseringen av mervärde. Strupöfiskarenas indirekt formella subsumtion under kapitalet, antyds mot slutet av 1960-talet. Svaret pekar därför på att exploateringen ej upphör vid grundskatternas avskaffande: vad som avskaffas är den del av *merprodukten* som manifesteras i form av ränta, men i dess ställe följer successivt marknadens expansion, den indirekt formella subsumtionen och sannolikt Strupöfiskarenas produktion av *relativt mervärde*.

Vad lokalsamhället med andra ord "förmedlar" ur övergripande synpunkt är exploateringsrealtionen mellan sociala grupper/klasser i samhällsformationen, vilka stå i kvalitativt olika förhållande till produktionsbetingelsena: under feodalismen en grupp/klass som äger jorden (alternativt utövar överhöghetsanspråk) och exploaterar de verkliga producenterna, genom en förlängning av den nödvändiga arbetstiden; under kapitalismen en grupp-/klass som tillskansar sig produktionsmedlen genom att sänka den nödvändiga arbetstiden, höja arbetsproduktiviteten och ackumulera mervärdet. Undersökningen av lokalsamhället Strupös förändringsprocess har sökt visa hur denna exploatering konkret ägt rum, genom jordräntan (lotsningsskyldighet och skatt) under de första århundradena och senare genom det kompletterande lönearbetets och marknadens roll i byekonomin.

Fram till 1800-talets slut framstår som framhållits, denna exploatering i manifest form genom anspråk på en del av merprodukten (= jordräntan). Mot senare delen av 1800-talet expanderar den inre marknaden i Sverige, vilket be-

tyder en utveckling av kapitalistisk varuhushållning. På Strupö uttrycks denna expansion genom intensifieringen av fiskuppköpen, vilka efter sekelskiftet 1900, får en allt större betydelse för byekonomin. Vid början av 1900-talet karaktäriseras ännu byekonomin av familjebruket, dvs. självhushåll med produktion av överskott varav en del säljs på marknaden.

Genom regleringar av fiskerätten och genom att organisera fiskarbönderna i kooperativ, tillrättalägger statsmakten för fiskarböndernas inträde på den kapitalistiska varumarknaden. Detta betyder att familjebruket på Strupö successivt involveras i ett varubyte, där i huvudsak arbetsproduktiviteten avgör reproduktionsvillkoren. Med sin låga arbetsproduktivitet förmår inte Strupöfiskarena konkurrera när strömmingsfisket expanderar på ostkusten under 1940- och 1950-talen. Genom att utveckla sitt arbetes produktivkraft inom ålfisket, kan de dock reproducera huvuddelen av familjebruket fram till 1960-talet. Monokulturiseringsprocessen på Strupö, tar sig uttryck i att successivt merparten av existensmedel och produktionsmedel producerade inom ramen för familjebruket konkurreras ut av marknaden. Detta betyder samtidigt familjebrukets slutliga kollaps och reduceringen av fiskarbönderna till yrkesfiskare och ensidiga råvaruproducenter. Ur den empiriska förändringsprocessen växer därför successivt kunskapen fram om den nationella kapitalackumulationens avgörande roll i byekonomins utveckling. Jag underströk inledningsvis i denna undersökning vikten av överhistorisk bestämning, för att förklaringar av vetenskapligt värde rörande lokalsamhället skulle kunna ges. Den viktigaste slutsatsen, efter denna empiriska undersökning, är därför att vad lokalsamhället Strupö "förmedlar" på *sitt specifika sätt* 1500–1975, är övergången från ett feodalt produktionssätt till ett kapitalistiskt produktionssätt i den svenska samhällsformationen. Bakom stagnationen i Strupös ekonomi, döljer sig alltså en övergripande förändringsprocess, vars roll i den lokala utvecklingen kan *förklaras* – inte bara postuleras.

Summary.

Behind stagnation – Interactions between a Swedish fishing community and the macro environment 1500–1975.

I. The methodological dilemma.

This study is an attempt to describe and explain social change in a local community as a process whereby fundamental social relationsships and their transformations in society as a whole are transmitted to a local level. In the first chapter it is suggested that the dominant methodology employed in community studies, where the local community is treated as a whole penetrated by certain external factors, e.g. the commercial market etc, does not provide satisfactory answers to the way in which scientists should treat the effect of external factors on local community life. This analytic dilemma is suggested to arise out of the fact that it is very doubtful whether the concepts of community and society as treated in contemporary scientific discussion can be placed side by side as two equivalent analytic categories; i.e. how do we know when we study the local community that we really are just studying the local community and not the greater society *within* the local community as well?

It is suggested that this dilemma can be solved by introducing super-historical theories, e.g. grand theories such as those propounded by Marx, Durkheim Weber, Tönnies etc; i.e. theories concerning the general direction of social change. The so-called German School (to which Weber and Tönnies belong) suggested a general development from a natural economy to a market economy, where the prime mover was the expansion of trade and the market. To Weber this development had its origin in the "spirit of capitalism" which encouraged competition between individual initiatives according to the enterprise-method and thus developed the market. This view, however,does not tell us anything about *why* capitalism should develop. This brings us to the Marxist discussion on social relations, e.g. relations between different social classes as the key to the periodization of the development of human societies. Among social anthropologists Eric Wolf comes close to this view in his definition of the peasant, when he sees the latter as a person who produces not only for himself but also for someone who, in terms of sovereignity, demands part of the surplus product. Thus the peasant in his primary relationships is a part of a local community. However, according to this definition, this cannot shadow the fact that the peasant is involved in social relations in the society as a whole,

characterized by dominant/dominated. This relationship – that of surplus production with regard to external appropriators – can be seen as more important and transcending the concepts of local community and society. From a Marxist point of view, the object of study is no longer the relationship between a local community and society but that between the owners of production conditions and the real producers, a methodological recommendation that Karl Marx sets out in the third volume of "Das Kapital". Some Danish ethnographers have tried to define the local community within this frame of reference as transmitting the composition of modes of production and the dominant class-structure in the whole social formation as such. The concept *transmission* should not be understood in terms of correspondence but that the social structure of the whole social formation determines the socioeconomic structure of the local community. This means that the study commences with a super-historical theory with the following problem as its focus of analysis: how and why are fundamental social relations and modes of production transmitted to the local community and in its development?

The local community chosen for this study is an island village named Strupö located in the archipelago of northern Misterhult in the province of Kalmar on the East coast of Sweden. The study attempts to follow the development of the local community from the first settlement in approximately 1450 up to about 1975.

II. Rent and village formation on Strupö 1500–1820.

When the first villager takes his land into use, the Crown has already declared the land crownland. In order to be permitted to settle down on the island the direct producer has to pay rent. In 1571 King John III declared that this rent should be paid partly in labour: the peasant-fishermen on the island were to pilot the crown's ships as they passed through the archipleago on their route between the castles of Borgholm, Kalmar and Stegeborg. Thus the peasant paid or rather produced a surplus – a surplus product for the landowner – the crown.

During the 17th century, the Crown gave away some of its surplus product to the landed aristocracy as a form of compensation for duties rendered during the wars. When the Crown at the end of the 17th century reduced these prebend-domains to crown land again, there arose a conflict between the landed aristocracy and the Crown, the former trying to transfer the land into permanent patrimonial domains. During the period up until the beginning of the 18th century, nothing changed as regards the *content* of the surplus product; chang-

es occurred with regard to *receiver* of this product. This part of the surplus product was mainly presented in goods (butter and fish) and labour. Because of this, disproportionately large numbers of cattle were kept on the island. During the beginning of 18th century, the village was formed by splitting up the first farm on the island. The population grew and, at the end of the century, it constituted five farms with a total of about 40 persons. At the beginning of the 19th century, a land reform was superimposed, meaning that the island was legally divided between the peasant fishermen-pilots. According to legal acts of state, the land could only be owned by pilots who performed labour on crown land for the state. The land reform meant that private property relations were legalized on the island. From 1547 onwards the inhabitants of the archipelago were ordered to sell their surplus fish (with the exception of the part paid in rent) at the markets of Norrköping and Söderköping further up the coast. These small cities constituted for centuries the main markets for the surplus fish. In the late 18th century, local merchants from local markets also started buying up fish along the coast. Besides this market relation, the early inhabitants of Strupö also traded with local peasants at the coast, mainly bartering fish for meal. This chapter tries to show that the development of the local community of Strupö is mainly determined by its relationship to the owner of the conditions of production – the crown, which decided the form and the content of the surplus product and the selling of the cash crop (e.g. the fish). This can be viewed as a social relationship between the direct producer and the owner of the conditions of production characterised by feudal bondages. As yet, we cannot speak of a developed feudal mode of production because the real producer is not tied to the land as a serf. He can – theoretically – move when he wants, thus meaning that the surplus demand rested not on the individual but on the land: the one who occupied the land had to perform parts of the surplus production in terms of labour and goods. Through different acts the Crown, however, at the beginning of the period studied (16th and 17th centuries), placed several restrictions on the direct producer, which were, however, later alleviated especially with the land reform of 1816, when the land was divided between the peasant-fishermen on Strupö and landuses stipulated. The land, however, was still declared crown land. In the late 18th century, local trade developed and the direct producers on Strupö came into contact with a slowly expanding market for their goods. This meant the dissolution of semi-feudal bondages for the peasant-fisherman of Strupö. It is suggested that the first part of the period studied can be seen as a process of feudalization but that this process ended at the beginning of 18th century when the surplus product performed as labour more and more appeared as a contractual relationship between the Crown and the peasant-fishermen. Although the Crown still owned the land, the peasant-fishermen appreared more and more as free producers free to dispose their land as they saw fit.

III. An expansive fisherman-peasant economy 1820–1910.

In the middle of the 19th century, the domestic market of Sweden expands with industrialization and population growth. This creates on the one hand, a landless proletariate and, on the other, a class of people controlling the accumulation of capital. Thus a market for means of production and consumption is created. During the later decades of the 19th century, the market expands to the coast of Småland: the cities of Västervik and Oskarshamn grow and a lot of small industries are created along the coast, whereby commodity exchange expands in this area. This also entails new markets for surplus production on Strupö and, at the end of the 19th century the importance of local markets in the village economy is in a stage of growth. In 1881 a new land reform is implemented, giving the fishermen-peasants on Strupö the right to buy the land free from the Crown and furthermore to divide the land according to their own wishes. This creates, together with the strong population growth during the 19th century on Strupö, conflicts between the tenants and actual landholding peasants and points to a relative overpopulation on the island at this time. It is suggested that the development of the Strupö economy between 1820 and 1900 is characterized by a growing market dependence. With the help of the concept of peasant economy introduced by A.V. Chayanov, it is suggested that, contrary to the arguments of Chayanov that consumption determines the output of family production, the production of individual households on Strupö is intensified during this period: no new land is available and therefore new ecological niches are muted. The existence of an expanding market for cash-goods (e.g. fish) means that the sector of the village economy that produces for the market enters an expansive phase. It is therefore suggested that the output of family production is mainly determined by the rôle of the market and not primarily by the demographic composition of the household.

At the end of the 19th century, the village consists of nine farms harbouring a total of 71 persons. The land and fishingwaters were compartmentalized into sections where farms constituting 1/4 "mantal" of the land and woodland owned this privately but where farms constituting 1/8 "mantal" of the land and woodland owned this in common by means of two households. Fishing waters were divided according to the ratios (= "mantal") of the households and the right to fishingrounds circulated according to a system that gave each household the right to fish in special waters for a period of one year at a time. The division of labour was according to age and sex where the women, children and elders keep the cattle and the men carry out fishing and piloting. After the land reform of 1881, there is a stronger tendency towards social stratification on the island. This is especially marked between the old pilot households and the "pure" fishermen households. When the pilot station is later shut down, this tendency ends, primarily through marriages between servants and land-

holding heirs. The study suggests that the "inner dynamic" of the economy on Strupö in 1900 is characterized by the disintegration of the natural economy and the transformation of the peasant-fisherman to fisherman-peasant, producing more and more for a market. It is furhter suggested that the market is the overall determining factor in local life, although (within certain limits) an "inner dynamic" characterized by the slow growth of the forces of production (given a constant or diminishing population) can be discovered. It is finally suggested that market relationships, in terms of lower prices, of the product presented by the local community to the market will force the household economy (= family economy) to a further specialization of production and to a development of the forces of production thus rising the labour productivity of the household.

The period 1820–1900 cannot as regards the local community of Strupö, be *explained* in terms of the transition from a "traditional society" to a "transitional" one in growing contact with a money-economy. Instead, it is suggested that this period is characterized by the expansion of the domestic market in the Swedish social formation as such, whereby the development of commodity production and ultimately the development of capitalist commodity production ensue. On the local level, this is expressed by the real producer's transformation to free land holders producing on an expanding scale for a market.

IV. Adaption to an expanding goods market 1910–1970.

In this chapter the study starts with the Marxist theory of capital formation and capital accumulation as it is outlined by Rosa Luxemburg and Vladimir Lenin. That is to say, the aim of capitalist market production is to create relative surplus value and that this is mainly achieved by lowering the cost of labour; e.g. by lowering the cost of the commodity. This can be done by developing the forces of production which in turn means that the cost per unit produced is decreased. Consequently, at a certain time the surplus product of the family economy (= peasant economy/natural economy) sold at the market is theoretically knocked out of the competition by the capitalist market unless the peasant develops and increases his labour productivity to the level of mean necessary social labour. The development of labour productivity means that the peasant has to restrict his production more and more to a single sector in order to be able to compete on the market. In this way, he becomes more and more a consumer of means of production (in order to raise his labour productivity and thus his production) and means of consumption (in order to replace products of natural economy), thus contributing to the expansion of the domestic market – capital accumulation and, ultimately to the production of relative surplus value. In this chapter, a model of the collapse of the family economy

is outlined in terms of the market expansion which take more and more of the necessary labour of the household for the production of goods for the market in order to reproduce itself, thus invalidating the reproduction of subsistence economy. The chapter starts with a survey of the development of labour productivity in fishing in Sweden 1900–1970, which shows that during this period more efficient means of production are used, thus freeing more and more people from direct production through mechanization; i.e. a rise in the labour productivity of fishing. This forms the background to the study of the process of social change on Strupö during the 20th century.

At the beginning of the 20th century, local buying-up of fish starts in the archipelago of Misterhult. The merchants and traders come from the cities of Västervik and Oskarshamn and thus provide a year-round connection with a market for the Strupö economy. Together with this expansion of merchant capital, new forces of production are introduced by the market, mainly the boat engine, which means a profound change in the structure of production for the market: there is now a possibility for the expansion of local production and there is a market prepared for taking care of the intensified fish production on Strupö. During the thirties, a new land reform "frees" fishing rights from the village thus meeting the market demand of free competition in free (= common) waters. This creates a deep conflict between the Strupö fishermen-peasants and the Crown and after many court instances the case is finally judged by the Highest Court Tribunal to the effect that the Strupö villagers should get a compensation of 10 000 Sw. cr. for the reduction in village fishing rights. In 1933, the pilot station is shut down and the complementary wage labour in the village economy disappears. During the depression of the thirties, the fishprices are very low and the Crown decides to organize the fishermen into cooperative units for the selling of fish, thus enabling a better control of capital formation within fishing according to a government act. This means in reality an explicit subordination to the market for the fishermen-peasants of Strupö. During the forties and fifties, the development of the forces of production in Swedish fishing, in particular the introduction of the trawler means that the village-owned fishing waters are a contradition to large scale fishing and in 1950 a new land reform is proclaimed which reduces the area of village land/water to an even greater extent. Also at this time the villagers of Strupö get money as a form of compensation. During this period the specialization of the village economy is rather great and the land reform means the collapse on neighboring islands of peasant economy and the development of trawling associations producing exclusively for the market. On Strupö parts of the peasant economy are kept intact by the muting of a new ecological niche: the expansion of eel-catching for a market with rising prices.

During the period 1900–1960, the population is reduced from 71 persons to 10 in 1960, this occurs mainly as a result of the relative over population at the

end of the 19th century and mainly because of the market lowering the cost of labour in the village and giving the inhabitants, especially, the non-landed ones, opportunities of wage labour in the cities and elsewhere. In the middle of the 1960's new tools for eel-catching are introduced creating conflicts within the prevailing property relations and the division of labour in the village economy on Strupö. The tools are shaped in order to fit a special fishing place, but the property relations mean a circulation of fishing places. The handling of these tools demand more labour than the traditional fishing unit, the household, can mobilize. We can then see how at the end of the sixties, a conflict between the forces of production and the relations of production developes at the village level. The fishermen of Strupö try to solve this conflict by raising the degree of selfexploitation: they re-make the tools for the eel-catch each winter in order to let them fit the following year's fishing place and as regards the handling of the tools, they ask help not so much from each other but from friends and relatives in the cities. In 1967, a land reform tranforms the Misterhult archipelago into a natural reservation, which means that no buildings may be built on the islands. Instead according to the proclamation, the archipelago is to be made an area for recreation for townspeople where the flora and fauna should be protected from exploitation. At the end of the sixties, the economy of Strupö is on the whole market-oriented. The last cattle disappear in the sixties and around 1970 the main production is eel for the market. The fishermen of Strupö are turned into complete commodity producers – commercial fishermen – producing raw commodities for the market. It is suggested in this chapter that the subsumtion of the real producer on Strupö to capital is achieved by the market replacing the locally produced use-values in terms of means of production and means of consumpiton; i.e. the transformation of use-values into exchange values. Around 1970, the real producer on Strupö is wholly, or almost wholly, dependant on the market for his reproduction.

V. The marginalized village.

At the beginning of the 1970's, the village of Strupö, consists of three households constituting 7 persons. By means of landowning and tenancy these households produce on 4/5 of the total village land. Only one ratio has changed since 1900 by addition of two 1/8 "mantal". This means that the village consists of 8 ratios/farms though not all farms are producing. The specialization has changed the division of labour within the household so that now even the women go to sea, helping the men in the boat. A lot of market-produced equipment is now used in the household, especially since the introduction of electricity from the national grid in 1964. The household obtains an increasingly urban structure with less refining of raw goods within the household, all being

bought exclusively in the market. During the summer the archipelago of Misterhult is visited by hundreds of boats of holidaymakers seeking recreation in the islands. Many of the empty houses on Strupö are rented out to summer guests.

Although the economy of Strupö has changed dramatically, especially since the 1950's, the old property relations and organization of production remains intact at village level. This means in reality that the relations of production still have the same structure as they had at the time of the first division of land on Strupö, that is to say at the beginning of the 18th century. These pre-capitalist relations of production are then fossilized during the subsumtion under the market and capital. In this way we can talk about *indirect formal subsumtion* of labour under capital on Strupö at the beginning of the 1970's. By formal subsumtion Marx understood the fact that the real producer does not hold his means of production and is faced with and subordinated to capital accumulation. On Strupö this means that capital merely *indirectly* organizes the working process; i.e. it does not intervene directly in property relations and organization of production. This can be explained in terms of the organic composition of capital within fishing on the east coast of Sweden: this composition has not yet reached a level where the value of labour on Strupö goes under the mean necessary social labour time. This could the explain the existence of pre-capitalist relations of production on Strupö in the middle of the 1970's.

According to Marx, one precondition fot the development of capitalism was the separation of landed property from labour, the emergence of the free labourer with a commodity to sell in the market; i.e. his labour. This view is further developed by Luxemburg in her theory of extended reproduction of capital. According to Luxemburg, capital accumulation means the repetition of the original accumulation (the separation of landed property from labour) on an extended scale. As we can see, the Strupö fishermen still hold their land: They are still merely indirect formally subsumed. Marx also talked about real subsumtion, meaning the separation of the real producer from the conditions of production – his means of production. There is no possibility as yet of studying this on Strupö because two of the fishermen get their state pension in 1975 and the third one dies in 1976. This probably means the end of professional market-production on Strupö. Anyhow, real subsumtion can still take place through other "channels", which turned up in the middle of the 1970's. In 1976, one of the non-producing households decided to sell its farm of 1/12 "mantal" for sum of 350.000 Sw. cr. which it had bought for 24.000 Sw. cr. These kinds of archipelago-farms are very atractive to capital-owning classes and if the farm is sold it might entail profound consequences for the remainder of the farms. First of all, it might raise the tax-value of the other farms, which in turn might force other non-producing households not living on the island to sell their farms at a cost close to that realized for the farm named above. This means

that a more final process of capitalization as regards the land on Strupö may take place. This also means that only persons or organizations capable of raising great amounts of money can buy land on the island: this *could* mean the final separation of the real producer from his means of production. Still, up to date this is only a hypothetical development although rather probable, especially when seen in background of the earlier development and social change at Strupö.

VI. Conclusions.

What then is the transmission emanting from Strupö 1500 to 1975? Up until the end of 19th century, we have seen that the disposal of the *surplus product* is a determining factor in the relationship between the local community and the greater society. At the end of the 19th century, the domestic market expands in the Swedish social formation and this means the change over to commodity economy and to capitalistic commodity economy. In order to expand, capital needs consumers or rather buyers. Capital finds this within family economy (= peasant economy), whose labour productivity it can at a certain time out-compete – the family economy collapses. As the market expands into the village economy, the latter gets involved in commodity production. As commodity producers and consumers, the real producers of Strupö contribute to capital accumulation – the extended reproduction and ultimately to the realization of relative surplus value. Then what Strupö as a local community transmits in its specific way, is a relation of exploitation between classes in the Swedish social formation as a whole: during feudalism the real producers of Strupö were exploited by a class through an *extension of the necessary labour time* (the rent). During capitalism they are exploited by a class who, by *diminishing the necessary labour time* (by raising the labour productivity thus outcompeting natural economy), appropriates surplus value. According to the Marxist theory of capital accumulation, this means in the end the "freeing" of the real producer from his means of production. What we may find at the end of this empirical study of a local community then are the concrete effects (= local social change) of the transition from feudalism to capitalism in the Swedish social formation as a whole (= superhistorical theory). The explanation of social change on Strupö is therefore to be found in the rôle played by capital accumulation at a national level. Strupö then transmits the change in the Swedish social formation in terms of dominant modes of production and class structure during the transition from feudalism to capitalism. Behind the stagnation in the economy of Strupö then, is hidden an overlapping process of change, the role of which in the local development can be *explained* – not just postulated.

Notförteckning

Noter till kapitel I.

1. För en modern sammanfattning se t. ex. Hannerz 1973, Frankenberg 1966 (a) och (b) Haslebo 1974.
2. Hillery 1955:111 f.
3. Ibid. 1961:347.
4. Bell & Newby 1972:27.
5. Frankenberg 1966:131 f. (a).
6. Bjerring m. fl. 1974.
7. Haslebo 1974:45.
8. Wolf 1971:116 f; för en tillämpning se Silverman i Hannerz (ed.) 1973:165 f.
9. Steward 1955.
10. För en tillämpning i stamsamhällen se Sahlins 1968:16 f. (a).
11. Grønhaug 1974.
12. Barth 1971:109–110 (a).
13. Barth 1971:172(b); Brox 1972:56 f. (a).
14. Sahlins 1968:367 (kursiv. i orig.) (b).
15. Sahlins a.a. 368–369 (b)
16. Adams 1970:315–327 (SWJA).
17. Stavenhagen 1974:32 f.
18. Wolf 1971:116 f.
19. Hannerz 1973:37.
20. Barth 1971:172 (c); Brox 1972: 52 (a) även 1972:22 (b).
21. Hannerz 1973:36.
22. Barth 1971:174 f; även Nash 1966 samt Daun 1969.
23. Halpern 1967:2.
24. Weber 1971:64 (1904–05); även 1970:302 f. (1906).
25. Dobb 1973:144. Överhistoriska teorier förekommer inom socialantropologin främst hos 1800-tals evolutionisterna Tylor, Morgan, Engels m. fl. Dessa diskussioner vidareutvecklades av efterkrigstidens neo-evolutionister, bl. a. White, Service och Sahlins. Utifrån en position som närmar sig Dobb söker den amerikanske antropologen Lawrence Krader "ställa evolutionismen på fötter" i sitt nyligen presenterade arbete "Dialectic of civil society" (Krader 1976).
26. Wolf 1971:14 (1966). Med merprodukt förstås i det följande bondens producerade överskott.
27. Marx Kapitalet vol. III:701.
28. Falk & Madsen 1974:112.
29. Fridholm & Isacson & Magnusson 1976.
30. Lukács 1971:44 (kursivering i original); för en nyligen presenterad diskussion kring förklaringsbegreppet och behovet av samhällsteori/överhistorisk teori se t. ex. Gardell 1977. Jfr. även Gustafsson 1976.
31. Brox 1969, 1972 (a) och (b).
32. Brox 1972:53 (a); även Robinson 1969.
33. En modern socialantropologisk diskussion i anslutning till Brox' forskningsinriktning finner man i Andersen & Wadel (ed.) 1972; även Löfgren 1971:18 f.
34. Regnell 1967:153.
35. Indelning efter Harberg & Kulves 1971:19 f.
36. På Örö har dessutom upptäckts en björnbärsart vilken betraktas som unik, se Segelberg 1955: 46 f.

Noter till kapitel II.

1. Wirsén 1955:350.
2. Wirsén 1968:11; Till grund för denna beräkning ligger datering av bodgrunder på Örö.
3. Ibid. s. 19 f.
4. Ibid.
5. Smål. handl. 1543:8.
6. Ibid. I redovisningen av räntan för Misterhults gärd är dessutom noterat "Nils i Strupö öljekarler".
7. Wirsén 1968:19–20.
8. Citerat efter Jennes 1962:31.
9. Älvsborgs lösen 1571 vol. 7.
10. Ibid.
11. Se t. ex. Heckscher 1976:25 f. (1941).
12. Smål. handl. 1545:6.
13. Efter Hanneberg 1971:107.
14. Hanneberg 1971:102.
15. Citerat efter Wirsén 1968:116.
16. Jennes 1962:32 f.
17. Wirsén 1968:113.
18. Ibid. s. 114.
19. Se t. ex. Carlsson & Rosén vol. I. 1964:412.
20. Wirsén 1968:72.
21. Ibid.
22. Exempel på sådana extraskatter vilka ofta permanentades är salpeterhjälpen (för kronans krutillverkning) och byggningahjälpen (arbete och material till kronans fästningsbyggen) se vidare t. ex. Ingers 1943:229 f.
23. Herlitz 1974:154.
24. Wirsén 1968:72 f.
25. Efter Wirsén 1968:140.
26. Kalmar läns landsbok 1666.
27. Ibid.
28. Wirsén 1968:79.
29. Se vidare t. ex. Byström 1976:35 f. samt Ågren 1976:76 f.
30. Wirsén 1968:30 f.
31. Ibid. s. 55 f; även Lagerroth 1927:190 f.
32. Wirsén 1968:55.
33. Älvsborgs lösen 1613 1:a terminen vol. 18. Kalmar län. Tillsammans utgjorde dessa personer 2 3/4 silverdaler i extraskatt.
34. Gaunt 1976:50.
35. Mantalslängd Kalmar län 1651, Misterhults socken.
36. Mantalslängd Kalmar län 1675, Misterhults socken.
37. Mantalslängd Kalmar län 1688, Misterhults socken.
38. Boskapslängd Kalmar län 1637, Misterhults socken.
39. Omräkning enligt ovan kap. II.4.
40. Jennes 1962:50 f.; Wirsén 1968:27; även Lindberg 1933:133 enligt vilken Strupö brändes redan 1563 av ett danskt skepp.
41. Wirsén 1968:81 f.
42. Mantalslängd Kalmar län 1717, Misterhults socken.
43. Mantalslängd Kalmar län 1730, Misterhults socken.

44. Citerat efter Wirsén 1968:81; se även Lagerroth 1927:193 f.
45. Citerat efter Sjögren 1955:161 f.
46. Beräkningsgrunder se ovan kap. II.9.
47. Mantalslängder Kalmar län 1770, 1784, 1785 Misterhults socken; Beräkningsgrunder se ovan kap. II.9.
48. Kalmar läns landsbok 1740.
49. Under 1600-talets senare del sammanförs de olika hjälperna under namnet mantalsränta; se t. ex. Ingers 1943:228.
50. Se t. ex. Ingers 1943:223 f.
51. Wirsén 1968:79.
52. Ibid. s. 80.
53. Ibid. Detta betyder att Örö under 21 år mellan 1746 och 1767 hade karaktär av skattejord.
54. Dahlgren 1933:71.
55. Mantalslängd Kalmar län 1785, Misterhults socken.
56. Mantalslängd Kalmar län 1809, Misterhults socken.
57. Husförhörslängd Kalmar län 1816–23, Misterhults socken s:a delen delen.
58. Se även t. ex. Gaunt 1976:35.
59. Se t. ex. Plaenge-Jacobson 1954:48 f.
60. Åberg 1953:59; även Carlsson & Rosén vol. II 1964:40.
61. Förrättningsprotokoll daterat Strupö lotsplats den 20 juli 1816 s. 7.
62. Se nedan kap. III. 13.2.
63. Wolf 1971:14.
64. För en diskussion se t. ex. Dobb 1973:35 f.
65. Se t. ex. Block 1961; Hilton (ed.) 1976; även Herlitz 1974 och Hansen 1976.
66. Se t. ex. Marx Kapitalet vol. III:700 samt Engels 1972:22 f.
67. A. S. Kan 1975:184.

Noter till kapitel III.

1. Källor: Jordeböcker 1543, 1545; Älvsborgs lösen 1571 och 1613; Mantalslängder: 1651, 1669, 1671, 1675, 1688, 1717, 1730, 1750, 1770, 1785, 1800, 1809.
   Husförhörslängder: 1816–23, 1823–31, 1832–40, 1841–50, 1860. 1870, 1880, 1890, 1900.
   Församlingsböcker 1920, 1930, 1940.
   Mantalslängder 1950, 1955, 1960, 1965.
   Anm. perioden 1543–1816 har ej kunnat täckas med exakt jämna årtal pga att en del längder saknats eller varit brandskadade. I några fall har intill- eller närliggande år upptagits för jämförelse. I princip har dock ett tidsintervall om ca 20 år eftersträvats i redovisningen.
2. För en nyligen presenterad undersökning av folkökningsproblematiken i 1800-talets svenska agrarsamhälle, se Winberg 1975.
3. Winberg a.a. s. 17 f.
4. Fridhom & Isacson & Magnusson 1976:53.
5. Ibid. 1976:53 f. även Jörberg 1966:13 f.
6. Centrala arbeten är här A.V. Chayanov 1923 (1966); se även M.D. Sahlins 1972, Dalton 1967, Luxemburg 1913 (1971).
7. Chayanov 1966:5–6; för några moderna sammanfattningar av Chayanovs teori se t. ex. Kerblay 1971; Shanin 1974; Söderberg 1976; Pettersson 1976; Harrison 1977.
8. Se t. ex. Boesen m. fl. 1974:56 f. I polemik mot de tankar som Chayanovs analys kom att vila på utvecklar Lenin redan 1893 i "Marknadsfrågan" samt 1899 i "Kapitalismens utveckling i Ryssland" tesen om att den kapitalistiska varumarknaden *tvingar* familjebruket till kollaps och stratifierar böndrna i en besutten klass och ett landsbygdsproletariat.

9. Chayanov 1966:137 f.
10. Marx Kapitalet vol. I:74 f.
11. Andersen & Pedersen 1974:92–93.
12. Se ex. Mandel 1974:43 f. (1972); även Boesen m. fl. 1974:60 f.
13. Wirsén 1955:347.
14. Här kan som jämförelse nämnas 1700-talets s. k. jämförelsetabeller för Tunaläns fögderi, där 1 tunna salt torsk sattes likvärdig 1 1/4 tunna råg.
15. Wirsén 1968:117; upphandlare var fiskgrosshandelsfirman Gebrüder Jacob med huvudkontor i Berlin (observera kreditrelationen).
16. Husförhörslängder, Misterhults socken s:a delen 1816–23, 1823–31.
17. Se nedan kap. III.9.
18. Jfr. t. ex. Gaunt 1976:51; Husförhörslängder, Misterhults socken s:a delen 1841–50.
19. Lagerfartsbok Tunalän I. Strupö 1880; Husförhörslängd 1880.
20. Tesen om storfamiljen såsom karaktäristiskt för det förindustriella svenska bondesamhället, har i hög grad nagelfarits av modern demografisk och historisk forskning. På Strupö uppträder den sannolikt högst tillfälligt och det förefaller av nyligen publicerade forskningsresultat, vara så att storfamiljen snarare utgör undantag än regel i 1700- och 1800-talets agrara Sverige. För en aktuell diskussion se t. ex. Gaunt 1976:32 f.; 1977:18 f. (a); 1977:86 f. (b) samt Löfgren 1977:23 f.
21. Boupptecknigar Tunaläns vinterting 1832 nr 12 samt dito vinterting 1842 nr 2.
22. Wirsén 1968:135.
23. Lagerroth 1927:194 f.; även Wirsén 1968:132.
24. Verifikation över erlagd skogslösen daterad Calmar Landscontoret den 27 november 1867.
25. Se t. ex. Frödin 1933:76–77.
26. Husförhörslängder Kalmar län, Misterhults socken s:a delen 1870, 1880, 1890 och 1900.
27. Ibid.
28. Lagfartsbok Tunalän I. Strupö notering daterad den 9 april 1883.
29. Wirsén 1968:142.
30. Tingsprotokoll Ishult den 8 juni 1874 samt den 13 februari 1883.
31. Historisk statistik för Sverige vol. I. Befolkning 1720–1950 tabell A. 12 och A. 13.
32. Landshövdingeberättelser Kalmar län 1827–32 samt 1848–50.
33. Wirén 1955:356 f. samt Hermansson 1955:376 f.
34. Wirsén 1955:340.
35. Se även Löfgren 1974:121 f. samt Gräslund 1952:96 f.
36. Se t. ex. Lagerroth 1927.
37. Plaenge-Jacobson 1954:38 f.
38. Svea Rikes lag 1948 B. 17:2.
39. Ibid. B. 17:12.
40. Sjödoff 1948:18.
41. Sandberg 1955:411 f. samt Sjögren 1955:189 f.
42. Se även Wirsén 1955:338 f och 1968:113 f. Jfr. även Granlund 1957–58 samt Gräslund 1952.
43. Jfr. Löfgren 1974:127.
44. Gräslund 1952:76.
45. Muntlig uppgift Lantmäterikontoret i Oskarshamn 1971.
46. Gräslund 1952:83.
47. Gräslund 1952:102 f.
48. Pipping 1975:368.
49. Frödin 1933:51.
50. Dovring 1966:75 (1953).
51. Åberg 1953:19.

52. Hafström 1954:472.
53. Jfr. ovan kap. III.5.
54. Gräslund 1952:72; jfr. även Isaksson 1967:294 f.
55. Jfr. Hansen 1952:38 f.
56. Magnusson 1972:6.
57. För ett exempel på försök till ekologisk förklaring av utskärgårdssamhällets egendomsrelationer och arbetsorganisation se t. ex. Harberg & Kulves 1971:98.
58. Sjödoff 1948:34.
59. Se ovan kap. III.5.
60. Granlund visar i sin inventering av Runnö i Kalmarsund hur under perioden 1651–1953 en tredjedel av äktenskapets kontrahenter stammade från Runnö, medan för de övriga två tredjedelarna en av kontrahenterna var utbys. (Granlund 1957–58: 28–29.) Sannolikheten bör tala för en liknande giftermålssituation för Strupö, något som dock ej närmare undersökts i denna studie.
61. Jfr. Wirsén 1955:341 f. och 1968:89 f.; även Granlund 1957–58: 53 f. samt Gräslund 1952:80 f. I övrigt baserar sig framställningen på insamlad information vid fältundersökningarna.
62. Jfr. även Granlund 1957–58:38 samt Gräslund 1952:86.
63. Omräkning enligt ovan kap. II.4. Jfr. 1571 = 17 Ne samt 1637 = 18 Ne.
64. Jfr. Brox 1964:172.
65. Jfr. Redfield 1967:113 f. (1956).
66. Jfr. t. ex. Shanin 1974:192 f. JOPS vol. I. no. 2.
67. Mandel 1974:46.

Noter till kapitel IV.

1. Se ovan kap. III.2. och III.10.
2. Weber 1971:17 (1904–05).
3. Luxemburg 1971:41 (1913).
4. Mandel 1973:58.
5. Luxemburg a.a. s. 40.
6. Ibid.
7. Marx Kapitalet vol. I. 10:e samt 14:e kapitlen.
8. Ibid. vol. I:277.
9. I sin undersökning av kapitalismens utveckling i Ryssland ger Lenin en klassisk analys av hur varuproduktionen expanderar in i "the natural economy" och hur en inre marknad för kapital skapas, (Lenin 1899). Även hans studie kring marknadsfrågan (1893) behandlar denna problematik.
10. Lenin 1972:69 (1899).
11. Lenin 1972:183.
12. Jfr. Boesen m. fl. 1974:21 f.
13. Detta är en förenkling eftersom realiseringen av mervärdet samtidigt är realisering av kapital i utvidgad skala vilket därmed även inbegriper konstant kapital (råvaror, produktionsmedel) och variabelt kapital (arberskraftens existensmedel). Se vidare Marx Kapitalet vol. I:172 f. samt Lenin 1972:37 f. (1899).
14. Mandel 1968:66–67 (kursivering i original).
15. Boesen m. fl. 1974:60.
16. Luxemburg 1971:405.
17. Lenin diskuterar 1971:47 f. (1893) om övergången från naturahushållning till varuhushållning som en process, vilken kan indelas i sex perioder, där den sista perioden domineras av utveck-

lad kapitalistisk varuhushållning, med befokningen stratifierad i klasser: lönearbetare och innehavare av produktionsmedel och där merparten av den samhälleliga produkten uppträder på marknaden.

18. Figuren bygger i princip på Boesen m. fl. 1974:60 men har förenklats något för att förtydliga det principiella resonemanget.
19. Se ovan kap. III.12. samt III.14.
20. Framställningen bygger i huvudsak på Heckscher 1976:330 f; Fridholm m. fl. 1976:54 f; Dahlkvist 1975:125 f; Jörberg 1966:13 f.
21. Historisk statistik över Sverige vol. I. Befolkning 1720–1950 tabell A. 13.
22. Sandberg 1955:411 f. även Sjögren 1955:383 f.
23. Nilsson 1955:403 f.
24. Sjögren 1955:496.
25. Wolf 1971:66.
26. Se ovan kap. IV.1.2.
27. Källa: Historisk statistik för Sverige vol. II tabell G 1. samt Sveriges officiella statistik, Jordbruk med binäringar, Fiske 1915–1974, (SOS Fiske); även Jordbruksdep. 1968:11 s. 6.
28. Källa: Hessle 1954:26; SOS Fiske 1965 och 1975. Beloppen omräkande med hjälp av index till 1973 års penningvärde. Här kan noteras att båtbeståndet under perioden 1951–1965 mer än halveras utan att därför återanskaffningsvärdet som helhet sänks, vilket pekar på en våldsam kapitalisering.
29. Se t. ex. Löfgren 1969:18 f. även Hasslöf 1949.
30. Fiske i Sverige 1972:6.
31. Eftersom siffermaterialet är begränsat kan avvikelser från den allmänna trenden antagas existera, likväl pekar de siffror vi här använt på de allmänna slutsatser vi dragit.
32. Exempel på sådana fiskgrossister i Misterhultsskärgården var Edlunds Fiskexport och Västerbofisk; se även Hessle 1954:29 f.
33. Det rör sig här om Åhusbolaget, en grossist som köpte upp ål längs större delen av kusten söder om Stockholm.
34. Wirsén 1931:190.
35. Wirsén 1955:353.
36. I denna undersökning har ej närmare granskats hur båtmotorinköpen finansierades, mycket tyder dock på att inköpen möjliggjordes genom ökade inkomster från den expanderande avsalusektorn.
37. Sjödoff 1948:51.
38. Wirsén 1955:355 f.
39. Karlsson 1955:129 f.
40. Wirsén 1968:148.
41. Sjödoff 1948:50.
42. Som illustration kan nämnas att ett kommunalstämmoprotokoll av den 30 oktober 1916 meddelar att lotsen C. J. Ahlin, Strupö erhållit uppdrag att utdela sockerkort på Strupö samt inrapportera innehavare till kommunalfullmäktige.
43. Jfr. även Harberg & Kulves 1971:98 f. angående skärgårdsbyarnas försörjningsstatus under krigsåren.
44. Församlingsbok Misterhult 1920.
45. Plaenge-Jacobson 1954:40.
46. Ibid. 40 f.
47. Svea Rikes lag 1948 B. 17:3.
48. Från fackligt håll framhölls dessutom att fritidsbebyggelse och vattenförorening tvingade strömmingen ut i havet, varför flyttandet av strandfiskerätten närmare land gick stick i stäv med den ekologiska förändringen. Se FFHI nr. 6 1938:169 f.

49. Protokoll skiljemän daterat Strupö den 20 juli 1938.
50. Tingsprotkoll Ishult daterat den 9 november 1939.
51. Dombok Göta Hovrätt den 31 maj 1940.
52. Nytt Juridiskt Arkiv 1941:724 HD domar s. 2–3.
53. Tingsprotokoll Ishult den 26 januari samt den 14 september 1939.
54. Tingsprotokoll Ishult den 19 maj 1939 samt Göta Hovrätt protokoll den 15 mars samt 23 mars 1939.
55. Brox 1969:20 f. samt 1972:91 f. (a).
56. SOU 1968:8 s. 6 f.
57. Ibid. s. 8 f.
58. Sjödoff 1948:51.
59. Församlingsbok Misterhult 1930 och 1940.
60. För en parallell diskussion se Brox 1972:113 f. (a).
61. Hessle 1954:40.
62. Ibid. s. 41.
63. Hushållningssällskapets statistik återgiven i Göta Hovrätt protokoll den 14 september 1939.
64. Hessle 1954:50.
65. Historisk statistik för Sverige översiktstabiller, tab. 98.
66. Hammar 1967:3.
67. Se ovan kap. IV.1.2.
68. Lanner 1971:6.
69. Jfr. ovan kap. IV.1.2.
70. Hessle 1954:52.
71. Ibid. s. 71.
72. Karlsson 1955:130 f.
73. För en diskussion kring denna problematik se t. ex. Brox 1972:35 f. (a)
74. Mantalslängd Misterhult, Strupö 1950.
75. Lanner 1971:12.
76. Ibid. s. 9 f.
77. Plaenge-Jacobson 1954:44.
78. Ibid. s. 45.
79. Svea Rikes lag 1967 B. 17:2.
80. Fiskelagen 1950 §§ 1–2.
81. Thulin 1962:22.
82. Fiskelagen 1950 § 8.
83. Se t. ex. Högqvist 1973:6 f.
84. Skriftlig uppgift fiskerikonsulent Molander Västervik den 7 mars 1972.
85. Det är således inte fråga om en oproblematisk "anpassning" såsom Löfgren synes mena (1974:136) angående självhushållets upplösning i skärgårdssamhället. Löfgren menar att det *blivit* mindre lönsamt för hushållen att naturahushålla....
86. Luxemburg 1971:405.
87. Jfr. diskussionen ovan kap. III.3.
88. Mantalslängder Misterhult, Strupö 1950, 1955, 1960 och 1965.
89. Jfr. Granlund 1957–58 samt Högqvist 1973.
90. Bergengren 1969:131 f.
91. Ur resolution daterad Länsstyrelsen Kalmar den 5 december 1967 s. 6 f.
92. Ur överenskommelse mellan Strupö skifteslag och länsstyrelsen daterad Strupö den 21 augusti 1966.
93. Ur resolution daterad Länsstyrelsen Kalmar den 5 december 1967 s. 1.
94. Ibid. s. 6.

95. Lanner 1971:14.
96. Ibid. s. 16.
97. Ibid. s. 19.

Noter till kapitel V.

1. Statistisk uppgift Regionalekonomiska enheten, länsstyrelsen Kalmar 1972.
2. Lokaliseringsutredning för Kalmar län 1960:109.
3. SOU 1970:3 s. 205 f.
4. Siffrorna baseras på genomsnittsberäkningar (medelvärden) för uppköpningspriser under 1972 och 1973; se även Lanner 1971:17 f.
5. Lanner 1971:18; Denna marknadsandel bör sättas i samband med japanska försök med dammodling av ål vilket drastiskt kan komma att återverka på exportpriserna.
6. Marx TSV vol I. 1969:50 (1963).
7. I marxistisk politisk ekonomi är denna tes ingalunda okontroversiell. För Lenin (1893 och 1899) var den inre marknaden närmast avgörande medan Luxemburg (1913) kraftigare betonade den yttre marknadens betydelse (imperialismen) för kapitalackumulationen.
8. Marx Resultate . . . 1969:51 f.
9. Frågan om artikulationens karaktär diskuteras bl. a. av Rey (1973). Se även Marx Kapitalet vol. III:196 samt 293 f. Om man avvisar undersökningens tes om Strupöfiskarenas indirekta formella subsumtion återstår t. ex. att se dem såsom endast underordnade handels- och köpmankapitalet, ehuru detta framstår såsom en ur teoretisk synpunkt otillräcklig bestämning.
10. Detta brukar i marxistisk politisk ekonomi benämnas kapitalets organiska sammansättning; se vidare Marx Kapitalet vol I:540 f; även Mandel 1973:55 f.
11. Se ovan kap. IV.11. samt IV.12.
12. Index 1959 = 100, 1969 = 132 (SCB P. 1969:21 tab. 5).
13. Index 1970 = 236, 1976 = 382

Källor och litteratur.

Förkortningar:

RA	Riksarkivet Stockholm
VA	Landsarkivet Vadstena
TRV	Tingsrätten Västervik arkiv
TRO	Tingsrätten Oskarshamn arkiv
HO	Häradsskrivaren i Oskarshamns fögderi arkiv
PM	Kyrkoarkivet, pastorsexpeditionen Misterhult
LS	Länsstyrelsen Kalmar
LV	Lantmäterikontoret Västervik
FV	Fiskerikonsulenten Västervik
LK	Lanmäterikontoret i Kalmar län, Kalmar

Otryckta källor.

Smålands handlingar 1543:8, 1545:6.	RA
Landsböcker, Kalmar län 1666, 1740.	RA
Boskapslängd, Kalmar län 1637	RA
Mantalslängder: Kalmar län, Misterhults socken: 1651, 1669, 1671, 1675, 1688, 1717, 1730, 1750, 1770, 1784, 1785, 1800, 1809.	RA
Älvsborgs lösen 1571 och 1613 1:a terminen, Kalmar län, Misterhults socken	RA
Handlingar till HD:s dom 23/1 och 24/1-1941 ärende 9–11, 1941.	RA
Verifikation över erlagd ekskogslösen daterad Calmar Landscontoret den 27 november 1867, ingår som verifikation till Länsräkenskaper Kalmar län 1867 vol. II.	RA
Husförhörslängder: Kalmar län, Misterhults socken; s:a delen: 1816–23, 1823–31, 1832–40, 1841–50, 1860, 1870, 1880, 1890, 1900.	VA
Boupptecknings Tunaläns härad vinterting i Ishult 1832 nr. 12 samt dito 1842 nr. 2.	VA
Tingsprotokoll Tunalän Ishult daterade den 8 juni 1874 samt den 13 februari 1883.	TRV
Lagfartsböcker Tunalän 1875–1970.	TRV TRO
Kommunalstämmoprotokoll Misterhults kommun daterat den 30 oktober 1916.	TRO
Mantalsländer Misterhults församling, Strupö: 1950, 1955, 1960, 1965.	HO

Församlingsböcker Misterhults församling: 1920, 1930, 1940. PM

Födelse-, vigsel- och dödböcker, Misterhults församling 1876–1950. PM

Resolution rörande inrättande av naturreservat i Misterhults skärgård, daterad Kalmar den 5 december 1967. LS

Överenskommelse mellan Strupö skifteslag och länsstyrelsen i Kalmar, daterad Strupö den 21 augusti 1966. LS

Statistik rörande befolkningsutvecklingen i Misterhults församling 1950–1965. Regionalekonomiska enheten, länsstyrelsen i Kalmar. LS

Karta över Strupö by 1967, av E. Rydström 1967. LV

Karta över Strupö bygräns mot allmänt fiskevatten enligt 1896-års- och 1950-års fiskelagar, av H. K. Molander 1960. FV

Protokoll vid laga mät- och storskiftesdelning å ängen till Strupö by, daterad Strupö den 19 juni, 17 juli, 20 juli samt 1 oktober 1816. LK

1816-års storskifteskarta över Strupö by av Commissions Landtmätare Hugo Casper Westerstrand. LK

Tryckta källor.

Kungligt brev dat. Stockholm den 1 augusti 1547, återgivet i Wirsén 1968:116–117.
Kungligt brev dat. Kalmar den 9 oktober 1571, återgivet i Jennes 1962:31.
Kunligt förordning av den 17 september 1783, återgiven i Wirsén 1968:81.
M. G. Craelius "Försök till ett landskaps beskrivning uti en berättelse om Tunaläns, Sevede och Aspelands häraders fögderi", 1772 (Moderniserad utgåva 1933), till delar återgiven i Sjögren 1955:161 f.

Offentliga publikationer.

Svea Rikes lag, utg. S. Skarstedt årg. 1948, Stockholm 1947.
Svea Rikes lag, utg. C. G. Hellquist årg. 1967, Stockholm 1967.
Nytt Juridiskt Arkiv (NJA) årg. 1941, Stockholm 1942.
SOU 1968:8 Lots- och fyrväsendets organisation.
SOU 1970:3 Balanserad regional utveckling.
Arbetsmarknadsstyrelsen: Lokaliseringsutredning för Kalmar län 1960.
Jordbruksdepartementet: Fiskprisutredningen: förslag till åtgärder på fiskets område (Jo 1968:11).
Fiskeristyrelsen: Fiske i Sverige, Falköping 1972.
Landshövdingeberättelser Kalmar län 1827–32, 1848–50.
Statistiska Centralbyrån: Historisk statistik för Sverige vol. I. Befolkning 1720–1950, Stockholm 1955.
Statistiska Centralbyrån: Historisk statistik för Sverige vol. II. Väderlek, lantmäteri, jordbruk, skogsbruk, fiske t. o. m. 1955, Stockholm 1959.

Statistiska Centralbyrån: Historisk statistik för Sverige. Statistiska översiktstabeller. Stokholm 1960.
Statistiska Centralbyrån: Sveriges Officiella Statistik (SOS). Jordbruk med binäringar. Fiske 1915–1974.
Statistiska Centralbyrån: Rapport P 1969 21 Konsumentprisindextal 1914–1968. Stockholm 1969.

Otryckt litteratur.

Gardell, Carl Johan: Kring modellkonstruktion och metod som urvalsinstrument och analysredskap. Historiska institutionen. Uppsala universitet. Uppsala 1977.
Högquist, Johan: Runnö 20 år efteråt. Etnologiska institutionen. Lunds universitet. Lund 1973.
Lanner, Sverker: Fiskets utveckling i Västerviks skärgård 1950–70. Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet, Uppsala 1971.
Magnusson, Ylva: En studie av kosthållet på en skärgårdsö åren 1905–1972 – material från en fältundersökning på Ålö i Misterhults socken. Norra kalmar län. Etnologiska institutionen, Uppsala universitet, Uppsala 1972.
Plaenge-Jacobson, Sigbrit: Organisations- och rättssedvänjor för svenskars fiske i Bottenhavet – valda problem. Seminariet för folklivsforskning Uppsala universitet. Uppsala 1954.

Tryckt litteratur.

Adams, Richard: Brokers and Career Mobility Systems in the Structure of Complex Societies. i Southwestern Journal of Anthropology (SWJA) vol. 26. 1970.
Andersen, Ida-Elisabeth & Pedersen, Jörgen Lindgaard: Simpel vareproduktion, kapitalistisk vareproduktion og danske landdistrikter. i Bjerring m. fl. (ed.) Lokalsamfund- undvikling eller afvikling? Esberg 1974.
Andersen, Raoul & Wadel, Cato (ed.): North Atlantic Fishermen - anthropological essays on modern fishing. Univ. of Toronto Press 1972.
Barth, Fredrik: Ekologiska relationer mellan etniska grupper i Swat i norra Pakistan. i Barth (ed.) Socialantropologiska problem. Vänersborg 1971 (a).
Bath, Fredrik: Introduktion till 'Entreprenörens roll i social förändring i norra Norge'. i Barth (ed.) Socialantropologiska problem. Vänersborg 1971 (b)
Barth, Fredrik: Segmentär opposition och spelteorin. en studie av pathanfolkets organisation. i Barth (ed.) Socialantropologiska problem. Vänersborg 1971 (c)
Bell, Collin & Newby, Howard: Community studies – an introduction to the sociology of the local community, New York 1972.
Bergengren, Kurt.: Hundra år framåt i skärgården. Stockholm 1969.
Bjerring, Bodil m. fl.: Lokalsamfund – udvikling eller afvikling? En debatbog om samfundsudvikling og lokalsamfund i Danmark, Esbjerg 1974.
Boesen, Inger & Habsmeier, Mikael m. fl.: Kapitalen og bønderne – den ikke – kapitalistiske produktions underordning under kapitalen og produktionsmådernes "konkurrence". i Marxistisk Antropologi vol. 2. Köpenhamn 1974.

Block, Marc.: Feudal Society, London 1961.
Brox, Ottar.: Centralbyråkraterna och glesbygden – en sociologisk intensivstudie, Halmstad 1969 (1966).
Brox, Ottar.: Strukturfascismen och andra essäer, Lund 1972 (a).
Brox, Ottar.: Politikk – bidrag til en populistisk argumentasjon, Oslo 1972 (b).
Brox, Ottar.: Avvisning av storsamfunnet som ökonomisk tilpasningsform, i Tidskrift for Samfunnsforskning nr. 5 1964.
Byström, Leif.: Det borgeliga samhällets tidigare historia i Sverige, i Häften för kritiska studier nr. 2–3 1976.
Carlsson, Sten & Rosén, Jerker.: Svensk historia vol. I och II, Stockholm 1964.
Cederlund, Carl-Olof.: Vad är maritim etnologi? i RIG häfte 2. årg. 54, Stockholm 1971.
Chayanov, A.V.: The theory of peasant economy, Homewood Illinois 1966 (1923).
Dahlgren, Lars.: Västerviks historia, vol. II, Västervik 1933.
Dahlkvist, Mats.: Staten, socialdemokratin och socialismen – en inledande analys, Lund 1975.
Dalton, George.: Tribal- and peasant economies – readings in economic anthropology, New York 1967.
Daun, Åke.: Upp till kamp i Båtskärsnäs, Oskarshamn 1969.
Djurfeldt, Göran & Lindberg Staffan: Behind poverty. The Social formation in a Tamil Village, Lund 1975.
Dobb, Maurice.: Studier i kapitalismens utveckling, Uddevalla 1973 (1963).
Dobb, Maurice.: Theories of value and distribution since Adam Smith, Cambridge 1973.
Dovring, Folke.: Agrarhistorien, Stockholm 1966 (1953).
Engels, Friedrich.: Om feodalismen, Stockholm 1972.
Falk, Jørn & Madsen, Allan.: Lokalsamfundsstudier – teoretiske, metodologiske samt politiske problemer, i Bjerring m. fl. (ed.) Lokalsamfund - udvikling eller afvikling? Esbjerg 1974.
Frankenberg, Ronald.: British Community Studies – problems of synthesis, i A.S.A. Monographs vol. 4. M. Banton (ed.), London 1968 (1966 a).
Frankenberg, Ronald.: Communities in Britain – social life in town and country, Harmondsworth 1973 (1966 b).
Fridholm, Merike & Isacson, Maths & Magnusson, Lars.: Industrialismens rötter – om förutsättningarna för den industriella revolutionen i Sverige, Lund 1976.
Fiskenäringarna, fångst, handel, industri (FFHI) nr. 6 1938.
Frödin, John.: Den nord- och mellansvenska byns organisationsformer och upplösning, i Bidrag til bondesamfundets historie II, Oslo 1933.
Gaunt, David.: Familj, hushåll och arbetsintensitet – En tolkning av demografiska variationer i 1600- och 1700-talens Sverige, i Scandia vol. 42 häfte 1. 1976.
Gaunt, David.: Familjemönster präglas av miljöns villkor, i Forskning och Framsteg nr. 5–6 1977 (a).
Gaunt, David.: Barnbegränsning förekom redan för 200 år sedan, i Forskning och Framsteg nr. 5–6 1977 (b).
Granlund, John.: Runnö i Kalmarsund – en skärgårdsbys omvandling, i Stranda härads hembygdsförenings årsskrift 1957–58.

Gräslund, Per.: Harstena och Kråkmarö – en oskiftad och en skiftad skärgårdsby, i Liv och Folkkultur vol. V. Stockholm 1952.
Grønhaug, Reidar.: Micro-macro relations. Social organization in Antalya, Southern Turkey, vol. I–III, Bergen 1974.
Gustafsson, Bo.: Den "nya" ekonomisk-historiska forskningen och de kontrafaktiska förklaringarna. Några synpunkter, i Historisk Tidskrift vol. III, Stockholm 1976.
Hafström, Gerhard.: Byn och miren – en jämförelse mellan den svenska bysamfälligheten och den ryska agrarkommunismen, i Svensk Tidskrift, Uppsala 1974.
Halpern, Joel.: The Changing Village Community, London 1967.
Hammar, Georg.: 30 år med Ostkustfisk, Stockholm 1967.
Hannerz, Ulf (ed.).: Lokalsamhället och omvärlden – socialantropologiska studier i urval, Stockholm 1973.
Hansen, Börje.: Österlen – En studie över socialantropologiska sammanhang under 1600- och 1700-talen i sydöstra Skåne, Ystad 1952.
Hansen, Jørn.: Den historiske materialisme og kritikken af den politiske økonomi, i Den Jyske Historiker vol. 6, Aarhus 1976.
Hanneberg, David.: Svenskt agrarsamhälle under 1200 år, Stockholm 1971.
Harberg, Göran & Kulves, Håkan.: Skärgård – sammanbrott eller utveckling? Borgå 1971.
Harrison, Mark.: The peasant mode of production in the work of A.V. Chayanov, i Journal of Peasant Studies (JOPS) vol. IV. no. 4. 1977.
Haslebo, Gitte.: Esbjerg havn – et lokalsamfund? i Bjerring m. fl. (ed.) Lokalsamfund – udvikling eller afvikling? Esbjerg 1974.
Hasslöf, Olof.: Svenska västkustfiskarna – studier i en yrkesgrupps näringsliv och sociala kultur, Stockholm 1949.
Hasslöf, Olof & Henningsen, Henning & Christensen, Arne.: Sømand, fisker, skib og vaerft, – introduktion til maritim etnologi, Köpenhamn 1970.
Heckscher, Eli.: Svenskt arbete och liv, Stockholm 1976 (1941).
Herlitz, Lars.: Jordegendom och ränta – Omfördelningen av jordbrukets merarbete i Skaraborgs län under frihetstiden, Lund 1974.
Hermansson, Werner.: Solstad koppargruva, i Sjögren (ed.) Misterhults socken, Linköping 1955.
Hessle, Christian.: Östersjöfisket och dess organisationer, Hudiksvall 1954.
Hillery, George.: Definitions of Community, in Rural Sociology vol 20:2 1955.
Hillery, George.: The Folk Village: A Comparative Analysis, in Rural Sociology vol. 26:4 1961.
Hilton, Rodney (ed.).: The transition from feudalism to capitalism, London 1976.
Ingers, Enoch.: Bonden i svensk historia vol. I, Stockholm 1943.
Isaksson, Olov.: Bystämma och bystadga, Uppsala 1967.
Jennes, Sture.: År och människor i Misterhult, Västervik 1962.
Jörberg, Lennart.: Några tillväxtfaktorer i 1800-talet svenska industriella tuveckling, i Lundström (ed.) Kring industrialismens genombrott i Sverige, Stockholm 1966.
Kan, Alexander S.: Der übergang vom Feodalismus zum Kapitalismus in der Schwedischen Lantwirtschaft, Greifswald 1975.
Karsson, Karl.: Skolväsendets utveckling i Misterhult, i Sjögren (ed.) Misterhults sock-

en, Linköping 1955.
Kerblay, Basile.: Chaynov and the Theory of Peasantry as a Specific Type of Economy, i Shanin (ed.) Peasants and peasant societies, Harmondsworth 1971.
Krader, Lawrence.: Dialectic of civil society, Amsterdam 1976.
Lagerroth, Fredrik.: Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling, Skrifter utgivna av Falbeckska stiftelsen vol. IX, Malmö 1927.
Lenin, Vladimir I.: Marknadsfrågan, Stockholm 1971 (1893).
Lenin, Vladimir I.: The development of capitalism in Russia, i Collected Works vol. 3, Moskva 1972 (1899).
Lindberg, Folke.: Västerviks historia vol. I, Västervik 1933.
Lukácks, Georg.: Historia och klassmedvetande, Lund 1971.
Lundström Ragnhild (ed.) Kring industrialismens genombrott i Sverige, Stockholm 1966.
Luxemburg, Rosa.: The accumulationof capital, London 1971 (1913).
Löfgren, Orvar.: Fiskarna vid Båtfjorden, i Varbergs Museums Årsbok, Varberg 1969.
Löfgren, Orvar.: Tre fångstkulturer – ekologisk anpassning i jämförande belysning, i Daun & Löfgren (ed.) Ekologi och kultur, Köpenhamn 1971.
Löfgren, Orvar.: Fiskelägen och sjöfartssamhällen, i Löfgren & Hellspong, Land och Stad, Lund 1974.
Löfgren, Orvar.: Potatisfolket levde av nästan ingenting, i Forskning och Framsteg nr. 5–6, 1977.
Mandel, Ernest.: Senkapitalismen vol. I, Stockholm 1974 (1972).
Mandel, Ernest.: Inledning til marxismens økonomiske teori, Oslo 1973.
Mandel. Ernest.: Marxist economic theory vol. I, London 1968
Marx, Karl.: Kapitalet – Kritik av den politiska ekonomin, vol. I, Uddevalla 1970.
Marx, Karl.: Kapitalet – Kritik av den politiska ekonomin, vol. III, Stockholm 1973.
Marx, Karl.: Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses, Frankfurt 1969.
Marx, Karl.: Theories of surplus value, (TSV) vol. I. Moskva 1969 (1963).
Nash, Manning.: Primitive and peasant economic systems, San Francisco 1966.
Nilsson, Herbert.: Handelsyrket förr och nu, i Sjögren (ed.) Misterhults socken, Linköping 1955.
Nordlinder, Gunnar.: Strömmingsfiske i Lövsele – Om fisket i en Västerbottensby från sekelskiftet till idag, Stockholm 1977.
Pettersson, Ronny.: Presentation av A. V. Chayanov, i Häften för kritiska studier nr. 2–3 1976.
Pipping, Knut.: Fishing techniques and Fishing Rights, i Ethnos vol. 1–4, 1975.
Redfield, Robert.: The little community, Peasant society and culture, Univ. of Chicago Press 1967 (1956).
Robinson, E.A.G. (ed.).: Backward areas in advanced countries, London 1969.
Regnell, Sten.: Faunan i de nordsmåländska skärgårdsreservaten, i Sveriges Natur, Uddevalla 1967.
Ray, Pierre-Philippe.: Les alliances de classes, Paris 1973.
Sahlins, Marshall D.: Tribesmen, Englewood Cliffs 1968 (a).
Sahlins, Marshall D.: Culture and environment: the study of cultural ecology, i Manners & Kaplan (ed.) Theory in Anthropology, Chicago 1968 (b).

Sahlins, Marshall D.: Stone age economics, Chicago 1972.
Sandberg, Egon.: Kommunikationerna i vår socken, i Sjögren (ed.) Misterhults socken, Linköping 1955.
Segelberg, Ivar.: En björnbärsart på Örö, i Sjögren (ed.) Misterhults socken, Linköping 1955.
Shanin, Teodor.: The nature and logic of the peasant economy, in Journal of Peasant Studies (JOPS) vol. I. no 2. 1974.
Silverman, Sydel.: Mellanhänder och nationell integration i mellersta Italien, (övers. fr. eng.) i Hannerz (ed.) Lokalsamhället och omvärlden, Stockholm 1973.
Sjödoff, Valdemar.: Minnen från flydda tider 1873–1948, Oskarshamn 1948.
Sjögren, Arvid.: Industri och hantverk, i Sjögren (ed.) Misterhults socken, Linköping 1955.
Sjögren, Arvid.: Misterhults kommun, i Sjögren (ed.) Misterhults socken, Linköping 1955.
Sjögren, Arvid.: Misterhults socken under 1700-talet, i Sjögren (ed.) Misterhults socken, Linköping 1955.
Sjögren, Arvid (ed.).: Misterhults socken – den är vår hembygd, Linköping 1955.
Statens sjöhistoriska Museum.: Rapport från Maritimhistoriskt Symposium i Luleå 1976.
Stavenhagen, Rudolfo.: De sociala klasserna i jordbrukssamhället, Lund 1974.
Steward, Julian.: Theory of cultural change: the methodology of multilinear evolution, Urbana Illinois 1955.
Söderberg, Johan.: 1809 – borgerlig revolution? i Häften för kritiska studier nr. 2–3 1976.
Thulin, Gösta.: Fritt fiske och enskilt, Stockholm 1962.
Tönnies, Ferdinand.: Community and Society, New York 1963.
Weber, Max.: The protestant ethic and the spirit of capitalism (1904–05), London 1971.
Weber, Max.: The Protestant Sects and the Spirit of Capitalism (1906), i Gerth, H. H. & Mills, C. Wright (ed.) From Max Weber – Essays in sociology, London 1970.
Winberg, Christer.: Folkökning och proletarisering. Kring den sociala strukturomvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen, Meddelanden från Historiska institutionen nr. 10, Göteborgs universitet, Partille 1975.
Wirén, Rick. L.: Misterhults sjöfart genom tiderna, i Sjögren (ed.) Misterhults socken, Linköping 1955.
Wirsén, Ragnar.: Småländska skärkarlar, i Svenska Turistföreningens Årsbok, Stockholm 1931.
Wirsén, Ragnar.: Misterhults skärgård, i Sjögren (ed.) Misterhults socken, Linköping 1955.
Wirsén, Ragnar.: Glimtar från gångna tiders skärkarlsliv, i Landstingsbygd, Kalmar läns norra landstings 100-årsskrift, Västervik 1962.
Wirsén, Ragnar.: Kring en lotsgårds historia, Lund 1968.
Wolf, Eric.: Bönder – En socialantropologisk översikt över bondesamhällets utveckling, Stockholm 1971 (eng. orig. utg. 1966).
Åberg, Alf.: När byarna sprängdes, Stockholm 1953.
Ågren, Kurt.: Rise and decline of an aristocracy, in Scandinavian Journal of History vol. I. 1976.

ISBN 91-506-0145-8

Offsetcenter ab
Uppsala 1978